

ISSN: 1306-9136

ULUSLARARASI SUÇLAR ve TARİH

Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi

INTERNATIONAL CRIMES and HISTORY

Annual International Law and History Journal

sayı /
issue

20
2019

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde
Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış

Gül AKYILMAZ

The Other Face of the Communist Regime: Concentration
Camps in Bulgaria According to CIA Reports (1944-1955)

Selcen ÖZYURT ULUTAŞ

Katyn: Politics of the Dead PoWs at a Dead End?

Gözde TURAN

Endüstri Sonrası Çalışma İlişkilerinde Yapay Zekâ,
Acımasız Rekabet ve Suç Önleme Politikası

Özlem KÜÇÜK

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Ermeni İddiaları Üzerine Çoklu Bakış Açısı

Doğanay ERYILMAZ

Ukrayna'nın Maidan'ı, Rusya'nın Savaşı

Fethi Kurtiy ŞAHİN

Kelebek Etkisi: Rusya'nın Türk Dış Politikasına Etkisi – Kuzey Afrika

Berfin Mahide ERTEKİN

Geçmişle Cesur Bir Yüzleşme

Muhammed Nurullah KETKANLI

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH INTERNATIONAL CRIMES AND HISTORY

Yıllık Uluslararası Hakemli Dergi
Annual International Peer-Reviewed Journal

2019, Sayı / Issue: 20
ISSN: 1306-9136

EDİTÖR / EDITOR

E. Büyükelçi - Ambassador (R) Alev KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / MANAGING EDITOR

Dr. Turgut Kerem TUNCEL

İMTİYAZ SAHİBİ / LICENSEE

AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Bu yayın, Avrasya Bir Vakfı adına, Avrasya İncelemeleri Merkezi tarafından hazırlanmaktadır.
This publication is edited by Center for Eurasian Studies on behalf of *Avrasya Bir Vakfı*.

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Alfabetik Sıra ile / In Alphabetic Order

Prof. Dr. Ayşegül AYDINGÜN
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI
(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ
(Türk-Alman Üniversitesi)

E. Büyükelçi / Ambassador (R) Bilal ŞİMŞİR
(Tarihçi-Yazar)

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Durmuş TEZCAN
(İstanbul Kültür Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

YAYIN SAHİBİ / PUBLISHER

Hazel ÇAĞAN ELBİR

YAYIN İDARE MERKEZİ / PUBLICATION OFFICE

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Abidin Daver Sokak No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 438 50 23 - **Faks:** 0 (312) 438 50 26

E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

YAYIN TÜRÜ / PUBLICATION TYPE

Yaygın Süreli Yayın / Periodical

ABONE SORUMLUSU / SUBSCRIPTION OFFICE

Hülya ÖNALP

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sokak No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

SAYFA DÜZENİ / DESIGN

Ruhi ALAGÖZ

BASKI / PRINTING

Tek Ses Ofset Matbaacılık

Kazım Karabekir Cad. Kültür Çarşısı 7/60 Altındağ / ANKARA

BASIM TARİHİ ve YERİ / PUBLICATION DATE and PLACE

25 Aralık 2019, Ankara

İçindekiler / Contents

Yazarlar	4
Contributors	6
Editörün Notu	9
Editorial Note	13
Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış	17
<i>(A Look at the Emvâl-i Metruke Question in Relation to the Armenian Church Catholicosate of Cilicia Lawsuit)</i>	
Gül AKYILMAZ	
The Other Face of the Communist Regime: Concentration Camps in Bulgaria According to CIA Reports (1944-1955)	75
<i>(Komünist Rejimin Öteki Yüzü: CIA Raporlarına Göre Bulgaristan'daki Toplama Kampları (1944-1955))</i>	
Selcen ÖZYURT ULUTAŞ	
Katyn: Politics of the Dead PoWs at a Dead End?	95
<i>(Katın: Ölü Savaş Esirleri Siyasetinin Çıkmazı)</i>	
Gözde TURAN	
Endüstri Sonrası Çalışma İlişkilerinde Yapay Zekâ, Acımasız Rekabet ve Suç Önleme Politikası	121
<i>(Artificial Intelligence, Fierce Competition and Crime Prevention Policy in Post-Industrial Labor Relations)</i>	
Özlem KÜÇÜK	
KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW	
Ermeni İddiaları Üzerine Çoklu Bakış Açısı	163
<i>(Multiple Perspectives on Armenian Claims)</i>	
Doğanay ERYILMAZ	
Ukrayna'nın <i>Maidan</i> 'ı, Rusya'nın Savaşı	175
<i>(Ukraine's Maidan, Russia's War)</i>	
Fethi Kurtiy ŞAHİN	
Kelebek Etkisi: Rusya'nın Türk Dış Politikasına Etkisi – Kuzey Afrika	183
<i>(Butterfly Effect: The Impact of Russia on Turkish Foreign Policy – Northern Africa)</i>	
Berfin Mahide ERTEKİN	
Geçmişle Cesur Bir Yüzleşme	189
<i>(A Brave Encounter With the Past)</i>	
Muhammed Nurullah KETKANLI	

Yazarlar

Gül AKYILMAZ

Gül Akyılmaz, 1987 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamlamıştır. Aynı enstitüde, 1990 yılında, Kamu Hukuku Doktoru unvanını almıştır. Akyılmaz 2004 yılından bu yana Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Tarihi Profesörü ve Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır. Prof. Dr. Gül Akyılmaz'ın yayınlanmış beş kitabı, çeşitli kitaplarda bölümleri, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde makaleleri bulunmaktadır.

Berfin Mahide ERTEKİN

Berfin Mahide Ertekin, lisans eğitimini 2019 yılında TOBB ETÜ Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlamıştır. 2019 yılında misafir araştırmacı olarak Avrasya İncelemeleri Merkezi'ne (AVİM) katılmıştır. Türk-Ermeni ilişkileri, Ermeni diasporası ve Kafkasya üzerine çalışmalar yürütmektedir.

4

Doğanay ERYILMAZ

2001 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'ndan mezun oldu. 2011 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programını tamamladı. "Edebiyatta Birinci Dünya Savaşı/Fransız, Türk ve Ermeni Literatürlerinde Birinci Dünya Savaşı Anıları" başlıklı doktora tezini 2015 yılında savundu. Halen, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Başlıca çalışma alanları karşılaştırmalı edebiyat ve Ermeni edebiyatıdır.

Muhammed Nurullah KETKANLI

Muhammed Nurullah Ketkanlı, 2019 yılında Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Halen, aynı üniversitenin Bölge Çalışmaları Programı'nda yüksek lisans çalışmalarına devam etmektedir.

Özlem KÜÇÜK

Özlem Küçük, Uludağ Üniversitesi Balıkesir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu'ndan mezun olduktan sonra, 2000 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda yüksek lisans ve 2019 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Politika Programı'nda doktora çalışmalarını tamamlamıştır. Halen, Kocaeli Üniversitesi Adalet Meslek Yüksek Okulu'nda Doktor Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Selcen ÖZYURT ULUTAŞ

Uşak Üniversitesi Tarih Bölümünde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmakta olan Selcen Özyurt Ulutaş, yüksek lisans ve doktorasını Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Uzmanlık alanı Balkanlar'daki Türk tarihi olan Ulutaş'ın özellikle Bulgaristan sahasındaki Türklerin tarih ve inançları ile alakalı yayınlanmış çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Bunların yanında, Balkanlar, Anadolu ve Orta Asya'daki dini ve etnik azınlık hakları üzerine çalışmalarına devam etmektedir. İyi düzeyde İngilizce ve Bulgarca bilmektedir.

Fethi Kurtiy ŞAHİN

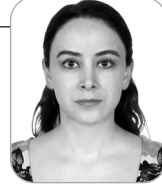
Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmakta olan Fethi Kurtiy Şahin, aynı üniversitenin Bölge Çalışmaları Doktora Programı'nda çalışmalarını sürdürmektedir. Sovyet sonrası coğrafya, milliyetçilikler, Ukrayna ve Kırım Tatarları üzerine araştırmalarına devam etmektedir. Şahin, ODTÜ Avrasya Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'nda 2016 yılında savunduğu "Crimean Tatar Factor and Euromaidan in Ukraine's Nation Building Efforts: Novelties and Changes after 2014" başlıklı tezi Mustafa N. Parlar Vakfı tarafından yılın tezi ödülüne layık görülmüştür.

İletişim: fethikurtiy@gmail.com

Gözde TURAN

Gözde Turan lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamış, aynı bölümde yüksek lisans derecesini aldıktan sonra 2015 yılında Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden doktora derecesini kazanmıştır. Uluslararası örgütler, uluslararası hukuk, insan hakları, eleştirel teori ve toplumsal cinsiyet çalışma alanları arasındadır. Cooperation and Conflict, Journal of Gender Studies, and Feminist Legal Studies dergilerinde yayınlanan makaleleri vardır. 2017'den itibaren Antalya Bilim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Contributors

Gül AKYILMAZ

Gül Akyılmaz gained her master's degree in Public Law from Selçuk University Social Sciences Institute in 1987. She earned her doctoral degree in Public Law from the same institute in 1990. Since 2004, Akyılmaz has been working as a Professor of History of Law at Hacı Bayram Veli University (Gazi University). Akyılmaz has also been the Head of the same History of Law Department. She is the author of five books and numerous book chapters and articles published in Turkish and international peer-reviewed journals.

Berfin Mahide ERTEKİN

Berfin Mahide Ertekin completed her undergraduate studies at TOBB University in 2019. In the same year, she joined the Center for Eurasian Studies (AVIM) as a scholar in residence. Her research areas are Turkish-Armenian relations, Armenian diaspora and the Caucasus.

6

Doğanay ERYILMAZ

Doğanay Eryılmaz graduated from Ankara University Faculty of Language History and Geography Department of French Language and Literature in 2001. In 2011, she completed her master's studies at Ankara University Institute of Social Sciences Department of Armenian Language and Culture. In 2015, she defended her doctoral dissertation titled "The Great War in Literature / Memoirs of the Great War in French, Turkish and Armenian Literature." Eryılmaz is currently an Assistant Professor of Armenian Language and Culture in Ankara University. Her main research interests are comparative literature and Armenian literature.

Muhammed Nurullah KETKANLI

Muhammed Nurullah Ketkanlı graduated from Karabük University International Relations Department in 2019. Currently, he pursues a master's degree at Karabük University Regional Studies Program.

Özlem KÜÇÜK

Özlem Küçük graduated from Uludağ University Tourism and Hotel Management Vocational School of Higher Education. In 2000, she earned her master's degree from Uludağ University Social Sciences Institute Business Administration Department and in 2019, her Ph.D. from Kocaeli University Social Policy Program. Currently, she is an Assistant Professor at Kocaeli University Justice Vocational School of Higher Education.

Selcen ÖZYURT ULUTAŞ

Selcen Özyurt Ulutaş is an Assistant Professor at Uşak University Department of History. She earned her master's and doctoral degrees from Ege University Institute of Turkish World Studies. Her research focuses on the Turkish history in the Balkans. She is the author of numerous studies on Turkish history and belief systems particularly in Bulgaria. She continues her research on the rights of the ethnic and religious minorities in Balkans, Anatolia, and Central Asia. Selcen Özyurt Ulutaş is fluent in English and Bulgarian.

Fethi Kurtiy ŞAHİN

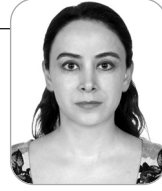
Fethi Kurtiy Şahin is a research assistant at Middle East Technical University (METU) Graduate School of Social Sciences and a Ph.D. Candidate in Area Studies in the same university. His recent research focuses on post-Soviet space, nationalisms, ethnicity, Ukraine and Crimean Tatars. He was awarded by the Mustafa N. Parlar Foundation in 2016 for his master thesis entitled "Crimean Tatar Factor and Euromaidan in Ukraine's Nation Building Efforts: Novelties and Changes after 2014."

Contact: fethikurtiy@gmail.com

Gözde TURAN

After graduating from Ankara University Political Science Faculty International Relations Department and completing her master's studies in the same department, Gözde Turan gained her Ph.D. in International Relations from Bilkent University in 2015. Her research interests include international organizations, international law, human rights, critical theory, and gender studies. She has published articles in Cooperation and Conflict, Journal of Gender Studies, and Feminist Legal Studies. Turan joined Antalya Bilim University Department of Political Science and International Relations in 2017 as a full time faculty member.

Editörün Notu

Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History dergisinin (UST / ICH) 20. sayısı dört araştırma makalesi ve dört kitap incelemesinden oluşmaktadır.

UST / ICH'nin 20. sayısında yer alan ilk araştırma makalesi Gül Akyılmaz'ın kaleme aldığı "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış" başlıklı çalışmasıdır. Akyılmaz bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan sorunlardan birisi olan ve Emvâl-i Metruke olarak nitelenen sevk ve iskâna tabi tutulan Ermeniler'in geride bıraktıkları mallar konusunu ele almaktadır. Bu kapsamda, son yıllarda Emvâl-i Metruke çerçevesinde dini kurumlar ya da zimmiler tarafından kurulan vakıf davalarının ön plana çıkmaya başladığı tespitini yapan Akyılmaz, 28 Nisan 2015 tarihinde Lübnan'ın başkenti Beyrut yakınlarındaki Antilyas kasabasında bulunan ve Lübnan makamları evraklarında Kilikya Ermeni Katalikosluğu olarak geçen Ermeni Apostolik Kilisesi tarafından Türkiye'de açılan dava sürecinin izini günümüze kadar sürmekte ve yargısal süreçte önem kazanacak olan Emvâl-i Metruke Mevzuatı, Osmanlı Arazi Rejimi ve Osmanlı Vakıf Hukuku başlıklarının Türk yargı sistemi ve AİHM'de yaşanacak olası gelişmeleri nasıl etkileyeceği sorusuna hukuki bir bakış açısıyla yanıt aramaktadır.

UST / ICH'nin bu sayısında yer alan ikinci araştırma makalesi, Selcen Özyurt Ulutaş'ın "The Other Face of the Communist Regime: Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)" (Komünist Rejimin Öteki Yüzü: CIA Raporlarına Göre Bulgaristan'daki Toplama Kampları (1944-1955)) başlıklı çalışmasıdır. Ulutaş bu çalışmada, 9 Eylül 1944'te Bulgaristan'daki faşist iktidar devrildikten sonra iktidara gelen komünist hükümetin muhalif olarak nitelendirdiği etnik ve dini gruplara karşı geliştirdiği politikaları irdelemekte ve bu kapsamda komünist rejimin 1944'ten 1955'e kadar sürdürdüğü baskı politikalarını, Amerikan Merkezi İstihbarat Ajansı'nın (CIA) belgelerini kullanarak ele almaktadır.

UST / ICH'de yer alan üçüncü araştırma makalesi Gözde Turan'ın "Katyn: Politics of the Dead PoWs at a Dead End?" (Katin: Ölü

Savaş Esirleri Siyasetinin Çıkmazı) başlıklı çalışmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonya'nın Katın Ormanı'nda yaklaşık 15,000 Polonyalı savaş esirinin katledildiği Katın Katliamı'nı konu edinen bu çalışmada Turan, farklı aktörlerin bu katliamı kendi perspektiflerinden nasıl değerlendirdiklerini ve siyasi bir araç olarak kullandıklarını irdelemekte, böylece konuyla ilgili olarak Realpolitik analizlerin ötesine geçen bir bakış açısı sunmaktadır.

UST / ICH'nin bu sayısındaki yer alan son araştırma makalesi Özlem Küçük tarafında hazırlanan "Endüstri Sonrası Çalışma İlişkilerinde Yapay Zekâ, Acımasız Rekabet ve Suç Önleme Politikası" başlıklı çalışmadır. Küçük bu çalışmasında, sanayi ve teknoloji alanlarındaki yeni gelişmelerin ve bu çerçevede yapay zekâ konusundaki ilerlemelerin kamu güvenliği politikaları ile ilişkisini irdelemektedir.

Araştırma makalelerinin yanında UST / ICH'nin 20. sayısında dört kitap incelemesi yer almaktadır. Bunlardan ilki, Birsen Karaca'nın 2019 yılında yayınlanan ve yazarın Ermeni iddialarıyla ilgili 2003'ten 2019'a kadar değişik tarihlerde verdiği konferansların ve çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinin gözden geçirilerek güncellenmiş hallerinin yer aldığı "Ermeni İddiaları ve Tamalgı Sorunu" başlıklı çalışmasını değerlendiren, Doğanay Eryılmaz'ın kaleme aldığı "Ermeni İddiaları Üzerine Çoklu Bakış Açısı" başlıklı incelemesidir.

Fethi Kurtiy Şahin'in "Ukrayna'nın *Maidan*'ı, Rusya'nın Savaşı" başlıklı incelemesi, Kasım 2013-Şubat 2014 tarihlerinde Ukrayna'da yaşanan *EuroMaidan* devrimini ve yarattığı etkilerin irdelendiği Mychailo Wynyckyj'nin "Ukraine's Maidan, Russia's War: A Chronicle and Analysis of the Revolution of Dignity" (Ukrayna'nın Maidan'ı, Rusya'nın Savaşı: Onur Devrimi'nin Kronolojii ve Analizi) başlıklı çalışmasının bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Berfin Mahide Ertekin, "Kelebek Etkisi: Rusya'nın Türk Dış Politikasına Etkisi-Kuzey Afrika" başlıklı yazısında, Numan Hazar'ın, İkinci Dünya Savaşı ertesinde SSCB'nin kendisine karşı takındığı tehditkâr tutum nedeniyle Türkiye'nin Batı ile geliştirdiği ittifak anlayışını ve bunun Türkiye'nin dış politikası açısından

ortaya çıkarttığı kısıtlılıkları Kuzey Afrika rneğinde ele aldığı “Sovyet Tehdidinin Gölgesinde Türk Dış Politikası Kuzey Afrika rneği” başlıklı kitabını değerlendirmektedir.

UST / ICH’de yer alan son kitap incelemesi Muhammed Nurullah Ketkanlı’nın “Geçmişle Cesur Bir Yüzleşme” başlıklı yazısıdır. Ketkanlı bu yazısında, Svetlana Aleksiyeviç’in Temmuz 2018’de yılında Türkçe nc baskısı yapılan ve Sovyetler Birliği döneminde “sıradan insanların,” resmi tarih anlatılarında yer bulmayan, günlük yaşantılarını irdelediği “İkinci El Zaman-Kızıl İnsanın Sonu” başlıklı kitabının bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Editorial Note

The 20th issue of Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History (UST / ICH) consists of four research articles and four book reviews.

The first research article in this issue is Gül Akyılmaz's "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış" (A Look at the *Emvâl-i Metruke* Question in Relation to the Armenian Church Catholicosate of Cilicia Lawsuit). In this article, Akyılmaz focuses on the question of the properties that were left behind by the Armenians who were subjected to relocation and resettlement by the Ottoman Empire during the World War I (known as *Emvâl-i Metruke*) as one of the disputes that was inherited to Turkey from the Ottoman Empire. Observing that in recent years the number of lawsuits on religious and non-Muslim foundations is increasing, Akyılmaz studies the process that was opened by the lawsuit filed by the Armenian Apostolic Church, also by name Armenian Catholicosate of Cilicia in Lebanese records, on 28 April 2015 in Turkey. On this ground, she investigates how regulations regarding *Emvâl-i Metruke*, Ottoman land regime, and Ottoman laws on foundations would affect the decisions of the Turkish courts and the European Court of Human Rights.

"The Other Face of the Communist Regime: Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)" penned by Selcen Özyurt Ulutaş is the second research article in this issue. Ulutaş in this article investigates oppressive policies of the communist regime in Bulgaria, which came to power after the collapse of the fascist rule in September 9th, 1944, that targeted the ethnic and religious groups deemed as adversary to the government. Within this framework, she addresses the oppressive measures of the communist regime between 1944 and 1955 as described in the CIA reports.

The third research article is Gözde Turan's "Katyn: Politics of the Dead PoWs at a Dead End?" In this article that discusses the massacre of approximately 15,000 Polish prisoners of war in the Katyn forest in Poland, Turan reflects on the ways in which different

actors interpret this massacre and how they utilize this tragedy as a political instrument. Accordingly, she provides an outlook on this tragedy that goes beyond Realpolitik analyses.

The last research article in this issue titled “Endüstri Sonrası Çalışma İlişkilerinde Yapay Zekâ, Acımasız Rekabet ve Suç Önleme Politikası” (Artificial Intelligence, Fierce Competition and Crime Prevention Policy in Post-Industrial Labor Relations). The author of the article, Özlem Küçük, addresses the developments in industry and technology and discusses the ways in which progress in the field of artificial intelligence may affect public security.

The 20th issue of UST / ICH, in addition to these four research articles, contains four book reviews. The first book review authored by Doğanay Eryılmaz titled “Ermeni İddiaları Üzerine Çoklu Bakış Açısı” (Multiple Perspectives on Armenian Claims) assesses Birsan Karaca’s “Ermeni İddiaları ve Tamalgı Sorunu” (Armenian Claims and the Problem of Apperception) that contains updated versions of the presentations and articles of the author between 2003 and 2019.

14

Fethi Kurtiy Şahin’s “Ukrayna’nın *Maidan*’ı, Rusya’nın Savaşı” (Ukraine’s *Maidan*, Russia’s War) reviews Mychailo Wynnyckyj’s “Ukraine’s Maidan, Russia’s War: A Chronicle and Analysis of the Revolution of Dignity,” a monograph that examines the *EuroMaidan* revolution in Ukraine, which took place between November 2013 and February 2014, and the effects of this revolution.

Berfin Mahide Ertekin in her “Kelebek Etkisi: Rusya’nın Türk Dış Politikasına Etkisi – Kuzey Afrika” (Butterfly Effect: The Impact of Russia on Turkish Foreign Policy –North Africa) examines Numan Hazar’s “Sovyet Tehdidinin Gölgesinde Türk Dış Politikası Kuzey Afrika Örneği” (Turkish Foreign Policy on North Africa under the shadow of the Soviet Threat), in which Hazar addresses the Turkey’s approach of allying with the West at the face of threatening policies of the USSR after the World War II and the limits that this approach had imposed on Turkish foreign policy by focusing on the example of North Africa.

The last book review in this issue is the review titled “Geçmişle Cesur Bir Yüzleşme” (A Brave Encounter with the Past) penned by

Muhammed Nurullah Ketkanlı. Ketkanlı in this article reviews Svetlana Aleksiyeviç's (Svetlana Alexievich) "İkinci El Zaman-Kızıl İnsanın Sonu" (Secondhand Time: The Last of the Soviets), the third edition of which was published in Turkish in July 2018, in which Aleksiyeviç tells the story of the "ordinary person" in Soviet times, which has not found its representation in the official historical narratives.

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Received: 09.09.2019

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 25.10.2019

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 20, Yıl: 2019, Sayfa: 17-73

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Akyılmaz, Gül. "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış." *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 20, (2019): 17-73.

KİLİKYA ERMENİ KATALİKOSLUĞU DAVASI ÇERÇEVESİNDE EMVÂL-İ METRUKESİNE BAKIŞ

Gül AKYILMAZ

Prof. Dr.

Hukuk Fakültesi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9404-9440>

17

Öz: *Günümüzde mülkiyet hakkı kapsamında Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan sorunlardan birisi de Emvâl-i Metruke olarak nitelenen sevk ve iskâna tabi tutulan Ermeniler'in geride bıraktıkları mallardır. Bilindiği üzere gerek Osmanlı Devleti gerekse Cumhuriyet döneminde konu ile ilgili çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bugün Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak karşılaşılabilecek en önemli hukuki sorunlar sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin mirasçısı olduğunu iddia edenlerin ve dini kurumların Türk mahkemelerinde taşınmaz mallarının iadesi talebiyle açabilecekleri davalar ve bu davaların sonuçlarına göre Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) bireysel başvuruda bulunmalaridir. Son adım ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) gitmeleridir. AİHM'de açılacak davalarda özellikle mülkiyet hakkının ihlal edildiği üzerinde durulacaktır. Son dönemde Emvâl-i Metruke çerçevesinde dini kurumlar ya da zimmiler tarafından kurulan vakıf davalarının ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda karşımıza çıkan üç önemli dava Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası, Sanasaryan (Han)*

Vakfı Davası ve Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Davası'dır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu davası 28 Nisan 2015 tarihinde Lübnan'ın başkenti Beyrut yakınlarındaki Antilyas kasabasında bulunan ve Lübnan makamları evraklarında Kilikya Ermeni Katalikosluğu olarak geçen Ermeni Apostolik Kilisesi tarafından açılmıştır. Dava dilekçesinde Kilikya Azize Sofia Manastırı ve tarihi Sis Ermeni Katalikosluğu'nun arazisine Emvâl-i Metruke mevzuatı hükümlerine göre el konulması nedeniyle mülkiyet hakkının, bir ibadet mekânına el konulmakla din ve vicdan özgürlüğünün ve tapu kayıtlarına ulaşılmasının engellenmesi sebebiyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile davanın açıldığı belirtilmektedir. AYM'den talep edilen Kozan'daki arazi ve üzerindeki manastır, kilise ve diğer müstemilatların sınırlarının tespiti sonrasında gayrimenkulün müvekkil adına tescili, bunun mümkün olmaması halinde maddi tazminat olarak 100.000.000.00 TL. ödenmesidir. AYM 15 Haziran 2016 tarihinde başvuru yollarının tüketilmemesi sebebiyle başvurunun kabul edilemez olduğu kararına varmıştır. Bu karara rağmen 6 Aralık 2016'da Katalikos I. Aram AYM'nin başvurularını reddetmesi nedeniyle davayı AİHM'e taşıyacaklarını duyurmuş ve dava iç hukuk yolları tüketilmemesine rağmen AİHM'e taşınmıştır. Ancak AİHM 2017 Martında iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile davayı reddetmiştir. Bunun üzerine Katalikosluğun hukukçuları tarafından yapılan açıklamalardan davayı ilk derece mahkemelerine götürme ihtimali de değerlendirilmekle birlikte esas hedefin AİHM'e yeniden başvuruda bulunmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 2019'da Katalikosluk iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını gerçekleştirmek üzere Kozan 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. Bu konudaki beyanlardan anlaşıldığı üzere eğer iç hukuk yollarından istenen sonuç alınmazsa hem mülkiyet hakkının hem de din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği gerekçesiyle bir kez daha AİHM'e gidilecektir. Tüm bu yargısal süreçte Emvâl-i Metruke Mevzuatı, Osmanlı Arazi Rejimi ve Osmanlı Vakıf Hukuku gündeme gelecektir. Çalışmamızda yukarıda belirtilen başlıkların Türk yargı sistemi ve AİHM'de yaşanacak gelişmeleri nasıl etkileyeceği konusunun hukuki bir bakış açısıyla ele alınması hedeflenmektedir. Unutulmamalıdır ki Türk Yargısı ya da AİHM'in bu konuda vereceği kararlar örnek karar niteliğine sahip olarak bundan sonraki hukuki gelişmeleri belirleyecektir.

Anahtar Kelimeler: *Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Osmanlı Arazi Rejimi, Mülkiyet Hakkı, Din ve Vicdan Hürriyeti*

A LOOK AT THE EMVÂL-İ METRUKÉ QUESTION IN RELATION TO THE ARMENIAN CHURCH CATHOLICOSATE OF CILICIA LAWSUIT

Abstract: *Today, one of the conflicts that has adapted by Turkey from Ottoman Empire is “abandoned properties” which means the properties of deported Armenians. As it is known, this matter is subject to several legal arrangements both in Ottoman Empire and in the Republic Period. Precautions had taken in order to prevent the loss of the right holder. However, today the most important legal issues related to abandoned properties are the cases which the ones who claimed to be departed Armenians’ heirs, ecclesiastics associations and pious foundations demanding the return of immovable properties. Regarding to their demands they may also apply individual application to Constitutional Court. As the final step they file an appeal to European Court of Human Rights. In those cases, they specifically assert their property right was invaded. Prospectively, Turkey will have to deal with the actions for infringement of property right and indemnity claims result from the 1915 issues. In the recent period, ecclesiastics associations and foundations established by non-muslim subjects in the Ottoman Empire are gaining importance. In this regard, currently three important cases are on the front burner. Those cases are Case of Armenian Catholicosate of Cilicia, Case of Sanasaryan Foundation and Case of Maryakop Armenian Church Foundation. Case of Armenian Catholicosate of Cilicia is sued by Armenian Apostolic Church, also by name Armenian Catholicosate of Cilicia in Lebanese records, which is in Antilyas a small town near Lebanese’s capital Beirut, on 28 April 2015. Firstly, the complaint was made due to infringement of property right by retaining Cilicia Saint Sofia Monastery’s and Sis Armenian Catholicosate Church’s land thereunder abandoned properties provisions. Secondly, the petition was made due to infringement of freedom of religion and conscience by retaining a prayer place. Lastly, plaintiff claimed his right to fair trial was invaded by prevention of attaining land register. Plaintiff demands from the Constitutional Court, the land in Kozan and the Monastery on the land, land registration of the Church and appurtenances in his plaint. If those claims are impossible to fulfill, plaintiff claims 100.000.000.00 TL compensation. Constitutional Court rejected the claims due to lack of exhausting internal authorities on 15 June 2016. Despite Constitutional Court’s decision, Catholicosate Aram I take the case before the court on 6 December 2016 even eliminating lack of exhausting internal authorities. European Court of Human Rights (ECHR) dismissed the*

case by reason of not exhausting internal authorities. While there is a possibility that the lawyers of Catholicosate of Cilicia will apply to the first instance court, according to the interpretations of the lawyers, the main aim is making an application to ECHR again. However, in 2019 Catholicosate of Cilicia applied to the Kozan second Instance Court for exhaustion of domestic remedies. As the lawyers of the Catholicosate declared, if the judgement will not fulfill their expectations, Catholicosate will make an application to the ECHR for the violation of property rights and freedom of thought and faith. This article purposes handling how the headings mentioned above will affect Turkish law system and ECHR from a legal perspective. It should be noticed that the decision made by Turkish Courts or ECHR will be precedents and it will determine the faith of following legal developments.

Keywords: *Constitutional Court, European Court of Human Rights, Ottoman Land Regime, Property Right, Freedom of Religion and Conscience*

Giriş¹

1915 olayları ve Ermenilerin sevk ve iskânı ile bağlantılı olarak Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine aktarılan sorunlardan birisi de Emvâl-i Metruke olarak adlandırılan geride kalan mallar ve bunların hukuki statüsüdür. Son dönemde soykırım iddialarının yanı sıra konuyu özel hukuk alanına çekme gayreti içine girilerek mülkiyet ile ilgili taleplere ağırlık verildiği görülmektedir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin 27 Mayıs 1915'te çıkardığı Sevk ve İskân Kanunu ve onu izleyen Emvâl-i Metruke ile ilgili hukuki düzenlemelerle evrensel bir hak olan mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile tazminat ve iade talepleri sürekli canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Yakın tarihlerde yazılan makalelerde, kitaplarda ve sarfedilen siyasi söylemlerde farklı bir hukuki strateji izlenerek sonuç alınabileceği düşünülen mülkiyet alanına ağırlık verilmesi istenmiştir. Nitekim makalemizin konusunu teşkil eden Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davasında Katalikosluğu temsil eden avukat Cem Sofuoğlu özellikle bu davanın “sadece bir mülkiyet davası olduğunu” vurgulayarak davanın kabulünün başka bir anlama gelmeyeceğinin altını çizmiştir.² Yine Kilikya Ermeni Katalikosu I. Aram tarafından dava ile ilgili hukuki çalışmalar yapmak için oluşturulan hukuk takımının başı olarak kamuoyuna tanıtılan uluslararası hukuk profesörü Payam Akhavan da benzer bir söylemde bulunmuş, bu dava ile sadece mülkiyet iddiasında bulunulduğunu Ermeni soykırımının tanınmasını talep etmediklerini vurgulayarak pragmatik bir amaçları olduğundan bahsetmiştir. Böylelikle bu davada Türkiye'nin 1915-1923 olaylarını soykırım olarak tanıması çağrısından uzaklaşarak, konuyu öncelikli olarak bir mülkiyet davası temeline dayandırmak konusunda son derece dikkatli bir biçimde hareket edilmiştir.³ Ancak dava ile ilgili olarak hukukçuların açıklamalarına karşın I. Aram'ın sözleri mülkiyet iddialarının sözde soykırımın tanınmasında yeni bir stratejinin yürürlüğe konduğunu göstermektedir. Katalikos bu davayı “Türkiye Cumhuriyeti ve onların selefleri olan

1 Bu çalışma 1-5 Ekim 2018 tarihleri arasında yapılan XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur. Ancak tebliğ metni yayınlanmamış ve bu süreçte konu ile ilgili yeni hukuki gelişmeler ortaya çıkmıştır. Konunun önemi ve uluslararası planda bazı ülkelerin attığı adımlar çerçevesinde çalışmanın yeniden gözden geçirilip, değerlendirilmesi ve eklemeler yapılmak suretiyle makale olarak yayınlanmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

2 Ersan Atar, “Armenian Church in Lebanon Seeks Return of Property in Turkey,” *Daily Sabah Minorities*, Nisan 30, 2015, <https://www.dailysabah.com/minorities/2015/04/30/armenian-church-in-lebanon-seeks-return-of-property-in-turkey>.

3 Carla Gharibian, “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis: Places of Worship and Religious Freedom Claims before the European Court of Human Right,” *California Law Review* 106, no. 2 (2018): 483.

Osmanlı ataları tarafından el konulan Ermeni mallarının iadesi amacının ilk hukuki adımı olarak nitelemiş ve bu davanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1,5 milyon Ermeni'nin 1915-1923 yılları arasında öldürülmesinin yüzüncü yılında hatıralarının yâd edilmesinin hemen ardından açılmasının özel bir anlamı olduğunu⁴ özellikle vurgulamıştır. Zaten dava açılmadan önce gerekli hukuki hazırlıkları yapmak üzere toplanan Erivan'daki uluslararası toplantıda yaptığı konuşmada da bunu açıklıkla ifade etmiştir. I. Aram'a göre "şimdi soykırım ve tazminat taleplerini birlikte dillendirmenin zamanıdır. Çünkü soykırımın tanınması sorumluluk ve tazminatı da beraberinde getirecektir. Tanıma ve tazminat birbirine bağlıdır."⁴ Bütün bu beyanlardan anlaşılacağı üzere 1915 olayları ile ilgili yeni strateji mülkiyet hakkı üzerinden Türkiye'nin soykırım iddialarını kabul etmesini sağlamaktır. Bundan sonra ise bir adım daha ileri gidilerek olayın ceza hukuku boyutu da gündeme getirilerek Uluslararası Ceza Mahkemesi de devreye sokulmaya çalışılacaktır. Ayrıca AİHM'de açılacak davalarda mülkiyet hakkının ihlal edildiği üzerinde durulacaktır.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere 1915 olaylarına dayanan mülkiyet iddiaları ile ilgili olarak önümüzdeki günlerde artan oranda öncelikli olarak Türk yargı sistemi içinde ilk derece mahkemelerinde, ardından da AYM'de açılacak davalarla karşılaşılacaktır. İç hukuk yollarının kullanılması ile istenilen sonuca ulaşılamaması durumunda büyük ihtimalle davalar AİHM'e taşınacaktır. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda ise Türkiye AİHM'de 1915 olayları temelinde mülkiyet hakkının ihlali konusundaki davalarla ve tazminat talepleri uğraşmak zorunda kalacaktır.

Konunun bir başka önemli boyutu ise son dönemde Emvâl-i Metruke konusunda dini kurumlar ya da zimmiler tarafından kurulan vakıf davalarının ön plana çıkmaya başlamasıdır. Şu anda bu bağlamda Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası, Sanasaryan Vakfı (Han) Davası ve Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Davası olmak üzere üç önemli dava karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Ermeni kaynaklarında bireysel mülkiyet davalarından önce kilise-katalikosluk gibi Ermeni dini kurumları ve Ermeni vakıflarının mülkiyet iddialarının öne çıkarılması konusunda bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Böylelikle Batı

4 "Aram I's Move: Armenian Church Files Lawsuit to Reclaim Lost Property in Turkey." *Armenia Now Reporter*, Kasım 30, 1999, https://www.armenianow.com/genocide/63047/armenia_genocide_aram_i_lost_property_turkey_church_court_catholicos.

kamuoyunun daha fazla ilgisini çekebilecekleri gibi mülkiyet hakkının yanına bir de din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği iddiasını ekleyerek özellikle AİHM'den istedikleri sonucu alabileceklerini düşünmektedirler.

Çalışma konusu olarak seçilen Ermeni Katalikosluğu Davası'nın bazı önemli özellikleri bulunmaktadır. Bilindiği üzere bu dava Ermeni Apostolik Kilisesi'nin açtığı ilk dava değildir. 2012'de İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi Sanasaryan Vakfı'nın mallarının iadesi için bir dava açmıştır. Ancak Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası hem AYM ve AİHM süreci hem de AİHM'in iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile davayı kabul etmemesinden sonra ilk derece mahkemesine başvurulması sebebiyle önümüzdeki günlerde üzerinde yoğun tartışmaların yapılacağı, verilecek yargı kararları ile Emvâl-i Metruke meselesi ile ilgili önemli ipuçları verecek, hukuken öncelikli olarak analiz edilmesi gereken bir davadır.

Yakın gelecekte mülkiyet hakkı ve din ve vicdan hürriyetinin ihlali iddiaları ister istemez Osmanlı Hukukunu, Osmanlı Arazi Rejimini, Osmanlı Vakıf Hukukunu ve Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nı da gündeme getirecektir. Ortaya çıkan mülkiyet iddiaları bize Osmanlı Arazi Hukuku içerisinde yer alan bütün arazi türlerinin Emvâl-i Metruke ile yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu dava ve Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak karşımıza çıkabilecek hukuki sorunlar mutlaka dava konusu olan taşınmazların firari, mütegayyip ve sevk ve iskâna tabi Ermeniler'le mi ilgili olduğu, yoksa Emvâl-i Metruke kapsamında yer almayan Ermeni mallarını mı kapsadığının titizlikle araştırılmasının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Yine dini kurumlara ait mülkiyet iddialarında ortada bir vakıf olup olmadığı, bu vakfın cemaat vakfı mı yoksa zimmiler tarafından kurulan hayrî vakıflar mı olduğu konusu da belgeler ışığında dikkatli bir biçimde araştırılmalıdır. Mesela bu konuda yakın zamanda sonuçlandırılan Sanasaryan Vakfı (Han) Davası önemli bir örnek teşkil etmektedir. 2011 yılında Türkiye Ermeni Patrikliği tarafından Sanasaryan Han'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü adına yapılan yolsuz tescil işleminin iptal edilip, söz konusu taşınmazın Sanasaryan Vakfı adına tescil edilmesi için ilk derece mahkemesinde dava açılmıştır. Davada Sanasaryan Vakfı'nın cemaat vakfı mı yoksa mazbut vakıf mı olduğu en temel hukuki problem olarak ön plana çıkmıştır. İlk derece mahkemesi vakfın mazbut vakıf olduğuna hükmedip, davayı reddedince davacı Yargıtay'a başvurmuş ve Yargıtay 1. Hukuk Dairesi bilirkişi raporu çerçevesinde vakfın cemaat vakfı olduğu, bu nedenle taşınmazlarının yeni Vakıflar

Kanunu hükümleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği gerekçesiyle ilk derece mahkemesinin kararının davacı lehine bozulmasına karar vermiştir.⁵ Oysa Osmanlı döneminde kurulan Sanasaryan Vakfı'nın niteliğinin Osmanlı Vakıf Hukuku çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Berna Durmuş'un konu ile ilgili makalesinde Osmanlıca vakıf senedine dayanarak son derece isabetli bir biçimde tespit ettiği üzere 1901 yılında Ağa Migirdiç Sanasaryan'ın kurduğu vakıf Osmanlı Hukuku kuralları çerçevesinde hayrî bir vakıftır. Durmuş Sanasaryan Vakfı'nın vakfiyesi ve zeylini incelemesi sonucunda Ağa Sanasaryan'ın kendi mülkiyetinde bulunan taşınmazlarını tamamen hayır amacı ile fakir Ermeni çocuklar yararına vakfettiğini ve vakfın usulüne uygun olarak mahkemece tescil edildiğini tespit etmiştir. Daha sonra sadece vakıf mallarda uygulanması mümkün olan istibdal işlemi gerçekleştirilmiş, istibdalle ilgili olarak vakfiyeye yapılan zeyl de usulüne uygun olarak mahkemece tescil edilmiştir. Bütün bu bilgiler ve kayıtlar çerçevesinde Osmanlı Hukuku'na göre Sanasaryan Vakfı'nın hayrî, sahih ve icare-i vahideli vakıflardan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vakfiyesi bulunan, taşınmazları nam-ı mevhum veya nam-ı müstear adına değil, vakıf adına tescil edilmiş olan Sanasaryan Vakfı'nın cemaat vakfı olarak nitelendirilemeyeceği açıktır. Nitekim davalı vekillerinin talebi üzerine Yargıtay 1. Hukuk Dairesi dosyayı yeniden inceleyerek, vakfın cemaat vakfı değil, mazbut vakıf olduğuna hükmetmiştir.⁶ İnceleme konusu yaptığımız Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası, Sanasaryan Vakfı Davası ve AYM'nin 12.9.2019 tarihinde karara bağladığı Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Davası gibi örneklerin de gösterdiği üzere Emvâl-i Metruke konusunda yapılacak çalışmaların Osmanlı Hukuku, özellikle de Osmanlı Arazi ve Vakıf Hukuku üzerinde yoğunlaşması gerektiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Her üç davanın da AİHM önüne götürülme ihtimali göz önüne alındığında konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Ermeni Katalikosluğu'nun Kısa Tarihçesi ve Emvâl-i Metruke ile Bağlantısı

İlk Ermeni kilisesi 4. Yüzyıl'da şimdi Ermenistan sınırları içinde olan Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin'de açılmıştır. Bölgesel jeopolitik

5 Berna Durmuş, "Osmanlı Vakıf Hukuku Çerçevesinde Sanasaryan Vakfı ve Davasının Değerlendirilmesi," *Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2018* içinde, der. Alev Kılıç, (Ankara: Terazi Yayıncılık, 2019), 139.

6 Durmuş, "Osmanlı Vakıf Hukuku Çerçevesinde Sanasaryan Vakfı," 156-161.

gelişmeler ve Ermeni siyasi ve kültürel hayatındaki uyanışla birlikte başka dini merkezler de ortaya çıkmıştır. Eçmiyazın Katalikosluğu dışında Akdamar Katalikosluğu, İstanbul Patrikliği, Kudüs Patrikliği ve Sis'teki Kilikya Katalikosluğu önemli ruhani merkezler olmuştur. Katalikos kelimesi Yunanca evrensel anlamına gelip, katalikosluk da kilisesi her tarafa yayılmış, kadimden beri var olan anlamını taşımaktadır. Katalikosluk Ermeni kilisesinde patrikten üst bir unvan olup, vaftiz ve takdis törenlerinde kullanılan kutsal yağı (müron) hazırlama ve piskopos takdis etme yetkisine sadece katalikoslar sahiptir. Kuruluşundan 10. Yüzyıl'a kadar Eçmiyazın'da olan Katalikosluk bu bölgenin istilaya uğraması ile birlikte 1292 yılında Sis'e (Kilikya) taşınmış, 1441 yılında Memlûkların bölgeye hâkim olmaları üzerine Katalikosluk Eçmiyazın'a geri dönmüştür. Ancak bir kısım ruhban Sis'te kalarak Katalikosluğu sürdürmüştür. Böylelikle Kilikya Katalikosluğu otonom bir yapıya bürünmüştür. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra millet sistemini kurunca İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ni Ermeni milletinin hukuki temsilcisi olarak kabul etmiştir. Ancak Fatih'in tayin etmiş olduğu Ermeni patriğinin bütün Ermeni cemaati ve kiliseleri üzerinde otorite kurup kurmadığı konusu tartışmalıdır. Ermeni milletinin resmen 1461'de kurulduğunu söyleyen yazarlar olduğu gibi⁷ ancak 17. Yüzyıl'dan itibaren Ermeni patriğinin Anadolu ve Rumeli'deki Ermeni cemaati üzerinde hâkimiyet sağladığını iddia edenler de vardır.⁸ Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Kilikya bölgesi Osmanlı egemenliği altına girdikten sonra İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi üzerinde Eçmiyazın mi yoksa Kilikya Katalikosluğu'nun mu etkin olacağı üzerinde önemli tartışmalar yaşanmıştır.⁹ Öte yandan İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi de Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun statüsünü ve yargılama alanını kısıtlamıştır. Eçmiyazın 19. Yüzyıl'ın başlarında Rusya'nın egemenliği altına girince İstanbul Ermeni kiliselerinde Sis Katalikosluğu'nun etkisi artmıştır.

7 H.A.R.Gibb, Harold Bowen. *Islamic Society and the West*, C. II (London: Oxford University Press, 1969), 221; Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 11.Bası (Konya: Sayram Yayınları 2019), 194.

8 Kevork B. Bardakjian, "The Rise of Armenian Patriarchate of Constantinople," *Christians and Jews in the Ottoman Empire* içinde, der. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, C. I (New York: 1982), 90; Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 197.

9 Eçmiyazın ve Kilikya Katalikosluğu arasındaki tartışmalar doktrinel olmaktan çok yargı ve hâkimiyet bölgelerine ilişkindir. 1663'te II. Simeon Katalikos seçildikten sonra kendisini "Bütün Ermenilerin Katalikosu" olarak nitelerken, Eçmiyazın Katalikosu Pilippos'u sadece "Ermenilerin Katalikosu" olarak adlandırmıştır, Dickran Kouymjian, "Cilicia and its Catholicosate from the Fall of the Armenian Kingdom in 1375 to 1915," *Armenian Cilicia* içinde, der. Richard G. Hovannisian ve Simon Payaslian, *Historic Armenian Cities and Provinces* (California: Mazda, 2008), 305.

Ermeni kilise hiyerarşisinde en üstte ulu Patrik veya Katalikos denilen kişi bulunmuştur. İkinci sırada patrik veya özel katalikos, üçüncü sırada metropolid ve en altta bişop adı verilen yardımcı piskopos yer almıştır. Ayrıca İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bağlı olarak "katalikos" ve "marhasa" denilen görevliler de mevcuttur. Katalikos ve marhasaların atanması belirli bir miktar pişkeş ödendikten sonra merkezden verilen beratlarla gerçekleşmiştir. İstanbul Ermeni Patrikliği ruhani olarak daha alt derecede olmasına rağmen Payitahtta bulunması ve millet sistemi çerçevesinde Ermeni Patriği'nin Ermeni milletinin başı olarak kabul edilmesi sebebiyle Kilikya ve Eçmiyazın Katalikosluğu ile Kudüs Patrikliği'nden dini yetkiler bakımından daha üst konumda olmuştur.

Osmanlı döneminde İstanbul Ermeni Patrikliği ile Kilikya ve Eçmiyazın Katalikosluğu ve Kudüs Patrikliği arasındaki ilişkiler yatay ilişki olarak nitelendirilmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Islahat Fermanı'nı ilanını izleyen süreçte Millet Nizamnameleri hazırlanmış, 1863 yılında da Ermeni Milleti Nizamnamesi kabul edilmiştir. Bu nizamnamede İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve Kudüs Ermeni Kilisesi ile ilgili düzenlemeler yer alırken Kilikya Ermeni Katalikosluğu ile ilgili bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak Ermeni Milleti Nizamnamesi kabul edildikten sonra Ermeni Milli Konseyi kurulunca Kilikya Ermeni Katalikosluğu da onun yetki alanı içine girmiştir. Doğrudan doğruya padişahla görüşme yetkisine sahip olmayan Katalikos Milli Meclis ve İstanbul Ermeni Patrikliği aracılığıyla iletişim kurmak zorunda kalmıştır. Ayrıca yeni düzenlemelere göre Kilikya Katalikosluğu'na bağlı piskoposların seçiminin de Milli Meclis tarafından onaylanması zorunluluğu getirilmiştir. Bundan sonra İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi ile Kilikya Ermeni Katalikosluğu arasında yetki tartışmaları gittikçe büyümüş, dönemin Kilikya Katalikosu Mıgırdıç Keyifzizyan İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin bazı taleplerini ret ederek Osmanlı yönetiminden Katalikosluğun bağımsız yapısının korunmasını istemiştir. Ermeni sorununun ortaya çıktığı ilk belgeler olarak kabul edilen Ayestafanos ve Berlin Antlaşmaları'nın hazırlanması sürecinde konu uluslararası bir nitelik kazanırken ne Kilikya Ermeni Katalikosluğu ne de Eçmiyazın Katalikosluğu bu süreçte aktif rol oynayamamış ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi ön plana çıkmıştır. 1902 yılında 1915 olayları sırasında bu görevi yürüten Sahak Kabayan Kilikya Meclisi tarafından Katalikos olarak seçilmiş, bu seçimi o dönemde İstanbul Ermeni Patriği olan

10 Nuran Koyuncu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerinin Hukuki Statüsü* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2014), 82-83.

Mağayan Ormanyan derhâl onaylamıştır.¹¹ I. Dünya Savaşı'nın başlarında Katalikos II. Sahak bölgedeki Ermeniler'le Türk otoriteleri arasında arabuluculuk yaparak tutuklanan bazı Ermeniler'in serbest bırakılmasını ya da sadece sürgünle cezalandırılmalarını sağlamıştır. 1915 yılının Eylül ayında II. Sahak'tan Halep'e gitmesi istenmiştir.¹² 1916 Mayıs'ında Cemal Paşa Katalikos II. Sahak'la Halep'te bir araya gelmiş, Türk Hükümeti'nin İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve Eçmiyazin'deki Katalikosluk ile bütün bağlarını koparacağını, Sis'teki Katalikosluk ve Kudüs Patrikliğine de son verileceğini, bunların yerine Ermeniler için tek bir dini otorite tesis edileceğini söylemiştir. Bu dini otoritenin başında bir çeşit patrik-katalikos olacak ve Kudüs'te ikamet edecektir. Cemal Paşa bu yeni makamı II. Sahak'a teklif etmiştir. 11 Ağustos 1916 tarihinde İttihat ve Terakki hükümeti çıkardığı nizamname ile Kilikya (Sis) Katalikosluğu ile İstanbul ve Kudüs Patrikhaneleri'ni birleştirmiş, Eçmiyazin Kilisesi ile tüm bağlar kopararak son Kilikya Ermeni Katalikosu II. Sahak Patrik-Katalikos unvanı ile Ermeni Kilisesi'nin yeni başı olarak tayin edilmiştir. Ancak bu düzenleme uzun ömürlü olmamış, 1918 Kasımında İstanbul Patrikhanesi yeniden tesis edilince II. Sahak da Kilikya Katalikosu olarak Kilikya'ya (Adana ili Kozan ilçesine) geri dönmüştür. Geri dönüşten sonra AYM'ye sunulan bireysel başvuru dilekçesinde de belirtildiği üzere manastır, kilise ve içindeki eşyalar Katalikosluğa iade edilmiştir.¹³ 1921 yılında Fransızlar'ın Kilikya'dan çekilmesi ve bölgede yaşayan Ermeniler'in büyük bölümünün oradan ayrılması üzerine II. Sahak 25 Kasım 1921 tarihinde bir kez daha Kilikya'yı terk etmiş ve Aralık ayının ilk günü Halep'e ulaşmıştır. 1921 ile 1930 yılları arasında Kilikya Katalikosluğu Halep-Beyrut-Şam-Zahle-Halep şehirleri arasında sürekli yer değiştirmiş, son olarak Beyrut'a yerleşme

11 23 Nisan 1903'te göreve başlayan II. Sahak Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun Kilikya topraklarındaki son katalikosudur. Onun zamanında Eçmiyazin ve Sis Katalikosluğu arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. 1915'te önce Halep ardından Kudüs ve Şam'a gitmiştir; Kabayan ile ilgili bilgi için bkz. "Birth of Catholicos Sahag II Khabayan," *Milwaukee Armenians*, Mart 23, 2017, erişim Temmuz 03, 2017, <https://milwaukeearmenians.com/2017/03/23/catholicos-sahag-ii-khabayan/>.

12 I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İstanbul Ermeni Patriği Ormanyan'ın "The Church of Armenia" kitabında yer alan verilere göre Kilikya Katalikosluğu'nun Osmanlı Devleti'nde 214 kilisesi ve 267 papazlık bölgesi vardır. Buna mukabil İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin 1634 kilise ve 1778 papazlık bölgesi, Eçmiyazin Katalikosluğu'nun 1650 kilise ve 1660 papazlık bölgesi, Kudüs Patrikhanesi'nin 18 kilisesi ve 10 papazlık bölgesi, Akdamar Katalikosluğu'nun ise 272 kilise ve 194 papazlık bölgesi bulunmaktadır, Simon Payaslian, "The Destruction of the Armenian Church during the Genocide," *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 1, no. 2 (2006): 164.

13 Anayasa Mahkemesi, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu," Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661, 3.

talebinin kabul edilmesi üzerine Lübnan'ın başkenti Beyrut yakınlarındaki bir kasaba olan Antilyas'a yerleşmiştir.¹⁴

Maxime Gauin Fransız arşiv belgelerine dayanarak yaptığı çalışmasında Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun ve Kilikya bölgesinde yaşayan Ermeniler'in bölgeyi terk etmesi ve geride kalan malları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu veriler bize Katalikosluğun ve bölgedeki Ermeniler'in Kilikya'yı terk etmesinde Türk Hükümeti'nin herhangi bir payının bulunmadığını, aksine Ankara Anlaşması'na sadık kaldığını ve Ermeniler'in bölgeyi terk etmesini istemediğini göstermektedir. Fransız belgelerinde Hristiyan nüfusu propaganda faaliyetleri ve zaman zaman zor kullanarak Kilikya'dan ayrılmaya zorlayan Ermeni komitelerinden bahsedilmektedir. Franklin-Bouillion da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bilgi notunda Hristiyan cemaatlerin reislerinin beyanlarına dayanarak Ermeni komitelerinin bu konuda düzenli bir baskı ve tehdit yaptığı konusunda kanıtlar olduğunu bildirmektedir. Hatta bu yüzden mütegayyip ve bölgeyi terkeden kişilerin mallarının korunması için kurulan komisyonlara Ermeni temsilcilerin katılımının engellendiğinden söz etmektedir. 1921 yılı Aralık ayı sonlarında Hatay'da bulunan Le Temps gazetesi muhabiri de bu bilgileri teyit etmiştir.¹⁵ Yine 16 Aralık 1921 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand Avetis Ahoronian ve Gabriel Naradokyan ile yaptığı görüşmede Kilikya bölgesinden Ermeniler'in toplu göçünün büyük oranda “meçhul kişilerin ve komitelerin ateşli propagandasına” bağlı olduğunu ifade etmiştir. Briand “bilinmeyen kişiler ve komiteler” sözüyle diplomatik bir dil kullanmış olmakla birlikte kimleri kastettiği açıktır. Briand aynı suçlamaları Fransız parlamentosundaki sunumunda da tekrarlamıştır.¹⁶ Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta gerek Fransız askeri istihbaratının gerekse bölgedeki Fransız üst düzey görevlilerin hazırladıkları

14 Kilikya (Sis) Ermeni Katalikosluğu'nun kısa tarihçesi için bkz. Kouymjian, "Cilicia and its Catholicosate," 297-307; Payaslian, "The Destruction of the Armenian Church during the Genocide," 149-164; Dickran Kouymjian, "Armenia from the Fall of the Cilician Kingdom (1375) to the Forced Emigration under Shah Abas (1604)," *The Armenian People from Ancient to Modern Times, C. 2, Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century* içinde, der. Richard G. Hovannisian (New York: St. Martin's Press, 1997), 1-50.

15 Fransız muhabir şunları yazmaktadır: "Yöneticilerin uzlaşmacı politikalarını engelleme ve göçü teşvik etmek için sistematik propaganda devam etmektedir. Bu durum geride kalan malları korumak için Fransız yetkililerin kurduğu komisyonlara Ermeniler'in katılımını önlemektedir. Bu konuda Ermenilere ciddi tehditler yapılmaktadır." Maxime Gauin, "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)," *Review of Armenian Studies* 25 (2012): 82.

16 Gauin, "How to Create a Problem of Refugees," 83-84.

raporlarda bölgedeki Türk idarecilerin konu ile yakından ilgilendiklerini ve Hristiyanlara ve mallarına herhangi bir zarar gelmemesi için çaba harcadıklarını özellikle vurgulamalarıdır. Fransız askeri istihbaratı Ermeniler'in birkaç fanatikten kaynaklanan ufak tefek sıkıntılarla karşılaştıklarını, buna karşılık son derece isabetli bir biçimde seçilen üst düzey yerel yöneticilerin tarafsız bir idari anlayışı benimsediklerini ve Ankara Antlaşması'na bağlı olduklarını, başka bir yerde olsaydı merkezi hükümetin çabalarına rağmen dirayetsiz ve kötü yerel yöneticiler yüzünden daha olumsuz şartların ortaya çıkabileceğini kaydetmişlerdir. Benzer biçimde Adana ve Antep'teki Fransız konsolosları Kilikya mutasarrıfından övgüyle söz etmektedirler. Konsolosların raporlarında mutasarrıfın 6 Aralık 1921 tarihinde dini liderler ve şehrin önde gelen kişileriyle bir araya gelerek, onlara Hristiyanları tehdit eden veya intikam alma duygusuyla misilleme yapabilecek Müslümanlara karşı etkili önlemler alınacağı konusunda güvence verdiğini bildirmişlerdir. Bu durum işinde gücünde olan, terör örgütleriyle bağlantısı olmayan Ermenileri rahatlatmıştır.¹⁷ Fransız kaynaklarından nakledilen bilgiler bize Türk Hükümeti'nin Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bölgeden ayrılması için herhangi bir baskı yapmadığını, Katalikosluğun tamamen kendi isteği ya da Ermeni komitelerinin bu konudaki talep ve baskılarıyla bölgeyi terkettiğini göstermektedir.¹⁸

Soğuk Savaş yıllarında diaspora Ermenileri'nin Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan Eçmiyazin Katalikosluğu ile ilişkileri sınırlanınca özellikle ABD ve Batılı müttefikleri Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na büyük önem atfetmişlerdir. Bu çerçevede diasporadaki kiliselerin önemli bir kısmı Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun idaresi altına girmiştir. ABD ve müttefikleri bu konuda Taşnaklar'ın da desteğini sağlamıştır. Taşnak etkisinin artmasıyla birlikte Kilikya Ermeni Katalikosluğu Türkiye'ye karşı radikal fikirleri savunan bir kurum haline gelmiştir.¹⁹

Makalemizin ana konusunu teşkil eden Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nı ilgilendiren en önemli mesele Katalikosluğa ait menkul ve gayrimenkul malların Emvâl-i Metruke kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. AYM'ye verilen dava dilekçesinde sadece

17 Gauin, "How to Create a Problem of Refugees," 87-88.

18 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gauin, "How to Create a Problem of Refugees," 79-88.

19 Ömer Engin Lütem, "Facts and Comments Turkey-Armenia Relations," *Review of Armenian Studies* 36 (2017): 20.

taşınmaz mallardan söz edilerek tarihi Kilikya (Sis) Katalikosluğu arazisi üzerinde olduğu iddia edilen manastır, kilise ve diğer müstemilatların sınırlarının tespiti ve sonrasında müvekkil adına tescilli talep edilmektedir. Fakat dilekçede manastır ve kilise binaları dışında diğer müstemilatlar kavramından hangi taşınmazların kastedildiği anlaşılammaktadır. Osmanlı Devleti'nde genellikle kilise ve manastırların tarla, bağ, bahçe, değirmen, dükkân, ev, zeytinlik, ekmek fırını, otlaklar, meralar gibi taşınmazlara sahip oldukları görülmektedir.²⁰ Dolayısıyla diğer müstemilat kavramı içinde bu tür taşınmazların bulunma ihtimali de vardır. Ayrıca eldeki verilere göre Kilikya Katalikosluğu'nda son derece değerli dini eserler, el yazmaları, ayinle ilgili eşyalar ve sanat eserleri de bulunmaktaydı. Bu nedenle bu başlıkta özellikle 1915'te Emvâl-i Metruke ile ilgili yapılan düzenlemelerde çalışma konumuzla bağlantılı olan hükümlerden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

Emvâl-i Metruke konusunda ilk hukuki düzenleme olarak kabul edilen 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında sevk ve iskâna tabi tutulan Ermeniler'in menkul (taşınır) ve gayrimenkul (taşınmaz) mallarının durumu ile ilgili açıklamalarda bulunulmakta ve ilkeler tespit edilmektedir. Karara göre geride bıraktıkları menkul malları veya bunların bedelleri kendilerine ulaştırılacak, köylerdeki emlak ve arazi kıymeti takdir edildikten sonra buralara yerleştirilecek olan göçmenlere dağıtılacaktır. Kasabalardan ve şehirlerden göçe tabi tutulan kimselerden kalan gayrimenkuller de sayısı, cinsi, kıymet ve miktarı tespit edildikten sonra göçmenlere dağıtılacaktır. Göçmenlerin uzmanlık ve uğraş alanları dışında kalan Ermenilere ait zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallık gibi yerlerle, dükkân, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerler açık artırma ile satılacak veya kiraya verilecek, bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir.²¹ Meclis-i Vükelâ kararı ile aynı gün yani 30 Mayıs 1915'te Dâhiliye Nezareti'ne bağlı İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından 15 maddeden oluşan "Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkâlede-i Siyasiye Dolayısıyla Mahalli Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İaşesiyle Hususat-ı Saireleri Hakkında Talimatname" hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Talimatnamenin 2.

20 Muhammed Ceyhan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk Edinimi (18.Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara: 2016), 185. Bu konudaki örnekler için bkz. 180-188.

21 Gül Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)* (Ankara: AVİM, 2017), 16-17.

maddesinde “nakledilen Ermeniler’in taşınabilen bütün mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürebilecekleri “ belirtilmiştir. Heyeti Vükelâ kararından sonra Ermeniler’in geride bıraktıkları mallar konusunda daha açık ve ayrıntılı bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda 10 Haziran 1915 (28 Mayıs 1331) tarihinde 34 maddeden oluşan “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkâlede-i Siyasiye Dolayısıyla Mahalli Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emvâl ve Emlâk ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname”²² çıkarılmış ve yürürlüğe konmuştur. Talimatnamenin 6. maddesine göre kiliselerde bulunan eşya ve tasvirlerle kutsal kitaplar ayrıntılı bir biçimde deftere kaydedilip, bir tutanağa bağlanarak yerlerinde muhafaza edilecektir. Daha sonra bunlar, kilisenin bulunduğu köy halkının nakledildiği yerlere yerel hükümet tarafından gönderilecektir. Talimatnamede Ermeniler’in geride bıraktıkları gayrimenkul mallarla ilgili de ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. 7. maddeye göre yer değiştiren ahaliden her birine ait terk edilmiş emlâk ve arazi cinsi, çeşidi, miktar ve kıymetleri sahiplerinin isimleriyle birlikte defterlere kaydedilecektir. Ayrıca her köy ve kasabaya ait terk edilmiş emlâk ve arazi için de terk edilmiş mallar cetvelleri düzenlenerek İdare Komisyonlarına verilecektir. Talimatnamenin 16. maddesinde dükkân, han, hamam, fabrika ve depo gibi gelir sağlayan binalarla, göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmayan binaların ve göçmenlere dağıtıldıktan sonra geri kalan veya göçmenlerin çalışma ve uzmanlık alanları dışında kalan emlâk ve arazinin (bu araziler 18. maddede belirtilen bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik gibi yerlerdir) Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları veya bu komisyonların gözetimi altında o bölgenin idarî ve malî memurlarından oluşan heyetler aracılığı ile açık arttırma suretiyle satışa çıkarılması hükme bağlanmıştır. 20. maddeye göre Ermeniler’in geride bıraktıkları emlâk ve arazileri satın almak için istekli çıkmazsa iki seneyi geçmemek üzere kiraya verilebilirler. Ancak bunun için kiralayan kişi bu emlâk ve arazide bir zarar meydana getirecek olursa zararı tazmin etmeyi taahhüt etmek zorundadır (madde 20). Satılan ya da ortakçılık usulüyle kiraya verilen emlâk ve arazinin cinsi, miktarı, yeri, satılması, kiralınması konusundaki bilgiler, satın alanın ya da kiralayanın ismini de bildirmek suretiyle ayrıntılı cetveller halinde düzenlenecektir (madde 21). Satış ve kiradan elde edilen para sahibi adına emaneten mal sandıklarına yatırılacak, daha sonra verilen bilgiler uyarınca sahiplerinin hesaplarına aktarılacaktır (madde 22).

22 Talimatnamenin tam metni için bkz. Salâhaddin Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı* (Ankara: Astana Yayınları, 2016), 49-56.

26 Eylül 1915 tarihinde “14 Mayıs 1331 Tarihli Kanûn-ı Muvakkat Mûcibince Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl ve Düyûn ve Matlûbatı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat” çıkarılmıştır²³. Kanunun 1. maddesine göre 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu) tarihli Kanun hükmü gereğince başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları mallar, alacaklar ve borçlar, bu husus için oluşturulacak komisyonların her kişi için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalar üzerine, mahkemelerce tasfiye edilecektir.

Muvakkat Kanunun en önemli hükmü 1. maddesinde bildirilen gerçek ve tüzel kişilerin nakilleri sırasında tasarruf ettikleri icareteynli müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiyenin²⁴ Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmaz malların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılarak, her iki kısım taşınmaz malların bahsi geçen hazineler tarafından belirlenecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarın sahiplerine verilecek olmasıdır.²⁵

1915 te çıkarılan kanunun uygulanabilmesi amacıyla “13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Suver-i İcraiyesini Mübeyyin Nizamname” başlıklı 26 Ekim 1915 tarihli Nizamname çıkarılmıştır.²⁶

23 Kanunun tam metni için bkz. Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 63-67; (neden sarıya boyandığını anlayamadım) Ali Elbeyoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke* (Ankara: Adalet Yayinevi, 2014), 96-99.

24 Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak karşımıza çıkan icareteynli vakıf uygulaması Hanefi mezhebinde istisnai olarak kabul edilen uzun süreli kira akdine konu olan vakıf türlerinden birisidir. İcareteyn çift kira akdi demektir. İcareteynli vakıflarda kiracılardan icare-i muaccele ve icare-i müeccele olmak üzere iki ayrı kira bedeli alınır. İcare-i muaccele peşin kira bedeli olup, vakıf malın gerçek değerine eşit ve yakın bir bedeldir. İlk kiralama sırasında ödenir. İcare-i müeccele ise periyodik ödemelerden oluşan kira bedeli olup, kiracı her yıl veya ay sonunda ödeme yapar. İcareteynli vakıflarda arazi üzerine yapılan binalar ve dikilen ağaçların mülkiyeti vakıf hükmü şahsiyetine ait olur. İcareteynli vakıf mutasarrıfı sahip olduğu tasarruf hakkını vakfın mütevellisinin iznini alarak başkasına ferağ edebilir. Mutasarrıf öldüğü zaman vakıf arazi üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkı mirasçılara örfi hukuk kurallarına intikal eder, Cin, Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 344-346; Sevk ve iskâna tabi tutulan Ermeniler'in geride bıraktıkları icareteynli vakıf malları üzerinde sadece tasarruf hakları olup, mülkiyetine sahip değildir. Ayrıca görüldüğü üzere bu arazi üzerindeki bina ve ağaçların mülkiyeti de vakfa aittir; Müsakkafat terim olarak gelir getiren bina anlamına gelirken, müstegallat da çiftlik, ev, işhanı, bağ bahçe gibi gelirlerinden yararlanan malları ifade etmektedir. Bu çerçevede bu mallar üzerinde göç eden Ermeniler'in sadece tasarruf yani kullanma hakkı olduğu, bu gayrimenkullerin mülkiyetine sahip olmadıkları unutulmalıdır.

25 Kanun-ı Muvakkatin maddelerinin hukuki yorumu hakkında bkz. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 28-32.

26 Nizamnamenin tam metni için bkz. Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 63-67; Ali Elbeyoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke*, 85-100; maddelerin açıklaması ve hukuki yorumu için bkz. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 32-36.

Nizamnamenin 1. maddesine göre nakil olunan kişilere ait taşınmaz malların bulunduğu her ilçede Tüzüğün tebliğ edilmesinin ertesi günü o mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yine o mahallin en büyük mal memurunun başkanlığında vergi, tapu ve nüfus idarelerinden ve mevcutsa vakıflar dairesinden alınacak birer memurdan oluşacak bir heyet kurulacaktır. Bu heyet ilk olarak adı geçen kişilerin nakil tarihlerinden on beş gün önceki süre içinde veya nakil emrinin tebliğinden sonra yapmış oldukları bütün ferağ işlemlerinin tapu sicilindeki zabıt defterlerinden üç gün içinde bir cetvelini çıkarıp mühürleyerek Tasfiye Komisyonuna verecektir. Nakil tarihi ilk nakil emrinin verildiği gündür.

2. maddeye göre heyet birinci maddedeki işlemleri gerçekleştirdikten sonra tapu ve vergi sicil kayıtlarına müracaat ederek mahalle ve köy itibariyle nakledilen gerçek kişiler, dernekler, azınlıklara ait topluluklar ve hayır kurumları gibi tüzel kişilere ait icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiye ile diğer taşınmaz mallarla ilgili ikişer nüsha defter düzenleyecektir. Her defter taşınmazların sokak ve mevkii, yazılı kıymetleri, hisseli ise hisse miktarları, mevcut durumunu ve sahiplerinin ismini içerecektir. Tamamen boşaltılmış köylerde vergi kayıtlarındaki esas kullanıcıya (mutasarrıf-ı hakiki) itibar edilecek, gerekirse köy kâtipleri, tahsildarlar ve o köylere yakın diğer köylerdeki yaşlı ve sözüne güvenilir kimselerin bilgilerine başvurulacaktır.

3. maddeye göre düzenlenen defterler heyet tarafından imzalandıktan sonra birer nüshası incelenmesi için İdare Meclislerine, ikinci nüshası ise ilgililerin başvurusu durumunda hazır bulunması amacıyla Tapu Sicili Müdürlükleri'ne verilecektir. İdare Meclisi kendisine sunulan nüshayı inceledikten sonra onaylayıp, deftere kaydedilmiş olan bina ve arazilerin kıymetini takdir edip, Maliye ve Vakıflar Hazinesine ulaştıracaktır. Ayrıca onaylı bir örneği de Tasfiye Komisyonuna teslim edilecektir. 16. maddeye göre ise kiliselerdeki mevcut eşyalar, resimler ve kutsal kitaplar defterlere kaydedilecek, okullarla manastırların bütün malzemelerinin kullanım hakkı Milli Eğitime devir olunacaktır.

Emvâl-i Metruke konusunda Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarih büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden itibaren artık Emvâl-i Metruke Mevzuatı uygulanmayacaktır. Ayrıca Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından önce ailesini buldukları mahalde bırakarak geçici olarak ülke dışına giden ve dönenlerin mallarına Tasfiye Komisyonları ve onların kaldırılmasından sonra Hazinece el konulmamış ve müdahale

edilmemişse bundan sonra müdahale edilmeyecektir. 05.02.1341(5 Şubat 1925) tarihli “Lozan Antlaşmasının Kabul Edildiği Tarihten Sonra Gitmiş Olanların Taşınmaz Mallarına Müdahale Edilmemesi Hakkındaki Kararname”ye göre bu suretle giden ve dönenlerin taşınmaz mallarına el konulmuş, ancak Antlaşma’nın yürürlüğe konulduğu tarihte başında bulunuyorlarsa bu kişilerin mallarının iadesinin de de kanunların ruhuna uygun olacağı belirtilmiştir. Bu tarihte mallarının başında olan kişiler daha sonra hayatlarını kaybederlerse malları mirasçılara intikal edecektir.²⁷

Son olarak konumuz açısından üzerinde durmak istediğimiz düzenlemeler 1928 yılında peş peşe çıkarılan iki kanundur. Bunlardan ilki 24.05.1928 tarihli “Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikane Tevzi ve Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun” dur. Bu kanunla Emvâl-i Metruke düzenlemeleri uyarınca Hazinece el konulan taşınmazların eski sahiplerine iade edilmeyeceği açık bir biçimde ortaya konmuştur. Ayrıca firari ve mütegayyip olmayıp, mallarına yanlışlıkla el konulan kimselerin bunu mahkemede ispatlamaları durumunda sadece bedelinin ödenebileceği, mallarının iade edilmeyeceği hükme bağlanmıştır.²⁸ 1928 yılındaki ikinci hukuki düzenleme 30 Mayıs 1928 tarihli “Emvâl-i Metruke Hesab-ı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydına Dair Kanun” dur. Bu kanununun birinci maddesiyle 31 Mayıs 1928 sonunda terk edilmiş mallar cari hesaplarının matlup bakiyeleri 1928 mali yılı gelir bütçesinin çeşitli gelirler faslına irat kayıt edilmiş ve bundan sonra ortaya çıkacak gelirler hakkında da aynı işlemin yapılacağı belirtilmiştir.²⁹

Emvâl-i Metruke mevzuatı içinde yer alan ve konumuz açısından önem arz eden bu düzenlemelerin ilgili maddelerini kısaca yorumlamak

27 Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 194-196; Akyılmaz, *Osmanlı Devleti’ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 50.

28 “Mübadeleye tabi kişilerden terk edilmiş olanlar hariç olmak üzere tüm terk edilmiş malların bu Kanunun yürürlük tarihine kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş olanlardan başkası Maliye Hazinesine intikal eder.” md. 6; “15 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli kanunlara göre el konulmuş ve konulacak taşınmaz mallara gerek mübadillere tahsis ve tefviz edilmiş olsun gerek Hazine uhdesinde bulunsun, hükmen tahakkuk edecek hak sahiplerine iade edilmeyip, ancak kararlaştırılmış kıymetleri 15 Nisan 1341 tarihli Kanuna göre Maliye Hazinesinden ödenir,” md. 7.

29 Her iki kanun da tam metni için bkz. Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*, 161-164, 169; Hukuki yorumları konusunda bkz. Ömer Bağcı, *Emvâl-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2016), 96-101.

yararlı olacaktır. 30 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan Heyet-i Vükelâ Kararı, aynı gün çıkarılan Talimatname ve 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamelerin menkul mallarla ilgili olarak yapılan düzenlemelerine bakıldığında sevk ve iskân edilenlerin isterlerse taşınabilir mallarını yanlarında götürebilecekleri, götüremedikleri menkul mallarının ise daha sonra kendilerine ulaştırılacağı, bu mümkün olmazsa bedellerinin teslim edileceği hüküm altına alınmıştır. 10 Haziran tarihli Talimatname'nin 6. maddesinde kiliselerde bulunan eşyalar, tasvirler ve kutsal kitaplarla ilgili özel bir düzenleme yapılarak, bu eşyaların ayrıntılı bir biçimde deftere kaydedilip, bir tutanağa bağlanarak yerlerinde muhafaza edileceği belirtilmektedir. Daha sonra bunlar, kilisenin bulunduğu köy halkının nakledildiği yerlere yerel hükümet tarafından gönderilecektir. 26 Ekim 1915 tarihli Nizamname'nin 16. maddesinde de benzer bir düzenleme yapılmış olup, kiliselerdeki mevcut eşyalar, resimler ve kutsal kitaplar defterlere kaydedilecektir. Bu maddede diğer düzenlemelerden farklı olarak okullarla manastırların bütün malzemelerinin kullanım hakkının Milli Eğitim devir olunacağı hükmüne yer verilmiştir. Ermeniler'in kendi kaynaklarında Katalikos II. Sahak'ın Kilikya'dan ayrılmadan önce kilisedeki kutsal emanetleri Halep'e gönderdiği yönünde bilgiler yer almaktadır. Sahak bu konuda Vardapet isimli şahsı görevlendirmiş ve kilisede bulunan en değerli el yazmaları, ayinle ilgili eşyalar (ki bunların içinde Saint Gregory, Nicholus, Sylvester ve Barsouma'ya ait kutsal emanetler de vardır), kutsal emanet sandığı, kutsal yağın hazırlanması için kullanılan kazan (içinde kutsal yağ ve su bulunan), yüzlerce kutsal kap ve tarihi eser Halep'e gönderilmiştir. Hatta Vardapet daha sonra Kilikya'dan Halep'e götürülen eşyalarla ilgili "Rescued Armenian Treasures from Cilicia" adıyla bir kitap yazmıştır. Bu gün Antelyas'taki Kilikya Müzesi'nde bu eşyalar sergilenmekte ve Müzenin temel koleksiyonunu oluşturmaktadır.³⁰ Bu bilgilerden anlaşılacağı

30 Kouymjian, "Cilicia and its Catholicosate," 306-307; burada konu ile ilgili Amerika'da 2010 yılında açılmış bulunan ilgi çekici bir davadan bahsetmek yararlı olacaktır. Dava Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na ait el yazması Zeytun İncil'i (Zeytun Gospel Bibel) ile ilgilidir. Bu İncil'in yedi sayfası çalınmış olup, çalınan yedi sayfa Paul Getty Museum'da sergilenmekteydi. Katalikosluğun Amerika kolu 2010 yılında ilgili sayfaların iadesi talebiyle dava açmıştır. Zeytun İncil'i Ermeniler için çok önemli olduğu kadar aynı zamanda paha biçilmez el yazması bir eserdir. İncil'deki minyatürler 1256 yılında Katalikos I. Konstantin zamanında Toros Roskin tarafından çizilmiş, daha sonra Ermenistan'da Erivan'daki müzede korunmuştur. İncil'in yedi sayfasının 1915-1918 yılları arasında çalınıp, Amerika'daki müzeye satıldığı iddia edilmektedir. Dava dilekçesinde İncil'in gerçek sahibinin Kilikya Ermeni Katalikosluğu olduğu, Ermeni halkı açısından büyük bir değer ifade ettiği, kültürel hazinesini teşkil ettiği ve doğüstü güçleri olduğuna inanıldığı belirtilmektedir. Dilekçede İncil'in tam altı yüzyıl Zeytun'da muhafaza edildiği, 1915 olayları sırasında Zeytun sokaklarında kenti koruyacağı inancı ile gezdirildiği anlatılmaktadır. 1915'te tehcir ile birlikte İncil'i güvenceye

üzere 1915'te Katalikosluk açısından önemli olan bütün sanat eserleri, el yazmaları ve kutsal emanetler güven içinde Halep'e taşınabilmiştir. Katalikos 1918'de Kilikya'ya geri döndüğünde bunları geri getirirse de 1921 yılında yeniden bölgeyi terk ettiğinde muhtemelen beraberinde bir kez daha götürmüştür. Zaten yukarıda zikredilen hukuki düzenlemelerin ilgili maddelerinden anlaşılacağı üzere kiliselerdeki değerli eşyalar, resimler ve kutsal kitaplar defterlere kaydedilecek, gerekirse kilisenin nakledildiği yere gönderilecektir. Nitekim Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bu mallarla ilgili günümüzde bir hukuki talebinin ve şikâyetinin olmaması ve bu eserlerin çoğunun Antelyas'taki müzede sergilenmesi konu ile ilgili bir problem olmadığını göstermektedir. Ayrıca Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun 28 Nisan 1915'te AYM'ye yaptığı başvuruda sunduğu bireysel başvuru dilekçesinde de 26 Ekim 1915 tarihli Nizamnamenin 16. maddesine atıf yapılarak Kilikya Katalikosluğu'nun menkul malları üzerindeki haklarını kaybetmediği ve 1918 yılında manastır ve kiliseye ait eşya ve dini malzemelerin geri verildiğinden bahsedilmektedir.

İnceleme konusu yaptığımız Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası esas itibarıyla taşınmaz mallarla ilgili olup, bilindiği üzere kilise, St. Sofia Manastırı ve diğer müstemilatların üzerinde bulunduğu arazi talep edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde pek çok manastır ve kilisenin tarla, bağ, bahçe, değirmen, dükkân, ev, zeytinlik, portakallık, ekmeğin, otlaklar, meralar gibi taşınmazlara sahip oldukları görülmektedir. 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname hükümlerine göre eğer Katalikosluğa ait bu tür taşınmazlar mevcutsa Emvâl-i Metruke İdare Komisyonları tarafından kaydedilmiş olması gerekir. Yine Talimatname hükümlerine göre göçmenlerin uzmanlık alanı dışında kalan bağ, bahçe, zeytinlik, portakallık gibi yerlerin satılması ya da kiraya verilmesi söz konusu olsa da 1918 tarihinde Katalikosluk Kilikya'ya geri döndüğü ve

almak için soylu Ermeni ailesi üyesi Asador Ağa'ya verildiği, Asador Ağa'nın Osmanlı yönetimi ile iyi ilişkileri sebebiyle 1916'ya kadar tehcir dışı tutulduğu, 1916'da da Maraş'a gönderildiği, bu esnada Asador Ağa'nın İncil'i korumak için Alman Hastanesi'nde doktorluk yapan bir arkadaşına verdiği, onun da iki kız kardeşi aracılığı ile İncil'i Amerikan misyonerlerine ulaştırdığı anlatılmaktadır. Bundan sonra Zeytun İncili'nin akıbetinin bilinmediği, 1947-48'de dönemin Kilikya Katalikosu Karakin'in eline ulaştığı ve onun elindeyken yedi sayfasının çalınarak müzeye satıldığı belirtilmiştir. Görüldüğü üzere olayın hiçbir noktasında Osmanlı Devleti ya da Türkiye Cumhuriyeti'nin bir müdahalesi ve el koyması yoktur ve yedi sayfa Katalikosun elindeyken çalınmıştır. Buna rağmen dava dilekçesinde akıl almaz bir biçimde 1915-1918 yılları arasında 1,5 milyon Ermeni'nin katledildiği, 1921 yılında ise Kemalist Türkiye'nin yeni bir soykırım yaptığı, Katalikosluğun Türkler tarafından soyulduğu iddia edilmektedir, The Superior Court for State of California County of Los Angeles, June 01 2010, Case No: BC 438824, The Western Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America vs. The Paul Getty Museum, The Paul Getty Trust, TM2.com, erişim Temmuz 03,2018.

taşınmazlarla ilgili bir sorun kaydedilmediği için bu malların aynen iade edildiği anlaşılmaktadır. 26 Eylül 1915 tarihli Kanun-ı Muvakkatte 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu hükmü gereğince başka mahallere nakledilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları mallar (ki Katalikosluk Osmanlı Hukuku'na göre tüzel kişilik olarak kabul edilmektedir), alacaklar ve borçlar, bu husus için oluşturulacak komisyonların her kişi için ayrı ayrı düzenleyecekleri mazbatalar üzerine, mahkemelerce tasfiye edilecektir. Gerçek ve tüzel kişilerin nakilleri sırasında tasarruf ettikleri icareteynli müsakkafat ve müstagallat-ı vakfiyenin Vakıflar Hazinesi ve diğer taşınmaz malların Maliye Hazinesi adlarına kayıtları yapılarak, her iki kısım taşınmaz malların bahsi geçen hazineler tarafından belirlenecek bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktar sahiplerine verilecektir. 26 Ekim 1915 tarihli Nizamnamede yerel komisyonların Emvâl-i Metruke Tasfiye Komisyonlarına göndermek üzere tapu ve vergi sicil kayıtlarına müracaat ederek mahalle ve köy itibariyle nakledilen gerçek kişilerin yanı sıra dernekler, azınlıklara ait topluluklar ve hayır kurumları gibi tüzel kişilere ait icareteynli müsakkafat ve müstegallat-ı vakfiye ile diğer taşınmaz mallarla ilgili ikişer nüsha defter düzenleyecekleri belirtilmektedir. Bu hükümler çerçevesinde Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na ait taşınmazlarla ilgili kayıtların da Tasfiye Komisyonlarına ulaştırılmış olması gerekmektedir. Ancak 1918 yılında Katalikos II. Sahak geri döndüğü ve Katalikosluğun 1921 yılına kadar faaliyetlerini devam ettirdiği düşünöldüğünde en azından bu tarihe kadar herhangi bir tasfiye işleminin yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun taşınmazlarıyla ilgili bir diğer önemli nokta Katalikosluğun hak iddia ettiği arazilerin Osmanlı Arazi Rejimi çerçevesinde hangi arazi türüne dâhil olduğudur. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde devletin genel siyaseti çerçevesinde mülk araziler son derece sınırlı tutulmuş olup, tarım arazilerinin büyük bir çoğunluğu miri arazi ya da icareteynli ve mukataalı vakıf arazi statüsündedir. Eğer Katalikosluğun üzerinde bulunduğu araziler icareteynli ya da mukataalı vakıf statüsünde olsaydı günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde kayıtları olması ve 1921 sonrası Emvâl-i Metruke Mevzuatı çerçevesinde bir tasfiye söz konusu oldu ise Vakıflar Hazinesi adına kayıt yapılması gerekirdi. Ancak davada Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün hasım olarak gösterilmemesi ve bu konuda kayıtların olmaması böyle bir ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Büyük bir ihtimalle Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na tahsis edilen arazi rakabesi devlete ait olup, tasarruf hakkı kiliseye bırakılmış olan miri arazi statüsündedir. Bir başka ifade ile Katalikosluk manastır, kilise ve diğer müştemilatın üzerinde

bulunduğu arazinin mülkiyetine değil sadece kullanım hakkına sahip olup, malik değil mutasarrıf bir başka ifade ile kiracı statüsündedir.³¹ Zaten Emvâl-i Metruke ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerde geçen ferağ, mutasarrıf gibi ifadeler de bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Osmanlı Devleti'nin genel toprak hukuku esaslarına göre kiliselerin elindeki büyük miktardaki arazileri mülk arazi olarak tanımlamak mümkün değildir. Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin manastırların mülkü olamayacağına dair fetvaları da konumuz açısından önemlidir. Ebusuud Efendi'ye göre "Manastırın ne mülkü olmak mümkündür ne de vakfı olmak". Osmanlı Devleti'nde araziler belli bir büyüklüğün üzerinde ise ve özel mülkiyete konu olduğu iddia ediliyorsa bu iddiaya şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir.³² Çünkü Osmanlı toprak sisteminde geçerli olan kurallara göre köy, kasaba ve şehirler gibi yerleşim yerlerindeki araziler ve bu yerleşim yerlerinin bitişiğinde olan ve miktarı yarım dönümü geçmeyen araziler mülk arazi statüsünde kabul edilmiştir. Kilise ve manastırlar devlete tapu resmi ödemek suretiyle miri arazi üzerinde mutasarrıf olarak bu arazileri kullanım hakkına sahip olabilmişlerdir.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası ve Anayasa Mahkemesi Süreci

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası 28 Nisan 2015 tarihinde Lübnan'ın başkenti Beyrut yakınlarındaki Antilyas kasabasında bulunan ve Lübnan makamları evraklarında adı Kilikya Ermeni Katalikosluğu olarak geçen Ermeni Apostolik Kilisesi tarafından AYM'ye bireysel başvuruda bulunmak suretiyle açılmıştır. Dava dilekçesinde Kilikya Azize Sofia Manastırı ve tarihi Sis (Kilikya) Ermeni Katalikosluğu'nun arazisine Emvâl-i Metruke Mevzuatı hükümlerine göre el konulması nedeniyle mülkiyet hakkının, bir ibadet mekânına el konulmakla din ve vicdan özgürlüğünün ve tapu kayıtlarına ulaşılmasının engellenmesi sebebiyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile davanın açıldığı belirtilmektedir. AYM'den talep edilen Kozan'daki arazi ve üzerindeki manastır, kilise ve diğer müstemilatların sınırlarının tespiti sonrasında gayrimenkulün müvekkil adına tescili, bunun mümkün olmaması halinde maddi

31 Mülk, miri ve vakıf arazilerin hukuki statüsü konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 37-47.

32 İrem Karakoç, *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2017), 424-425.

tazminat olarak 100.000.000.00 TL. ödenmesidir. Dava dilekçesinde başvuru manastır, kilise ve arazisine el konulmasının Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesine ve ayrımcılık yasağına da aykırılık teşkil ettiğini ileri sürmektedir. Başvuru ayrıca AYM'nin 1963 tarihli kararı ve Yargıtay Genel Kurulu'nun 17.2.1993 tarihli kararında firari ve mütegayyip kişilerden kalan malların mülkiyetinin devlete geçtiğinin kabul edildiğini, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün genelgesi nedeniyle tapu kayıtlarına ulaşamadığını ve Tapu Müdürlüğü'ndeki bilgilere ulaşılmasının engellendiğini belirterek başvuru yollarının tüketilmesine gerek olmadığını iddia etmektedir.³³

Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bu davaya ne kadar büyük önem verdiği yaptığı hazırlık sürecinden anlaşılmaktadır. Ayrıca başvurunun 1915 olaylarının 100. yılında yapılmış olması da bir tesadüf değildir. Dava hazırlıkları 2012 yılında başlamış ve Kilikya Ermeni Katalikosu I. Aram tarafından kendi deyimi ile Türk Hukuku, Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Hukuku konusunda uzman olan hukukçulardan oluşan bir hukuk takımı oluşturulmuştur. Bu hukuk grubunun başında Ermeni kökenli İranlı avukat Payam Akhavan bulunmaktadır. Akhavan Montreal McGill Üniversitesinde Uluslararası Hukuk profesörüdür. İşe uluslararası hukukçuların katıldığı bir panelle başlanmıştır. Erivan'da 23-25 Şubat 2012'de Kilikya Ermeni Katalikosluğu tarafından gerçekleştirilen "Ermeni Soykırımı: Tanımadan Tazminata" başlıklı toplantının açılış konuşmasını yapan Katalikos I. Aram AYM davayı reddederse AİHM'e başvuracaklarını belirterek, böyle bir davanın kaçınılmaz olarak Ermeni milletine, kiliseye ve bireylere ait malların iadesinin kapısını açacağını iddia etmiştir. Büyük çaplı bu panelden sonra benzer toplantıların devam ettiği görülmektedir. Pan Ermeni diasporasının Erivan'da 19 Eylül 2014'te düzenlediği toplantıda yaptığı konuşmada I. Aram aynı konuyu gündeme getirerek Türkiye'nin soykırımı tanımamasının ve tazminatın birbirine bağlı olduğunu iddia etmiştir. I. Aram konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır. "AYM davayı reddederse AİHM'e başvuracağız. Bu davayı kazanırsak onur ve zafer milletimize ve kiliseye ait olacaktır. Eğer davayı kaybedersek yine bir zafer olacaktır. Çünkü faillere ve uluslararası camiaya soykırımın üzerinden ne kadar süre geçerse geçsin Ermeni milletinin haklarını talep edeceğini gösterecektir" I. Aram bu toplantının amacının "Osmanlı-Türk otoritelerinin el koyduğu kilise ve cemaat mallarının gerçek

33 Anayasa Mahkemesi, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu", Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661, s. 16.

sahiplerine iadesini, bu çerçevede Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun mallarının da iadesini sağlamak" olduğunu söylemiştir.³⁴

Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun açacağı dava ve genel olarak mülkiyet hakkı ile ilgili olarak yaptığı ilk büyük toplantı olan Şubat 2012 toplantısına farklı ülkelerden yüz yirmi hukukçu, büyükelçiler, Lübnan Parlamentosu üyeleri, Ermeni dini cemaati liderleri ve Ermeni siyasetçiler katılmıştır. Tebliğ sunanlar arasında Yugoslavya ile ilgili davada Uluslararası Ceza Mahkemesi Başkanı olan Hakim Fausto Pocar, Uluslararası Adalet Divanı Yargıcı Joe Vorhoeven ve Avrupa, ABD ve Kanada üniversitelerinden uluslararası hukuk ve uluslararası ceza hukuku alanında çalışmalar yapan akademisyenler bulunmaktadır. Toplantının ana temalarından birisi Emvâl-i Metruke olup, toplantının ikinci günü tamamen mülkiyet konusuna ayrılmıştır. Katalikos I. Aram mülkiyet başlığı altında toplantının sonunda yaptığı konuşmada aslında bu konuda izlenecek politikanın ipuçlarını ortaya koymuş ve bir yol haritası belirlemiştir. I. Aram konuşmasında Kilikya Ermeni Katalikosluğu, Kudüs'teki Ermeni Patrikhanesi ve İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'nin mallarına ait listelerin ellerinde bulunduğunu iddia ederek, 14 Nisan 1921 tarihinde Kilikya Ermeni Konseyi'nin Başkanı Zekeriya Bezciyan'ın Suriye'deki Fransız Komisere II. Sahak adına sunduğu memorandumda Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na ait malların tam listesini verdiğini ve bu listenin ellerinde olduğunu söylemiştir. I. Aram Ermeniler'in mallarına el konulmasını "insanlığa karşı devam edegelen bir suç" olarak nitelemiş ve uluslararası hukukun ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 1915 olaylarının kurbanlarının mirasçılarının malların geri dönüşü konusunda ortak talepte bulunma hakkı tanıdığını iddia etmiştir. "30 Mayıs 1915 tarihli Heyet-i Vükelâ Kararı tüm malların mühürlenerek, koruma altına alınacağını, özel komisyonlar tarafından kaydedileceğini belirtmesine rağmen Hükümetin bu karara uymadığını, bu düzenlemeye rağmen "Emvâl-i Metruke" kavramını icat ederek Ermeni mallarına el koyduğunu, ancak Ermeniler'in uluslararası hukuka göre halen bu malların hukuki sahibi olduğunu, Lozan Antlaşması'na göre cemaate ve kiliseye ait malların gerçek sahiplerine dönmesi gerektiğini" de eklemiştir.

34 "The Catholicosate of Cilicia Demands its Property in Sis from the Turkish Constitutional Court," Mayıs 04, 2015, erişim Kasım 11, 2019, http://www.spc.rs/eng/catholicosate_cilicia_demands_its_property_sis_turkish_constitutional_court; "Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey over Historic Headquarters in Sis," *The Armenian Weekly*, Eylül 19, 2014, <https://armenianweekly.com/2014/09/19/sis/>.

Gerek Katalikos I. Aram gerekse diğer konuşmacıların ısrarla üzerinde durdukları noktalardan birisi de el konulan manastır ve kiliselerle bunlara ait malların Ermeni halkının tarihi mirası ve kimliklerinin önemli bir parçası olduğudur. Türkiye de dâhil olmak üzere hiçbir devletin insanların kimliklerini reddetme hakkı olmadığı, bu reddedişin kültürel soykırım anlamına geleceği belirtilerek daha sonra sık sık kullanılacak olan ABD Kongresi Temsilciler Meclisi'nin 15 Mayıs 2011'de geçirdiği 306 sayılı kararına atıf yapılmıştır. Bu karar Ermeniler tarafından özellikle Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası ve vakıflarla ilgili davalarda başvurulmuş bir kaynak haline gelmiştir. Bir sonraki bölümde kararın üstünde durulacaktır. I. Aram hedeflerinin malların iadesi ve tazminat olduğunu ve Uluslararası Adalet Divanı ve özellikle AIHM'in bu konuda kullanılması gerektiğini vurgulamıştır.³⁵

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nın amaçlarından birisi de uluslararası kamuoyu oluşturmak ve Türkiye'ye siyasi baskı yapmak olduğu için hukuk komitesi işe basın toplantıları ile başlamış ve ilk toplantı 29 Nisan'da Washington D.C., ikincisi de Cenova'da yapılmıştır. İlk basın toplantısında hukuk takımının başkanı Akhavan, ABD Doğu Apostolik Kilisesi Başpiskopu Oshagan Choloyan, Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun kıdemli danışmanı Pirri-Simonian, davanın avukatı Cem Sofuoğlu birer konuşma yapmışlardır. Akhavan toplantının AYM'de dava açıldığını duyurmak için yapıldığını ve bu davanın “adaleti sağlamak ve malların geri dönüşünde ilk adım” olduğunu ifade etmiştir. Yapılan konuşmalarda Ermeniler'in Kilikya'daki kilisede binlerce yıldan beri yaptıkları gibi ibadetlerini yapmak istedikleri, kilisenin Ermeni kimliğini oluşturan en önemli unsur olduğu, din ve kilisenin Ermeniler'in ruhani ve ahlaki değerlerinin kaynağını teşkil ettiği, Ermeniler'in evi olmadığında kilisenin dünyadaki Ermeni cemaatini organize eden milli liderlik görevini üstlendiği vurgulanmıştır. Pirri-Simonian “Bir zamanlar Ermeni halkına ait olan tarihi merkez Sis'teki kilisede günün birinde dua edebilmeyi umduklarını” söylemiştir. Davanın avukatı Cem Sofuoğlu dini malların gerçek sahiplerine geri dönmesi konusunda bu davanın Türkiye'de ilk örnek ve sadece bir mülkiyet davası olduğunu belirterek, Ermeni soykırımının tanınması anlamına gelmeyeceğinin özellikle altını çizmiştir. Sofuoğlu'nun bu beyanına rağmen Akhavan

35 I. Aram'ın ve diğer katılımcıların konuşmaları ve uluslararası toplantı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “The Armenian Genocide: From Recognition to Reparation,” International Conference Organized by the Armenian Catholicosate of Cilicia (23-25 February 2012), Şubat 25, 2012, erişim Temmuz 01, 2018, <https://www.armeniangenocidereparations.info/?p=22>.

Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nın Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler'in mallarına el koymak için planlanmış bir araç olduğunu söyleyerek, Ermeniler'in Lozan Antlaşması'ndan doğan hakları bulunduğunu bir kez daha iddia etmiştir. Basın toplantısında davanın sınırları dışına taşan bir önem arz ettiği, "hem Ermeni kilisesinin anavatana dönüş ve hem de mallarının iadesi konusunda ilk hukuki adım ve Ermeni milletinin uğradığı soykırımın(!) kabulü konusundaki yolculuğunda anlamlı bir köşe taşı" olduğu ifade edilmiştir.³⁶ Görüldüğü üzere her ne kadar davanın avukatı stratejik bir yaklaşımla konuyu mülkiyet davası sınırları içinde tutmaya çalışsa da Katalikosluğun davayı daha ileri taşıyarak malların iadesi ve tazminat ödenmesi durumunda bunu Türkiye'nin soykırımı tanınması olarak kullanacağı anlaşılmaktadır.

Verilen bilgilerin ortaya koyduğu üzere Kilikya Ermeni Katalikosluğu dava sürecini başlatmadan önce ciddi bir hazırlık yapmış, bir hukuk takımı oluşturmuş, 2012 yılında geniş katılımlı bir konferans toplayarak uluslararası topluma konuyu duyururken aynı zamanda hukuki alanda vereceği mücadelenin ana başlıklarını da tespit etmiştir. Bu toplantının ardından düzenlediği basın toplantıları ile yine uluslararası kamuoyu oluşturma çabalarına devam etmiştir. Bir yandan stratejik bir planla konunun sadece evrensel bir hak olan mülkiyet hakkı bağlamında ele alındığı gösterilmeye çalışılırken, Katalikos I. Aram'ın çeşitli platformlarda yaptığı açıklamalar dikkate alındığında aslında temel hedefin Ermenilere ait olduğu ileri sürülen malların iadesi ve tazminat ödenmesi yoluyla Türkiye'nin sözde soykırımı tanınmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası özel bir önem arz etmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için AYM'ye uzanan süreci kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır. Katalikosluğu temsil ettiğini ileri süren kişi 04.03.2014 tarihinde Kozan Tapu Müdürlüğü'ne başvurarak Adana ili Kozan ilçesinde bulunan bazı taşınmazlar hakkında bilgi edinme ve tapu kayıtlarını inceleme talebinde bulunmuştur. Bu talep Kozan Tapu Müdürlüğü'nün 06.03.2014 tarihli yazısında "ilgi dilekçede belirtilen taşınmazlara bakmak için ilgisini inanılır kılan bir

36 Basın toplantısında yapılan konuşmalar için bkz. "Moving Beyond Recognition: Armenian Church Files Lawsuit to Reclaim Sis Catholicosate," *Civilnet*, Nisan 30, 2015, erişim Temmuz 03, 2018, <https://www.civilnet.am/news/2015/04/30/sis-catholicosate-armenian-genocide-lawsuit-turkey/269128>. Basın toplantısında ABD Doğu Apostolik Kilisesi Başpiskoposu Choloyan'ın şu sözleri dikkate değerdir "Biz sadece bize ait topraklar üzerindeki haklarımızı talep ediyoruz. Kilikya'ya gitme ve binlerce yıldan beri yaptığımız gibi dini ibadetimizi yapma. Biliyoruz ki o topraklar bizim ve topraklar sahibini tanır."

belge ibraz edilmediği” gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁷ Başvurucu bireysel başvuru dilekçesinde Medeni Kanunun 1020. maddesine göre tapu sicilinin herkese açık olduğunu belirterek Tapu Müdürlüğü’nün 29.06.2001 tarihli ve 2001/sayılı Genelgesi uyarınca talebini reddettiğini vurgulayarak, tapu kayıtlarını inceleme imkânı tanınmadığı için hak arama hürriyetinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’nün 29.06.2001 tarihli ve 2001 sayılı söz konusu Genelgesinde “Gerçek ve tüzel kişilere mübadil, mütegayyip, firari ve mufakat edenlere ait tapu kayıtlarına ilişkin bilgi, belge verilmesi de dâhil tapu işlem taleplerinin hiçbir şekilde karşılanmaması, taleplerin Genel Müdürlüğe yönlendirilmesi” gerektiği belirtilmektedir.

Başvurucu ret mektubu üzerine hiçbir yargısal işlem başlatmamıştır. Oysa idari işlemle ilgili yargısal bir süreç başlatma imkânı vardır. Aslında yargısal işlemi başlatmadan önce Genelgenin ilgili maddesi uyarınca Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’nden bilgi talep edilmesi mümkündür. Buradan da bir sonuç alınmazsa yargısal süreç başlatılarak idari işlemin iptali talebiyle idare mahkemesinde dava açılması, İdare Mahkemesi’nin kararı da istendiği şekilde olmazsa konunun Bölge İdare Mahkemesi’ne taşınmasının ardından AYM’ye başvuruda bulunulması gerekmektedir. Ancak başvurucu bu yargı yollarından hiçbirine başvurmamış ve doğrudan AYM’ye bireysel başvuruda bulunmuştur. Üstelik ihlal iddiasına konu olan taşınmaza ait olduğunu belirttiği krokileri de bireysel başvuru dilekçesine eklemiştir. Başvuru dilekçesinde “ekte sunulan ve elimize tesadüfen geçen Kozan’da müvekkile ait araziye gösteren kadastro krokisi” ifadesi yer almaktadır. Bu da başvurunun hangi taşınmaza dava açabileceği konusunda elinde yeterli bilginin olduğunu göstermektedir. Ayrıca dilekçede ilgili taşınmazlara Maliye Hazinesi tarafından el konulduğu ileri sürülerek husumetin kime yöneltileceği konusunda bilgi sahibi olduğu da kanıtlanmaktadır. Bu gerekçelerle AYM başvurunun ihlal iddiasına konu olan taşınmazın tapu kaydı bilgilerine ulaşılmasının engellendiği gerekçesiyle hak arama hürriyeti kapsamında mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği şikâyeti bakımından açık ve görünür bir ihlâl bulunmadığına karar vermiştir. Ayrıca adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkin iddianın “açıkça dayanaktan yoksun olması” nedeniyle kabul edilemez olduğu belirtilmiştir.³⁸

37 22.11.2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunun “Tapu Sicillerinin Açıklığı” kenar başlıklı 1020. maddesine göre “Tapu sicilleri herkese açıktır. İlgisini inanılır kılan herkes, tapu kütüğündeki ilgili sayfanın ve belgelerin tapu memuru önünde kendisine gösterilmesini veya bunların örneklerinin verilmesini isteyebilir.”

38 Anayasa Mahkemesi, “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu”, Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/766, s. 18.

Başvurucunun taşınmazın tapu kayıt bilgilerine ulaşma talebinin reddedilmesi nedeniyle hak arama hürriyetinin engellendiği iddiası Mahkemece adil yargılanma hakkı kapsamında incelenmiş ve yukarıda yer verdiğimiz sonuca ulaşılmıştır. Başvurucunun din ve vicdan özgürlüğü ile eşitlik ilkesinin ihlal edildiği iddiaları ise üzerinde manastır ve kilise bulunduğu belirtilen taşınmaza el konulduğu gerekçesiyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği şikâyetiyle bağlantılı bulunularak, bu şikâyetlerin de mülkiyet hakkı kapsamında incelenmesi uygun görülmüştür.³⁹

Katalikosluk üzerinde manastır, kilise bulunduğunu ve ibadet yeri olarak yüzyıllardır kullandığını iddia ettiği taşınmaza Emvâl-i Metruke Mevzuatı'na göre Maliye Hazinesince tazminat ödenmeksizin el konulduğunu belirterek mülkiyet hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Ancak Anayasa'nın ilgili hükümlerine göre AYM'ye başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması gerekmektedir. İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal için kanunda öngörülmiş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması mutlak bir zorunluluktur. Bu kural Anayasa'nın 148. maddesinde "Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır" ifadesiyle düzenlenmiştir. Başvuru yollarının tüketilmiş sayılması için, başvurunun o yoldaki işlemlerde temel haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüş veya bunu ima etmiş olması gerekli ve yeterlidir. Bu kapsamda, AİHS veya Anayasa'da yer verilen spesifik bir temel hakkın gösterilmesi zorunlu değildir; durumun genel olarak insan hakkı ihlali olduğunun belirtilmesi yeterlidir. AYM'ye bireysel başvuru ikincil nitelikte bir hukuk yoludur. Bu nedenle kanunlarda yer alan idari ve yargısal başvuru yollarının bireysel başvurudan önce tüketilmiş olması gerekmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddialarının öncelikle derece mahkemelerinde olağan kanun yolları ile çözüme kavuşturulması esastır. İddia edilen hak ihlalleri bu çerçevede giderilemezse bireysel başvuruda bulunulabilir. İstinaf sisteminin uygulamaya başlamasından önce Türk hukukunda bireysel başvuru açısından olağan kanun yolları adli ve idari yargıda "karar düzeltme", ceza yargısında ise "temyiz (onama)" ile son bulmaktadır.⁴⁰ Ancak adli

39 Anayasa Mahkemesi, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu", Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661, s. 16.

40 Türkiye'de istinaf incelemesi yapılacak adliye mahkemeleri 20.07.2016 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır. AYM bu tarihten itibaren söz konusu başvuru yolunu olağan hukuk yolu olarak kabul etmiştir. İlgili usul kanunlarının istinaf yolunu öngördüğü durumlarda istinaf yolunun tüketilmesi şarttır.

yargı ile idari yargıda karar düzeltme başvurulması zorunlu yollar arasında değildir. Bu nedenle eğer başvuru karar düzeltme yolunu işletmezse temyiz kararının kesinleşmesiyle başvuru yolları tamamlanmış olacağından AYM'ye başvuru süresi bu kararın öğrenilmesinden itibaren başlamaktadır. Olağan kanun yolunun tüketilmesi ve bunun bilgisinin başvuru veya vekili tarafından öğrenilmesi tarihinden itibaren 30 günlük süre içinde başvurunun gerçekleşmesi gerekmektedir. Eğer karar düzeltme yoluna gidilmişse, karar düzeltme sürecinin sonucu beklenmelidir.⁴¹ Burada önemli olan nokta olağan başvuru yollarının başvuru şikâyetleri açısından makul bir başarı şansı sunabilecek ve çözüm sağlayabilecek nitelikte kullanılabilir etkili başvuru yolları olması gerektiğidir. Başvuru yollarının etkisiz olduğunun tespit edilmesi durumunda tüketilme zorunluluğu aranmamaktadır. AYM düzleminde eğer kanun yolu etkisizse, o yolun tüketilmesi başvuru açısından telafisi olanaksız zarar doğuracaksa veyahut o yolun tüketilmesi makul olmayan bir süreyi bulacaksa, artık kanun yollarının tüketilmesi koşulu aranmayacaktır. Bu şartın aranmayacağı takdir ve tespiti ise münhasıran AYM aittir.⁴² Nitekim Katalikosluk iç hukuk yollarının Emvâl-i Metruke Mevzuatına göre başarı şansı içermeyip, etkisiz olması nedeniyle tüketilmesine gerek olmadığı, Emvâl-i Metruke Mevzuatı çerçevesinde taşınmazın mülkiyetinin iade edilmesinin ve tazminat ödenmesinin olanaklı bulunmadığı, bir dava açılrsa dahi başarıyla sonuçlanmayacağı açık olduğu gerekçesiyle Kozan Tapu Müdürlüğü'nden aldığı olumsuz cevaptan sonra AYM'ye bireysel başvuruda bulunmuştur.

Mahkeme gerekçeli kararında başvuru ihlal iddiasına konu olan manastır, kilise ve müştemilatın bulunduğu taşınmaza yönelik olarak tapu iptali ve tescil veya istirdat ya da tazminat davası açmadığını, yapılan kadastro tespitine itiraz ettiğine veya Vakıflar Mevzuatı çerçevesinde bir başvuru yaptığını dair herhangi bir bilgi ve belge sunmadığını belirtmektedir. Başvuru taşınmazın mülkiyetinin kendisine ait olduğunu, Emvâl-i Metruke Mevzuatı'na göre taşınmaza

41 H. Burak Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-6* (Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018), 206-207. AYM'ye bireysel başvuru süresi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Kaplan, Hasan Saraç, Yılmaz Çınar, "Bireysel Başvuru Süresi (30 Gün Kuralı)," *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri*, der. Muharrem İlhan Koç, Recep Kaplan (Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2017), 33-39. Olağan hukuk yollarının tüketilmesi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Tolga Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-7* (Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018), 149-157.

42 Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı*, 210.

el konduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu taşınmazın mülkiyet durumu, hukuki niteliği, Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nın uygulanıp uygulanmadığı, Kadastro Mevzuatı'na veya Vakıflar Mevzuatı'na göre durumu gibi hususlar idari ve yargısal makam ve merciiler önünde hiç tartışılmadan bireysel başvuruda bulunulmuştur. Bu gerekçelerle başvuru yolları tüketilmediği için mülkiyet hakkının ihlal edildiği ilişkin iddia kabul edilemez bulunmuştur.⁴³

Gerek Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bireysel başvuru dilekçesinde gerekse yukarıda incelediğimiz AYM'nin dava ile ilgili kararında üzerinde durulması gereken noktalar vardır. Her şeyden önce Katalikosluğun başvuru dilekçesinin çelişkili ifadeler barındırdığı görülmektedir. Örneğin bir yandan "Emvâl-i Metruke Mevzuatında Ermeniler'in malları üzerindeki mülkiyet haklarını tamamen kaybettiklerine ilişkin bir düzenleme mevcut değildir. Bu nedenle hukuken mallarını geri alma hakları her an için mevcuttur. Bilhassa kilise ve manastır gibi kutsal yerlerdeki dini malzeme ve eşyanın korunmasını öngören 8 Kasım 1915 tarihli Nizamname'nin 16. maddesi uyarınca Kozan'daki Kilikya Katalikosluğu hem gayrimenkulleri hem de özellikle menkul malları üzerindeki haklarını kaybetmemiştir"⁴⁴ denilirken öte yandan "Kilikya Katalikosluğunun mevcut hukuk sistemi içinde gerek gayrimenkullerini gerekse bunların karşılığında bir tazminat elde etmesinin mümkün olmadığından" bahsedilmektedir.

Bir başka dikkat çekici nokta Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun tüzel kişiliğe sahip olup olmadığıdır. Çünkü davayı gerçek ya da tüzel kişiler açabilir. Türk Hukuku'na göre ortak bir amacın sürekli gerçekleşmesini sağlamak üzere örgütlenen kişi veya mal toplulukları tüzel kişi olarak adlandırılmaktadır.⁴⁵ Tüzel kişiler kamu tüzel kişileri ve özel hukuk tüzel kişileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Kamu tüzel kişilerini kamu kurumları ve kamu idareleri oluşturmaktadır. Özel hukuk tüzel kişileri ise Medeni Kanun ve çeşitli kanunlarda düzenlenmiş olan şirketler, dernekler, vakıflar ve kooperatiflerdir.⁴⁶ Konuya biraz daha ayrıntılı

43 Anayasa Mahkemesi, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu", Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/766, 18-21.

44 Burada kullanılan ifade de yanıltıcıdır. Zira yukarıda da açıkladığımız üzere ilgili düzenlemenin 16. maddesi sadece menkul mallardan söz etmekte olup, gayrimenkullerle ilgili hiçbir ibare yoktur.

45 Kemal Oğuzman, Özer Seliçi, Saibe Oktay Özdemir, *Kişiler Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2014), 245.

46 Rona Serozan, *Medeni Hukuk, Genel Bölüm Kişiler Hukuku* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2011), 441.

yaklaşacak olursak özel hukuk tüzel kişisi kavramı, ulusal hukukta Anayasa’da isimleri anılan dernek, vakıf, kooperatif, siyasi parti ve sendikaların yanı sıra, Ticaret Kanunu’nda düzenlenen anonim şirket, limited şirket, kolektif şirket, komandit şirket gibi tüzel kişileri, hatta somut olayın koşullarına göre “site yönetimi” gibi tüzel kişileri kapsamaktadır. Bununla beraber AYM’nin de benimsediği “özerk kavramlar doktrini” uyarınca, kanun düzeyinde tüzel kişilik tanınmamış ve bu yönden “örgütlenme” olarak görülmeyen birlikler, AYM’nin yapacağı özerk yorumla “örgütlenme” olarak görülebilirler. Özel hukuk tüzel kişileri, sadece tüzel kişiliğe ait haklar yönünden bireysel başvuruda bulunabilmektedirler. Üyeleri adına başvuru yapamazlar.⁴⁷ Mülkiyet hakkından yararlanmak için gerçek ya da tüzel kişiliğe sahip olmak gerektiğinden mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle dava açabilmek için de gerçek ya da tüzel kişiliğe sahip olmak gerekmektedir.⁴⁸ Bu bilgiler çerçevesinde Kilikya Ermeni Katalikosluğu’nun Türk Hukuku’na göre tüzel kişiliği olmadığı ve dava açma ehliyetinin bulunmadığı açıktır. Nitekim bireysel başvuru dilekçesinde “Müvekkil Kilikya Katalikosluğu’nun dava açma ve bireysel başvuru yapabilme açısından tüzel kişiliğe sahip olmadığı ileri sürülebilir. Ancak AİHS’in 34. maddesi uyarınca tüzel kişiliğe sahip olmayanlar da birey kategorisi olarak nitelendirilerek mahkemelere başvurabilmektedirler. Kaldı ki kiliseler ve manastırlar AİHM’de mülkiyet haklarının ihlal edildiğini iddia ederek özel hukuk tüzel kişisi olarak dava açabilmektedirler.” şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı Hukuku’na atıf yapılarak 16 Şubat 1913 tarihli “Eşhas-ı Hükmiyenin Emvâl-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat”⁴⁹’e göre Osmanlı hukuk sisteminde dini ve hayrî kurumların tüzel kişiliğe sahip oldukları vurgulanmıştır.

Bireysel başvuru dilekçesinde bazı konuların çarpıtıldığı ve yanlış bilgiler aktarıldığı görülmektedir. Örneğin Yargıtay tarafından metruk kiliselerin Emvâl-i Metruke Mevzuatı’na tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyip, maliki üzerinde kaldığı yönünde kararlar verildiği ileri sürülerek başvurucuda gerek Emvâl-i Metruke Mevzuatı gerekse bu kararlara dayanarak tazminat hakkına ilişkin meşru bir beklentinin oluştuğu iddia edilmiştir. Bu çerçevede Yargıtay 7. Hukuk Dairesi’nin 3/4/2007 tarih ve E. 2007/7679 K.2007/1173 sayılı kararına atıf yapılmıştır. Her şeyden önce esas numarasında hata yapılmış olup, 2007/679 şeklinde düzeltilmesi gerekir. Ayrıca bu karar iddia edildiği

47 Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, 32-33.

48 Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı*, 16-17.

gibi metruk kiliselerin Emvâli Metruke Mevzuatı'na tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyip maliki üzerinde kaldığı ile ilgili değildir. Bir kere dava ve temyize konu olan taşınmaz Rumlara ait olup, söz konusu kilise halen faaldir. Yani konunun Emvâl-i Metruke ile hiçbir ilgisi yoktur. Ayrıca Rumlara ait bu kilisenin cemaat vakfı statüsünde olduğu, 1936 Beyanamesi'ne göre Vakıflar kütüğüne kaydedildiği anlaşılmaktadır. Kayıt ve belgeler usulüne uygun bir biçimde tapu idaresine devredilmemekle birlikte bu kayıt ve belgelerin dava ve temyize konu olan taşınmazı kapsadığı belirtilmiştir. 3402 sayılı Kadastro Kanunu'nun 18. maddesine göre devlete kalan malların kazandırıcı zamanaşımı yoluyla iktisap edilemeyeceği, ancak özel idarenin bu kapsamda değerlendirilemeyeceği vurgulanmıştır. Bu nedenle tapusuz olan taşınmazın kazandırıcı zamanaşımı ile iktisabını engelleyen başkaca bir hüküm bulunmadığı için Hazinesinin talebi reddedilmiştir. Özetle Katalikosluğun iddia ettiği gibi Yargıtay kararının metruk kiliselerin Emvâli Metruke Mevzuatı'na tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyip maliki üzerinde kaldığı beyanının gerçekte hiçbir ilgisi yoktur.⁴⁹ Bu kararda Yargıtay Lozan Antlaşması'na atıf yaparak önemli bir saptamada bulunmuştur. Kararda şu ifadeler yer almıştır: “Uyuşmazlık bu nitelikte bir taşınmazın kazandırıcı zamanaşımına ulaşan zilyedlikle kazanılıp, kazanılamayacağı yönünde toplanmıştır. 24 Temmuz 1923 gününde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 42. maddesinin üçüncü fıkrasında: Türk Hükümeti (Müslüman olmayan) azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylık ve izinleri sağlar. Ayrıca Türk Hükümeti yeniden din ve hayır kurumları ve bu nitelikteki öteki özel kurumların kurulması için sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir hükmü yer almış bulunmaktadır. Bu hükmün mülkiyet hakkı doğuracak bir yönü ve olaya uygulanma kabiliyeti yoktur.” Bu ifadelerden Ermeni Katalikosluğu'nun ileri sürdüğünün tam aksi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Katalikosluğun taşınmazlarının iadesi için sürekli atıf yaptığı Lozan Antlaşması'nın ilgili maddesini Yargıtay “mülkiyet hakkı doğuracak bir yönü ve olaya uygulanma kabiliyeti yoktur” şeklinde yorumlayarak tam tersi sonuca ulaşmıştır.

AYM'nin Kilikya Ermeni Katalikosluğu ile ilgili gerekçeli kararında bir diğer dikkat çeken konu cemaat vakıflarına ve Vakıflar Mevzuatı'na

49 Yargıtay 7. Hukuk Dairesi, Esas No: 2007/679, Karar No: 2007/1173, Karar Tarihi: 03.04.2007.

yapılan vurgudur. Kararın 11-14. sayfaları arasında Vakıflar Mevzuatı ve Cemaat Vakıfları ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Oysa Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bir kilise ya da manastır vakfı veya cemaat vakfı olduğu konusunda herhangi bir iddiası ve bu yönde herhangi bir talebi bulunmamaktadır. Emvâl-i Metruke açısından büyük önem arz eden Sanasaryan Vakfı ve Kudüs'teki Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı Davaları'nın temeli cemaat vakfı oldukları ve vakıf mallarına hukuka aykırı bir şekilde el konduğu iddialarına dayanırken, Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nda başvuruçunun bu yönde hiçbir beyanı bulunmamaktadır. Günümüzde bütün kilise ve manastırların Osmanlı Devleti'nde vakfi varmış gibi bir algı mevcuttur. Ancak bu yaklaşım doğru olmayıp, gayrimüslimlere ait ibadet yerlerinin hepsinin vakfi yoktur. Örneğin Mora Sancağı'na ait mufassal tahrir defterlerinde yapılan bir çalışmaya göre bölgedeki toplam 249 kilisenin hiç biri vakıf olarak örgütlenmemiştir. Yine 228 manastırın da vakfi yoktur.⁵⁰ Cemaat vakıflarına taşınmaz tasarruf etme hakkı tanıyan 16 Şubat 1913 tarihli Eşhas-ı Hükmiyenin Emvâl-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat'e göre millet liderleri nâm-ı müstear ve nâm-ı mevhum olarak kayıtlı taşınmazların hangi vakfa ait olduğunu belirten bir çizelge hazırlayarak Defter-i Hakan-i Emaneti'ne ulaştırılacaktır. Bunun için üç kere uzatılan altı aylık süreler tanınmıştır. Bu çizelgelerde yer almayan taşınmazların sonradan vakıf malı olduğu ileri sürülemeyecektir. Bilindiği kadarıyla Kilikya Ermeni Katalikosluğu Defter-i Hakanî'ye böyle bir çizelge sunmamıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1935 tarihli Vakıflar Kanunu'na dayanılarak 1936 yılında vakıflar idaresince tüm vakıflardan üç ay içinde beyanname sunmaları istenmiş ve Osmanlı Devleti zamanında vakıf senetleri olmasa dahi bu beyannamelerin vakıf senedi olarak kabul edileceği açıklanmıştır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu böyle bir beyanname de vermemiştir. Zaten herhangi bir vakıf söz konusu olsaydı mutlaka Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki kayıtlar ve Vakıflar Kanunu ile ilgili iddialar da bireysel başvuru formunda yer alırdı. Oysa AYM'ye yapılan bireysel başvurudan anlaşıldığı üzere Kilikya Ermeni Katalikosluğu'na ait olduğu ileri sürülen taşınmazlarla ilgili olarak bu yönde herhangi bir bilgi ya da talep yoktur. Dolayısı ile AYM'nin kararında anlaşılabilir bir biçimde Vakıflar ve Cemaat Vakıfları ile ilgili mevzuata yer vermesi ve Katalikosluğun Vakıflar Mevzuatı çerçevesinde bir başvuru yaptığına dair herhangi bir bilgi ve belge sunmadığını belirtmesi gereksiz ve ileride yeni sorunlara yol açabilecek bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

50 Ceyhan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk Edinimi (18.Yüzyıl)*, 184-185.

AYM gerekçeli kararında başvuruçunun din ve vicdan özgürlüğü ile eşitlik ilkesinin ihlal edildiği iddialarını üzerinde manastır ve kilise bulunduğu belirtilen taşınmaza el konulduğu gerekçesiyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği şikâyetiyle bağlantılı bularak bu şikâyetlerin de mülkiyet hakkı kapsamında incelenmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Ancak değerlendirme sadece mülkiyet hakkı üzerinden yapılarak, din ve vicdan hürriyetine atf yapılmamıştır. Bu da davanın AİHM sürecinde sorun yaratma potansiyelini arttırmıştır. Çünkü bir sonraki başlıkta ayrıntılı bir şekilde inceleneceği gibi Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun AİHM'e mülkiyet hakkının ihlali gerekçesi ile yaptığı ilk başvuru iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile reddedilince, ikinci başvuruda din ve vicdan hürriyetinin ihlali gerekçesinin de kullanılması konusunda hazırlıklara başlandığı gözlenmektedir.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası ve AİHM Süreci

AYM Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bireysel başvurusunda adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkin iddiasını "açıkça dayanaktan yoksun olması", mülkiyet hakkının ihlali iddiasını ise "iç hukuk yollarının tüketilmediği" gerekçesiyle kabul edilemez bularak 15 Haziran 2016 tarihinde reddetmiştir. Bunun üzerine Katalikos I. Aram 5 Aralık 2016 tarihinde yaptığı basın toplantısında AİHM'e başvuracaklarını açıklamış ve bunun 1915 olaylarından sonra Türkiye'ye karşı uluslararası yargıda ilk hukuki adım olacağını söylemiştir. Bu adımın uzun süren bir çalışma (uluslararası hukuk belgeleri, Lozan Konferansı tutanakları ve Lozan Antlaşması üzerinde yapılan çalışmalar),⁵¹ danışma ve görüş alışverişinin ürünü olduğunu açıklamıştır. Bu konuşmada zamanın onarım yani malların iadesi ve tazminat zamanı olduğunu iddia ederek, hayatını kaybeden 1'5 milyon Ermeni'nin, hukuksuz olarak el konulan binlerce Ermeni kilisesi, manastırı, cemaat ve kilise malları ile Ermeniler'in kişisel mallarının unutturulmasına izin vermeyeceklerini ve bu amaçla davayı AİHM'e taşıdıklarını ifade etmiştir. Konuşmasını bunun bir adalet davası insan hakları meselesi olduğu, uluslararası toplumdan sadece adalet istedikleri şeklinde dokunaklı bir mesajla sonlandırmıştır.⁵² 6 Aralıkta

51 Ancak bu kadar çalışmaya rağmen Katalikosun Lozan Antlaşmasının tarihini 1932 olarak vermesi ilgi çekicidir.

52 "Submission to ECHR for the return of Sis Catholicosate," *Agos*, Ağustos 12, 2016, erişim Temmuz 03, 2018, <http://www.agos.com.tr/en/article/17204/submission-to-echr-for-the-return-of-sis-catholicosate>.

da AİHM'e başvuruda bulunulmuştur. Hemen ertesi gün 7 Aralık'ta Katalikosluğun oluşturduğu hukuki heyetin başında bulunan Akhavan bir basın toplantısı düzenlemiş ve bu davanın hem Katalikosluğun kilise ve manastır üzerindeki mülkiyet hakkının sona ermediğini hem de Ermeniler'in dini ibadet hakkı olduğunu kanıtlamak için açıldığını söylemiştir. Akhavan Katalikosluğun amacının Sis'i tıpkı geçmişte olduğu gibi bir ibadet yeri haline getirerek bölgedeki Ermeni halkının kültürel mirasını yeniden canlandırmak olduğunu belirtmiştir.⁵³

Katalikos I. Aram 19 Ekim 2017 tarihinde Brüksel'de Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni sorunu ile ilgili olarak düzenlediği konferansta AİHM'in iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle başvuruyu reddettiğini açıklamıştır. Aslında AİHM başvuruyu 2017 Martında reddetmiş, ancak Katalikosluk bunu kamuoyundan gizlemiştir. Bilindiği üzere AİHM'in verdiği bu kararın temyiz edilmesi de mümkün değildir. I. Aram AİHM'in verdiği kararı sert bir şekilde eleştirerek tek bir hâkimin 900 sayfalık bir başvuruyu bu kadar kısa sürede değerlendirmesinin imkânsız olduğunu söylemiştir.⁵⁴ Burada önemle üzerinde durulması gereken konu AİHM'in Katalikosluğun mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle yaptığı başvurunun esasını incelenmediğidir. Başvuru iç hukuk yolları tüketilmeden AİHM'e gidildiği için reddedilmiştir. Eğer Katalikosluk adına I. Aram Türk mahkemelerine başvurur ve iç hukuk yollarını tükettikten sonra AYM'ye gider, olumsuz sonuç aldıktan sonra AİHM'e yeniden başvurursa bu kez Mahkeme mülkiyet hakkının ihlal edilip edilmediğini inceleyerek bir karar verebilecektir. Nitekim bu süreç 2019 yılı yaz aylarında başlatılmıştır.

AİHM'in davayı kabul etmemesinden sonra Akhavan'la yapılan bir mülakatta davanın kabul edilmediği konusundaki bilginin neden altı ay sonra kamuoyu ile paylaşıldığı sorulmuştur. Bunun üzerine Akhavan

53 Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 490.

54 Lütem, "Facts and Comments Turkey-Armenia Relations," 21; Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 490. I. Aram'ın Mahkemenin kararına karşı çok sert ifadeler kullandığı görülmektedir "Nasıl tek bir hâkim en iyi uluslararası hukukçuların tarihi ve hukuki boyutları ile konuyu ortaya koydukları 900 sayfalık başvuruyu fırlatıp atar? Neden hukuk heyetimizi dinleme şansı verilmez? Bu karar yüzünden derin bir hayal kırıklığına uğradık. Avrupa bir değerler sistemidir. Sadece ekonomik ve siyasi çıkarlarını düşünmez. Bu nedenle AİHM'in adalet ve insan hakları temelinde bu davayı kabul edebileceğini düşünmüştük. Mahkeme adaleti sağlamayı reddetse de Ermeni halkı adalet için mücadeleye devam edecektir.", Harut Sassounian, "European Court Finds Catholicosate's Suit Inadmissible; and Could Not be Appealed," *The California Courier* October 25, 2017, <http://www.thecaliforniacourier.com/european-court-finds-catholicosates-suit-inadmissible-and-could-not-be-appealed/>.

hâkimin ret mektubunu yanlış adrese gönderdiğini, ardından ortada ciddi bir adli hata olduğu, tek bir hâkimin bu kadar önemli bir davayı tek başına inceleyemeyeceği gerekçesiyle Katalikosluğun karara itiraz ettiğini, Mahkemeden kararın temyizinin mümkün olmadığı, bunun nihai bir karar olduğu açıklaması yapılmış durumun kamuoyuna duyurulduğunu açıklamıştır. Kararı hukuki bir skandal olarak niteleyen Akhavan Katalikosluğun bundan sonra önünde iki seçenek olduğunu söylemiştir. Bunlardan ilki Türk mahkemelerine giderek, iç hukuk yollarını tüketmektir. Ancak bunun boşuna kaynak israfı ve zaman kaybı olacağını, sonucun değişmeyeceğini ve nihayetinde davanın yeniden AİHM önüne geleceğini ifade etmiştir. İkinci yol ise mevcut şartlarda Türk mahkemelerinde sonuç almanın imkânsız olduğunu yeni kanıtlarla mahkemenin önüne koyarak iç hukuk yollarını tüketmeden yeniden mahkemenin kapısını çalmaktır. Akhavan bu davayı AİHM'in elinde tutmak istemediği sıcak patatese benzetmiştir.⁵⁵ Bu beyandan Katalikosluğun iç hukuk yollarını tüketme niyetinin olmadığı, tekrar doğrudan AİHM'e davayı götüreceği gibi bir izlenim ortaya çıkmıştır. Akhavan'la yapılan mülâkattan eğer bu yöntem tercih edilirse iç hukuk yollarının etkin bir biçimde kullanılma imkânının olmadığı ve makul süre içinde davanın sonuçlandırılmayacağı argümanının kullanılması üzerinde yoğunlaşılacağı anlaşılmaktadır. Ancak hukuk heyetinin çalışma ve değerlendirmeleri sonucunda bu yolun benimsenmesi ile istenen hedefe ulaşılamayacağı düşünülerek, zaman ve kaynak israfı olarak nitelendirdikleri birinci yöntemin tercih edildiği görülmektedir. 26 Ağustos 2019 tarihli *Asbarez*'de çıkan bir haberde Kilikya Ermeni Katalikosu I. Aram'ın avukatlarının Kozan 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde Kozan Belediyesi ve Maliye Bakanlığı aleyhine dava açtığı ve 1297'den beri Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun tarihi merkezi olan Kilikya Azize Sofia Manastırı ve tarihi Sis (Kilikya) Ermeni Katalikosluğu'nun arazisinin iadesinin talep edildiği duyurulmuştur. Haberde böyle bir davanın açılmasının sebebi olarak AİHM'in 2017'de Katalikosluğun başvurusunu reddederken iç hukuk yollarının tüketilmesi gerektiği yönünde verdiği karar gösterilmiştir. Henüz duruşma gününün belirlenmediği, ancak iç hukuk yollarından bir sonuç alınmazsa nihai hedefin yeniden AİHM'e başvurmak olacağı belirtilmiştir.⁵⁶ Haberden de anlaşılacağı üzere eğer iç hukuk yollarından istenen sonuç alınmazsa dava yeniden AİHM önüne götürülecektir.

55 Sassounian, "European Court Finds Catholicosate's Suit Inadmissible; and Could Not be Appealed,"; Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 491.

56 "Aram I Re-Files Sis Catholicosate Lawsuit," *Asbarez*, Ağustos 26, 2019, <http://asbarez.com/184533/aram-i-re-files-sis-catholicosate-lawsuit/>

Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun yeni hukuki adımı ile birlikte eğer iç hukuk yollarından sonuç almaları mümkün olmazsa mülkiyet hakkının ihlali gerekçesiyle yeniden AİHM'e gitme ihtimali bulunduğu için bu konuda AİHS ve bu Sözleşme ışığında mahkemenin mülkiyet hakkı ihlallerine yaklaşımını ele almak yararlı olacaktır. 4 Kasım 1950'de imzalanıp, 3 Eylül 1953'te yürürlüğe giren AİHS'in ana metninde içeriğinin tayinine ilişkin devletler arasındaki görüş ayrılıkları sebebiyle mülkiyet hakkına yer verilmemiştir. Mülkiyet hakkı Sözleşme'nin 20 Mart 1952'de imzaya açılıp, 18 Mayıs 1954'te yürürlüğe giren 1 Numaralı Ek Protokolünde düzenlenmiştir. Protokol Türkiye tarafından 20 Mart 1952 tarihinde imzalanmış 10 Mart 1954 tarihli kanunla onaylanmış ve 18 Mayıs 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ek protokolün 1. maddesiyle mülkiyet hakkı güvence altına alınmıştır. Buna göre “Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına riayet edilmesini isteme hakkı vardır. Herhangi bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.”⁵⁷ Maddede mülkiyet hakkının kapsamı belirlenmemiştir. Ulusal düzenlemelerde farklı mülkiyet tanımlarına rastlandığından AİHM mülkiyet hakkının kapsamını ulusal hukuka bağlı olmaksızın bizzat belirlemeye çalışmış ve çok geniş yorumlamıştır. Mülkiyet hakkının içerisine soyut ve somut tüm aynı haklar, kamu ve özel hukuk ilişkilerinden doğan şahsi haklar, maddi ve manevi tazminat talepleri, müşteri çevresi, fikri mülkiyet hakları kapsamındaki telif hakları, hisseler, patentler, tahkim kararları, emeklilik maaşı hakkı, kira hakları gibi bütün maddi haklar dâhil edilmektedir. Ayrıca ulusal hukuk tarafından tanınmış olmak şartıyla her türlü meşru beklenti de bu kapsamda sayılmaktadır.⁵⁸ Bir başka ifade ile madde hükmünde yer alan “mal ve mülk” deyimini her türlü

57 A. Şeref Gözübüyük ve Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*, 11. Bası (Ankara: Turhan Kitabevi, 2011), 438; Cavid Abdullahzade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” *Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları* içinde, der, İlyas Doğan (Ankara: Astana Yayınları, 2016), 61-62.

58 Abdullahzade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” 62. AYM'nin kararlarında da AİHM'e paralel olarak ekonomik değer veya icrası mümkün bir alacağı elde etmeye yönelik meşru bir beklenti anayasal yönden mülkiyet hakkının içinde sayılmaktadır, bkz. Anayasa Mahkemesi, “Zekiye Şanlı Başvurusu,” Haziran 26, 2014, Başvuru Numarası: 2012/931, 32-33. Meşru beklentiden bahsedilebilmesi için bu beklentinin yeterli somutlukta olması gerekir. Bu somutluğun kabul edilebilmesi için makul bir şekilde ortaya konmuş, icra edilebilir ve ulusal mevcuda veya başvuruçuyu başarılı kılma potansiyeli gösteren yerleşik bir içtihadı dayanan bir iddia ileri sürülebilir. Bu iddia ise her olayın kendi koşullarına göre değerlendirilmektedir, Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, 103.

taşınabilir ve taşınmaz mal yanında maddi varlığa sahip olmayan “hak” ve “menfaatleri”, mameleke dâhil her türlü aktifi, mali ve ekonomik değeri de içermektedir. Strasbourg içtihadına göre bir hak veya menfaatin ya da şeyin kısaca bir varlığın 1. madde içeriğine dâhil edilebilmesi için iktisadi değere sahip olması, belli bir parasal değerle ifade edilebilir olması gerekmektedir. Ayrıca malik olunan “değerin” halen somut surette hiç olmazsa “meşru beklenti” sıfatıyla tespiti mümkün olmalıdır.⁵⁹ AİHM’in mülkiyet hakkına bu çerçevede yaklaşımı Emvâl-i Metruke ile ilgili davalarda Türkiye’nin üzerinde önemle durması gereken bir konudur.

Ek Protokolün 1. madde metninden anlaşılacağı üzere mülkiyet hakkından yararlanma konusunda sınırlandırmalar getirilebilir. Mülkiyet hakkına meşru müdahale olarak nitelendirilebilecek bu hallerde bazı şartların gerçekleşmesi beklenmektedir. Bunlar “yoksun bırakma” halinde “kamu yararı”, “kullanımı düzenleme” halinde ise “genel menfaatin” bulunmasıdır. İkinci koşul müdahale teşkil eden tedbirin her iki halde de yasayla öngörülmüş olmasıdır. Ayrıca yoksun bırakma durumunda uluslararası hukukun genel ilkelerine uygunluk aranmaktadır. Üçüncü şart ise her ne kadar açıkça maddede yer almasa da Sözleşme’nin tamamına egemen olan “orantılılık” veya “ölçülülük” ilkesidir.⁶⁰ Ulusal yetkili makamlara tanınan takdir yetkisinin ölçülülük ilkesine uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı AİHM tarafından denetlenir. “Ölçülülük ilkesi” bağlamında, mülkiyetten yoksun bırakılma sonucunu doğuran müdahale için, başvuru alan “araç” ile güdülen “meşru amaç” arasında “makul” ve “dengeli” bir ilişkinin olup olmadığı sorgulanır. AİHM kamu yararının gerekleri ile bireyin temel haklarının korunması gerekleri arasında adil bir denge kurulup kurulmadığını veya başvurucuya ölçsüz ve aşırı bir külfet yüklenip yüklenmediğini incelemek zorundadır. Çünkü mülkiyet hakkı müdahaleye maruz kalan başvurucunun olağan dışı ve aşırı bir külfet altına sokulması halinde adil denge bozulacaktır. Dolayısıyla AİHM hakların sınırlandırılmasında ölçünün kaçırılıp kaçırılmadığını tartarken bir çeşit dengeleme muhakemesi yürütmektedir. AİHM temel hakların korunmasının gerekleri arasında adil bir denge olup olmadığını belirlemede kendisini yetkili görmüştür.⁶¹ Mahkemenin önüne

59 Gözübüyük ve Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 443-444.

60 Gözübüyük ve Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 423; David Harris, Michael O’Boyle, Colin Warbrick, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, Çevirenler: Mehveş Bingöllü Kılıcı, Ulaş Karan (Ankara: Şen Matbaa, 2013), 687-693; Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı*, 135-140.

61 Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı*, 140-141.

Emvâl-i Metruke kapsamında bir dava geldiği zaman mülkiyet hakkının ihlal edilip edilmediğini değerlendirirken bu ilkelere dikkat edeceği kuşkusuzdur.⁶² Emvâl-i Metruke konusuna bu ilkeler açısından yaklaşıldığında müdahale teşkil eden tedbirlerin yasa ile öngörülmüş olması şartı gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti geride bırakılan mallarla ilgili olarak dört önemli hukuki düzenleme yapmış olup, bu düzenlemelere herkesin erişmesi ve hükümlerinden haberdar olması mümkündür. Kamu yararı ya da genel yarar şartının da gerçekleştiği söylenebilir. Özellikle taşınmazların boş bırakılması halinde devlet bu arazilerden alacağı vergileri toplayamayacağı gibi icare-i zemin ve icare-i müeccele gibi düzenli ödemeleri de tahsil edemeyecektir. Dolayısı ile ekonomik açıdan büyük zarara uğrayacaktır. Geride kalan arazilerin büyük kısmı miri ve vakıf arazi statüsünde olduğu için zaten Osmanlı Hukuku'nda geçerli olan kurallara göre bu taşınmazların devlete veya vakfa geri dönmesi ve yeniden tefviz edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu taşınmazların bir kısmının Balkanlar ve Kafkaslar'dan yoğun bir biçimde gelen muhacirlere dağıtılması da kamu yararı açısından uygundur. Ermenilere gittikleri yerlerde uğraş alanları ve sosyo-ekonomik durumlarına göre arazi, ev, araç, gereç ve tohumluk tahsis edildiği ve 1918 yılında yapılan hukuki düzenleme ile geri dönmelerine izin verilerek mallarının iade edildiği düşünüldüğünde ölçülülük ilkesi açısından önemli şartların sağlandığı düşünülebilir.⁶³ Nitekim Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bireysel başvuru dilekçesinde de dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Katalikosluğa manastır ve araziye karşılık başka yerde eşdeğerde bir arazi verilebileceğini ifade ettiği iddia edilmiştir.

AIHM'in bir davayı kabul edebilmesi için üç önemli kıstası değerlendirdiği görülmektedir. Bunlardan ilki iç hukuk yollarının tüketilmesidir. AIHS'in 35. maddesine göre Mahkeme'nin bir davaya bakabilmesi için iç hukuk yollarının tamamının tüketilmesi ve kesin hükümden itibaren altı aylık sürenin geçmesi gerekmektedir. Gerçek ve tüzel kişilerin 35. madde uyarınca şikâyetlerini yetkili yargı veya idarî makamlar önüne getirmeleri, gerektiğinde AYM de dâhil en ileri derecedeki yargı organına kadar gidilmesi lazımdır. Gerçek ve tüzel kişilerin hukuki şartları yerine getirmedikleri veya zamanaşımı ve benzeri nedenlerle iç hukuk yollarını gereği gibi kullanamadıkları durumlarda

62 Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nın bu ilkeler açısından değerlendirilmesi konusunda bkz. Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi," 80-87.

63 Akyılmaz, *Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, 61-62.

Mahkeme iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle davayı kabul etmemektedir.⁶⁴ Kilikya Ermeni Katalikosluğu davasında da başvuru Kozan Tapu Müdürlüğü'nün ret cevabı üzerine hiçbir yargı yerine müracaat etmeyerek doğrudan AYM'ye gitmesi nedeniyle 2017 Martında AİHM iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile başvuruyu kabul etmemiştir.

AİHM'in davayı kabul etme şartlarından ikincisi kişi bakımından yetkidir. 1 Numaralı Protokol'ün 1. maddesi kapsamında sağlanan koruma belirli bir mal ve mülke dayandığı zaman geçerli olmaktadır. Gerçek ve tüzel kişi mülkiyet hakkının ihlal edildiğini ileri sürülebilmek için mülkiyet hakkının varlığını kanıtlamak zorundadır. Mahkeme 1 Numaralı ek Protokol'ün 1. maddesinin ihlal edilip edilmediğine karar verirken madde kapsamına giren mülkiyet hakkının mevcut olup olmadığını ve mülkiyete bir müdahalenin olup olmadığını incelemektedir. Bu nedenle gerçek veya tüzel kişi iç hukuk kapsamında böyle bir hakkın mevcudiyetini ya da bu konuda meşru bir beklenti olduğunu kanıtlamalıdır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu da bu şartı gerçekleştirebilmek için Kozan Tapu Müdürlüğü'nden Katalikosluğa ait olduğunu ileri sürdüğü kilise, manastır ve diğer müstemilat hakkında bilgi istemiştir. Ancak daha önce de değinildiği üzere Osmanlı Arazi Rejimi çerçevesinde ilgili taşınmazların üzerinde bulunduğu arazi miri arazi statüsünde olup, Katalikosluk taşınmazın maliki değil, sadece tasarruf hakkına sahip olan mutasarrıfıdır. Yani bu günkü anlamda mülkiyetine sahip değildir. Bir nevi kiracı statüsündedir. Bununla beraber 1 Numaralı ek Protokol'ün 1. maddesine göre iktisadi değere sahip olan her şey madde kapsamında değerlendirildiği ve meşru beklenti oluştuğu için bu şartın gerçekleştiği ileri sürülebilir.

AİHM'in bir davayı kabul etmesinin üçüncü ve son şartı zaman bakımından yetkisinin olmasıdır. Antlaşmalar Hukuku'nun temel ilkelerini düzenleyen 1969 tarihli Viyana Sözleşmesi'nin 28. maddesi şöyledir: "Antlaşmadan farklı bir niyet anlaşılmadıkça veya antlaşmada belirtilmedikçe antlaşmanın maddeleri antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten önce meydana gelmiş eylem ve olaylarla ilgili olarak imzacı devletleri bağlamaz." Bu hükme göre mahkeme bir devlet aleyhine yapılan ve Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden önceki tarihte meydana gelmiş olaylarla ilgili ihlal iddialarına ilişkin başvuruları incelemeye yetkili değildir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki bu durum anlık

64 Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi," 68-69.

eylem (instantaneous act) durumunda geçerlidir. Sözleşme'nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşen ihlalin süreklilik arz eden bir hal alıp (continuing act) Sözleşme'nin ilgili devlet açısından yürürlüğe girmesinden sonra son bulunduğu durumlarda Mahkeme Sözleşme'nin onaylanmasından sonraki dönem için inceleme yetkisi olduğunu kabul etmektedir.⁶⁵ Bu nedenle AİHM'in Emvâl-i Metruke konusunda önüne gelecek davalarda büyük önem arz eden bir nokta da eğer mülkiyet hakkının ihlal edildiği kabul edilirse bunun "anlık ihlal" mi yoksa "süregelen ihlal" mi olduğunun tespitidir. Anlık ihlal söz konusu olduğunda ilk dikkat edilecek husus Mahkeme'nin meseleyi zaman bakımından incelemeye yetkili olup olmadığına tespiti olacaktır. Bu konunun belirlenmesinde ise mülkiyet hakkına müdahalenin hangi tarihte gerçekleştiğinin önem kazandığı görülmektedir. AİHM içtihatlarında kural olarak müdahalenin gerçekleştiği tarih esas alınmaktadır. AİHM'in içtihatlarına göre ilgili devlet sözleşmeye taraf olmadan önce meydana gelen anlık ihlallerden sorumlu tutulamaz ve bu gibi ihlalleri tazmin ve telafi etmekle yükümlü değildir. Örneğin *Acimovic v. Hırvatistan* kararında Hırvatistan güvenlik güçlerinin Hırvatistan'ın Sözleşmeye taraf olmadan önce mülkünü yıkmasından yakınan başvuru talebi bu eylemin anlık olmasından dolayı "zaman yönünden yetkisizlik" nedeniyle incelenmemiştir.⁶⁶ *Sargsyan v. Azerbaycan* kararında ise ilgili devlet Sözleşme'ye taraf olmadan önce, silahlı çatışmalardan dolayı konutlarını ve mülklerini kaybederek kaçmak zorunda kalan başvuru sahiplerinin şikâyetleri, yıkım eylemi ani nitelikte olduğu için bu bakımdan kabul edilemez bulunmuştur. Bu olayda başvuru sahiplerinin hâlâ konutlarına ulaşamıyor olmaları ise "süregelen ihlal" olarak görülmüş ve incelenmiştir.⁶⁷ Konuya Emvâl-i Metruke Mevzuatı çerçevesinde baktığımız zaman nakledilen kişilerin menkul ve gayrimenkul mallarının bedelleri ödenmek üzere tasfiyesi 1915-1923 yılları arasında yapılan hukuki düzenlemelerle gerçekleştirilirken, nakledilen kişilere mallarının bedeli olarak ödenecek paraların Hazineye irat kaydedilmesi de 1928 Mayıs'ında çıkarılan bir hukuki düzenleme ile olmuştur. Bu durumda Emvâl-i Metruke Mevzuatı çerçevesinde başka mahallere nakledilen, kaybolan ya da firari olan kişilerin mülkiyet haklarına müdahalenin Türkiye'nin AİHM'e bireysel başvuru hakkını tanıdığı 28 Ocak 1987 tarihinden çok önce gerçekleşmiş ve tamamlanmış olduğu

65 Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi," 70-71.

66 Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, 138.

67 European Court of Human Rights, "Sargsyan v. Azerbaycan," 16 June 2015, Application Number: 40167/06.

açıktır. Böylelikle anlık ihlalin varlığı kabul edildiği takdirde Mahkeme'nin zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilir. Türkiye tarafından bireysel başvurunun kabul edildiği 1987 yılında mülkiyet haklarına sahip olmayan veya mülkiyet hakları sona ermiş olan Emvâl-i Metruke kapsamındaki malların önceki sahipleri ya da mirasçılarının AİHM'e yapacakları başvurular başvuru anında bir mülkiyet hakkına sahip olmadıkları gerekçesi ile reddedilebilir. Ancak burada önemli olan nokta “davanın canlandırılmaması” olmasıdır. Söz konusu kişiler ya da mirasçılarının Hazineye karşı açacakları davalarda Türk Mahkemeleri davaları esastan reddederse AİHM'in zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilir. Emvâl-i Metruke Mevzuatı kapsamındaki bir taşınmazla ilgili uyuşmazlık 1933 yılında yapılan bir kamulaştırma işlemine karşı aynı yıl iç hukukta yargı yoluna müracaat edilmesi ve 70 yıllık süre zarfında talebin hep canlı tutulması nedeniyle AİHM'in kendisini yetkili gördüğü *Yagtziler v. Yunanistan* davasına benzerlik göstermediği sürece Mahkeme'nin zaman bakımından yetkisizliği ileri sürülebilir.⁶⁸ İnceleme konumuz olan Kilikya Ermeni Katalikosluğu davasında bu açıdan dikkat çekici bir durum söz konusudur. Katalikosluk Türkiye topraklarını 1921 yılında terk ettikten sonra Kozan Tapu Müdürlüğü'ne başvurduğu 2014 Martına kadar hiçbir hukuki girişimde bulunmamıştır. Bu durumda AİHM'in zaman bakımından yetkisi kapsamına girebilmek için gerekli olan “davanın canlandırılmış olması” şartının gerçekleşmediği görülmektedir.

AİHM'in Emvâl-i Metruke Mevzuatı kapsamında nakledilen, kaybolan ya da firari olan Ermeniler'in malları ile ilgili düzenlemeleri “süregelemler” olarak değerlendirmesi ise konuyla ilgili daha önceki içtihatları göz önüne alındığında Türkiye açısından daha sıkıntılı sonuçlara yol açabilecektir. Çünkü AİHM eskiden hukuka aykırı bir şekilde gerçekleşen eylemlerin etkisi günümüzde de sürüyorsa kendisini davaya bakmaya yetkili görmektedir. Söz konusu durumlarda Mahkeme mülk üzerindeki tasarruf hakkı hukuka aykırı bir şekilde elinden alınmış olan kişinin mülkiyet hakkının günümüzde de devam ettiğini, bu çerçevede konu ve zaman açısından yetkisizliğin söz konusu olamayacağını kabul etmiştir.⁶⁹ Bu nedenle AİHM yapılan başvurularda bir mülkiyet ihlali olduğuna hükmederse bu durumda Emvâl-i Metruke

68 Abdullahzade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” 75-76.

69 Abdullahzade, “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi,” 78.

Mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirilen işlemleri “anlılık ihlal” olarak kabul etmesi Türkiye için önem kazanmaktadır.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası’nın AYM’ye başvuru dilekçesinde bu konuya atıf yaptığı görülmektedir. Dilekçede “Sis Katalikosluğu’nun mal varlığına el konmasının süregiden bir durum olarak değerlendirilmesi gerektiği” belirtilmiştir. Ayrıca dilekçede AİHM açısından önemli olabilecek iki konuya daha vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki “Kamulaştırmasız el atma hükümleri, Emvâl-i Metruke Mevzuatı’ndaki hükümler ve Lozan Antlaşması’nın bazı hükümleri doğrultusunda tazminat alma hakkının kuvvetli bir meşru beklenti oluşturduğu” konusundaki ifadedir. Diğeri ise “iç hukuk yollarının Emvâl-i Metruke Mevzuatı’na göre başarı şansı içermeyip, etkisiz olması sebebiyle tüketilmesine gerek olmadığı” vurgusudur. Dilekçede altı çizilen bu üç kritik nokta aslında AİHM’e gidildiğinde davanın kabul edilmesini sağlayacak temel kriterleri kapsaması açısından önemli olup, Kilikya Ermeni Katalikosluğu’nun temel hedefinin AİHM süreci olduğu anlaşılmaktadır.

Kilikya Ermeni Katalikosluğu her ne kadar AİHM’e başvuru dilekçesinde “süregiden durum”, “meşru beklenti” “iç hukuk yollarının Emvâl-i Metruke Mevzuatı’na göre başarı şansı içermeyip, etkisiz olması sebebiyle tüketilmesine gerek olmadığı” gibi argümanları kullansa da bunların Mahkeme’de kabul görmeyebileceğini düşünerek Türk yargı sistemi ile ilgili birtakım iddiaları da gündeme getirerek siyasi vurgularla başvurusunun kabul edilme şansını arttırmaya çalışmıştır. Katalikosluğun AİHM’e başvuru dilekçesinde Türkiye’de hukuk devleti ilkesi ile ilgili önemli problemler olduğu ve bunların hızla arttığı, ülkedeki hâkim ve avukatlara yönelik hukuk dışı yaklaşımlar sergilendiği, ülkede genel bir belirsizliğin bulunduğu gibi siyasi söylem ve iddialarla Mahkeme’nin davayı kabul etmesini istemiştir. Ayrıca Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komitesi’nin 15 Şubat ve Venedik Komisyonu’nun 13 Mart’taki raporlarında Türkiye ile ilgili görüşlerini de dava dilekçesine eklemiştir.⁷⁰

70 “Catholicosate of Cilicia Proposes ECHR to Accelerate Trial of Sis Catholicosate,” *Armenpress*, Nisan 04, 2017, <https://armenpress.am/eng/news/885520/catholicosate-of-cilicia-proposes-echr-to-accelerate-trial-of-sis-catholicosate.html>; “His Holiness Aram I asks ECHR to Declare it has Jurisdiction over the Claim for Return of Seat in Sis,” *Public Radio of Armenia*, Nisan 04, 2017, erişim Temmuz 01, 2018, <http://www.armradio.am/en/2017/04/04/his-holiness-aram-i-asks-echr-to-declare-it-has-jurisdiction-over-the-claim-for-return-of-seat-in-sis/>.

Gerek Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası gerekse Ermeniler'in 1 Numaralı ek Protokol'ün 1. maddesi uyarınca mülkiyet haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'de açacağı davalarda Mahkeme'nin zaman bakımından kendisini yetkili görüp davayı kabul etmesi için süregiden bir durumun söz konusu olması gerekmektedir. Çünkü anlık ihlal durumunda Mahkeme zaman bakımından davaya bakmak için yetkisiz olduğunu bildirecektir. Bilindiği üzere Türkiye AİHM'e bireysel başvuru hakkını 1987'de tanımış, Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini de 1990 yılında kabul etmiştir. Bu nedenle bir yüzyıldan fazla bir zaman önce gerçekleşen olaylara dayanarak mülkiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'den sonuç almanın kolay olmayacağı Ermeni çevreleri ve Ermeni iddialarını destekleyen akademisyenler tarafından da ifade edilmektedir. Devam eden bir ihlalden söz edebilmek için ihlal önceden başlasa da AİHS yürürlüğe girdikten sonra da devam ediyor olması gerekmektedir. "Devam eden ihlal" kavramının doğuşu esasen mülkiyet hakkı ile bağlantılı olmayıp, otoriter rejimlerde kaybolan ve haber alınamayan insanlarla birlikte hukuk literatürüne girmiştir. Bu konu özellikle 1970'lerden itibaren Amerika içi İnsan Hakları Mahkemeleri'nde karşımıza çıkmaktadır. Kaybolmalar devam edegelen ihlal olarak değerlendirilmiş, BM İnsan Hakları Komitesi ve AİHM de bu yaklaşımı benimsemiştir.⁷¹ Süregelen ihlal kapsamında AİHM tarafından "gerçek bağlantı ve önemli kısım kriterleri", ve "değerler ve güvencelerin gerçek ve etkili şekilde korunması kriteri" olarak belirlenmiş iki temel ölçüte göre inceleme yapılmaktadır.⁷²

Anlık ihlalin devam eden etkileri yoktur ve geriye yürümesi mümkün değildir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve AİHM "mülkiyet hakkından yoksun bırakma anlık bir fiil olup, haktan mahrum olmanın devam eden bir durum yaratmadığı" görüşündedir. Mahkeme'nin verdiği kararlar bu görüşü destekler niteliktedir. Hatta AİHM çok az dava dışında mülkiyet davaları konusunda devam edegelen ihlal doktrinini kullanmak konusunda isteksiz davranmıştır. Mahkemenin bu yaklaşımı konusunda karar örnekleri vardır. *Posti and Rahkov v. Finland*, *Merzhoyev v. Russia* ya da Doğu Avrupa'daki komünist

71 Frédéric Mégret, "The Notion of 'Continuous Violations,' Expropriated Armenian Properties, and the European Court of Human Rights," *International Criminal Law Review* 14 (2014): 318; Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 492.

72 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve örnek kararlar için bkz. Şirin, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, 139-142.

rejimlerin mallara el koyma fillerine karşı açılan davalarda durumu anlık ihlal olarak değerlendirmiştir.⁷³

1 Numaralı Protokol'ün 1. maddesine göre Mahkeme mülkiyet hakkı konusunda dört durumda süregelen ihlali kabul etmektedir. Yargılama yöntemine ait bir engel veya alışılmadık bir durum söz konusu ise; başlangıçtaki mahrumiyetin ilgili devlette Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra tamamlandığı düşünülüyorsa; malın el değiştirmedeği düşünülüyorsa ve davacı iade konusunda “makul bir beklenti”(legitimate expectation) sürdürüyorsa.⁷⁴ Ermeni kaynaklarında Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun bu sebeplerden sadece “makul beklenti” başlığını kullanarak süregelen ihlal kavramından yararlanabileceği ifade edilmektedir. Bu çerçevede Emvâl-i Metruke konusundaki hukuki düzenlemelerde Ermeniler'den kalan malların dikkatli bir şekilde defterlere kaydedilmesi, bu malların satışı ve kiralanması sonrası elde edilen gelirlerin hesaba yatırılarak koruma altına alınması, tasfiye işleminin tamamlanmaması Ermeniler'de ve dolayısı ile Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nda mülkiyet haklarını korudukları konusunda makul bir beklenti oluşturabilir iddiasında bulunulmuştur. Ayrıca Ermeni mallarına el koymanın bir süreç olduğu, karışık yasalara ve olaylara dayandığı, tasfiye işleminin son derece yavaş bir süreç izlediği ve Türkiye'nin AİHM'e bireysel başvuruyu kabul etmesinden sonra da devam ettiği, dolayısı ile süre gelen ihlalin ileri sürülebileceği iddiaları da ortaya atılmıştır.⁷⁵ Ancak tüm bu tartışmaların sonunda Ermeni mallarına el koyulduğunu ileri süren akademisyenlerin bir kısmı AİHM'in devam eden ihlal konusundaki katı tutumu nedeniyle Mahkeme'nin Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun mülklerine el konmasını anlık ihlal olarak değerlendirme ihtimalinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.⁷⁶ Bu nedenle gerek Katalikos I. Aram gerekse hukuk heyetinin başında bulunan Akhavan'ın açıklamaları çerçevesinde konu tekrar AİHM'in önüne gelecek olursa bu kez kesin sonuç alabilmek için mülkiyet hakkının ihlali yerine

73 Mégret, “The Notion of ‘Continuous Violations’, Expropriated Armenian Properties,” 320-321; Gharibian, “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis,” 493. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve AİHM AİHS'in 1. Ek Protokolü'nün 1. maddesinde korunan mülkiyet hakkına yönelik kamulaştırmaları anlık ihlal olarak değerlendirme eğilimindedir. Mahkeme kamulaştırmanın anlık bir fiil olduğu ve “haktan mahrum bırakma” konusunda devam eden bir durum yaratmadığı fikrindedir.

74 Gharibian, “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis,” 495.

75 Mégret, “The Notion of ‘Continuous Violations’, Expropriated Armenian Properties,” 326-327.

76 Gharibian,, “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis,” 500; Mégret, “The Notion of ‘Continuous Violations’, Expropriated Armenian Properties,” 325-327.

AIHS'in 9. maddesinde düzenlenmiş olan düşünce, din ve vicdan hürriyetinin⁷⁷ ihlal edildiği iddiasının ortaya atılmasının sonuç alınmasını kolaylaştıracağını ileri sürmüşlerdir. Bu çerçevede Kilikya Ermeni Katalikosluğu'nun taşınmazlarına el konmasının Türkiye'deki bir azınlığın dini özgürlüklerine ve ibadet hakkına karşı devam edegelen bir ihlal oluşturduğu ve 9. maddenin 2. paragrafındaki sınırlamalara uygun olmadığı iddia edilmektedir. Bu görüş sahiplerine göre Kilikya Ermeni Katalikosluğu Ermeniler'in ibadetleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Burası Ermeniler için dünyadaki en önemli ibadet yeri olduğu gibi sadece tarım arazisi değil, dini kullanıma adanmış bir arazidir. Bu nedenle Ermeniler'in ulaşabileceği başka kiliseler olsa da Katalikosluk Ermeni kimliğinin oluşmasının en önemli parçasını teşkil etmektedir. Ayrıca bir ibadethaneye girişin ve dini ayinin engellenmesi açıkça 9. maddede sağlanan hak ve güvencelerin ihlali anlamına gelmektedir.⁷⁸ AIHM'in 2016 Mayıs'ında Yehova Şahitleri'nin Türkiye'ye karşı açtığı davada din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği yönünde verdiği kararın⁷⁹ Kilikya Ermeni Katalikosluğu açısından da yol gösterici olduğu ve AIHM'e yeniden gidilirse 9. madde kapsamında din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği iddiasının Mahkeme tarafından mülkiyet iddiasına oranla kabul edilme şansının daha fazla olacağı ileri sürülmüştür. Ayrıca böylelikle bir ibadet

77 AIHS'in 9. maddesi şöyledir: "Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din ve inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca alenî veya özel olarak ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğü içerir. Din ve inançlarını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzen, sağlığı veya ahlakının ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda gerekli tedbirler olarak ve yasayla sınırlandırılabilir."

78 2016 Aralık'taki basın toplantısında Akhavan bu durumu kültürel soykırım olarak nitelemiş ve "bu mülk diğer mülkler gibi değildir. Bu dava bir ilktir. Çünkü dini ibadet hakkı ile bağlantılıdır. Eğer Sis Katalikosluğu'nun Ermeniler için bir ibadet mekânı olmasına izin verilirse Ortodoks Ermeni kimliği yeniden inşa edilecektir" şeklinde benzer bir argümanı ortaya atmıştır.

79 Yehova Şahitlerinin Türkiye'ye karşı açtığı dava iki ayrı Yehova Şahidi cemaatine ait ibadethane olarak kullanılan yerlerin şehir planlaması ile ilgili hukuki düzenlemelerin getirdiği kısıtlamalar nedeniyle kapatılması ile ilgilidir. Bu gruplara yerleşim yerlerinde ibadethane açamayacakları bildirilmiştir. Bu cemaatlerden ilki Mersin'deki bir apartman dairesini ibadethane olarak kullanan Yehova Şahitleri cemaati, diğeri ise İzmir'de yine bir apartman dairesinin giriş katını ibadethane olarak düzenlemiş olan Yehova Şahitleri grubudur. Başvuru üzerine davaları inceleyen AIHM 9. maddenin ihlal edildiğine karar vererek Türkiye'nin cemaatlerin ibadet mekânları aramasına müdahalesini din özgürlüğünün doğrudan ihlali olarak nitelemiş, demokratik bir toplumda gerekli olan ölçülülük ilkesine de uygun bulmamıştır. Yehova Şahitleri Kararı Mahkeme'nin mülkiyet hukuku çerçevesinde azınlık grupların ibadet hakkına devletin müdahalesini 9. maddenin ihlali olarak değerlendirmekte istekli olduğunu göstermektedir. AIHM Mahkeme'nin içtihadı ile ilgili bilgi notunda "Bir dini cemaatin ibadet yeri sağlama konusundaki imkânsızlığının dini özgürlüğü ortadan kaldırdığını" belirtmektedir, AIHM.Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği ve Diğerleri ve Türkiye, Mayıs 24, 2016, Başvuru No. 36915/10 ve 8606/13, 1-33.

mekânına girişin ve ibadet hakkının engellenmesi nedeniyle süregelen bir ihlalin varlığının kanıtlanması yolu ile mülkiyet hakkı ihlalinde de devam eden bir durumun varlığı ispat edilebilecektir.⁸⁰ Bu iddiaları desteklemek için ABD Temsilciler Meclisi'nde 2011 yılında kabul edilen karara da atıf yapılmıştır. "Türkiye Cumhuriyetini Hristiyan Mirasını Koruma ve el Konulan Kilise Mallarını İadeye Zorlama" kararında AIHS'e atıf yapılarak "Sözleşme herkesin düşünce, din ve vicdan hürriyetini teyit ettiği, tek başına ya da topluca kamusal ya da özel alanda dinini, inancını öğretme, uygulama, ibadet etme hakkını verdiği ve Türkiye Cumhuriyeti Sözleşmeyi imzaladığı için Sözleşmedeki düşünce, inanç ve din hürriyetini kabul etmek zorundadır. Temsilciler Meclisi Türk Hükümeti'ni uluslararası antlaşmalar ve insan hakları hukukundan doğan ilkelere saygı göstermeye davet etmektedir. Bu çerçevede hak sahibi kiliselere mallarını herhangi bir sınırlama olmadan iade etmeli, ibadet, dini eğitim, dini cemaatlerin bir araya gelmesi, v.b. dini eylemlere izin vermelidir. Bütün Hristiyan kiliseleri ve diğer ibadethaneler, manastırlar ve bunlara ait mülkler gerçek sahiplerine geri dönmelidir. Hristiyan kiliselerine ait mallar hiçbir kısıtlama olmadan korunmalı, yeniden inşa ve onarım izni verilmelidir"⁸¹ denmektedir. Kısaca Ermeni çevreleri bir sonraki adımda AIHM'de istenilen sonucun alınması için din ve vicdan özgürlüğünün ihlal edildiği iddiası üzerinden süregelen ihlalin varlığını kanıtlanmanın ve mülkiyet hakkı ihlalini ve kültürel soykırımı bu yolla ispatlanmanın daha akıllıca olacağı düşüncesindedirler. Bu konudaki en önemli dayanakları ise 2011 yılındaki ABD Temsilciler Meclisi'nin Kararı ve AIHM'in Yehova Şahitleri Kararıdır.

Sonuç

Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası son dönemde 1915 olayları ve Emvâl-i Metruke konusunda dikkat çeken hukuki adımlardan birisi olmuştur. Bu konudaki benzer davalardan farklı olarak uzun bir hazırlık süreci yaşandığı, dava öncesi 2012 yılından başlayarak merkezi Lübnan yakınlarındaki Antelyas kasabasında bulunan Katalikosluğun

80 Konu ile ilgili ayrıntılı tartışmalar için bkz. Gharibian, "The Case of the Armenian Catholicosate in Sis," 500-508.

81 Kararın tam metni için bkz. H. Res. Resolution 306 "Urging the Republic of Turkey to Safeguard its Christian Heritage and to Return Confiscated Church Properties", in the House of Representatives, 112th Congress 1st Session, June 2, 2011, <http://www.atour.com/government/pdf/20110615-USCongress-BILLS-112hres306ih.pdf>, 1-4.

öncülüğünde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu hazırlıkların iki koldan ilerlediği tespit edilmiştir. Bir yandan uluslararası hukuk ve uluslararası ceza hukuku akademisyenlerinden oluşan bir hukuki heyet hukuki süreç için hazırlıklar yaparken, öte yandan uluslararası kamuoyuna bu girişimi duyurmak ve konuyu aynı zamanda siyasi bir boyuta da taşımak için önemli merkezlerde kalabalık katılımlı basın toplantıları düzenlenmiştir. Aslında ilk adım Erivan’da 23-25 Şubat 2012’de Kilikya Ermeni Katalikosluğu tarafından gerçekleştirilen ”Ermeni Soykırımı: Tanımadan Tazminata” başlıklı uluslararası toplantı ile atılmış, bu toplantıda özellikle mülkiyet hakkı üzerinde durulmuştur. Katalikosluk 1915 olaylarının 100.yılı olan 2015’te iç hukuk yolları tüketilmemesine rağmen AYM’de adil yargılanma hakkı, Anayasa’nın eşitlik ilkesi, mülkiyet hakkı ve din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği gerekçeleriyle dava açmış, Kozan’daki arazi ve üzerindeki manastır, kilise ve diğer müstemilatların sınırlarının tespiti sonrasında gayrimenkulün müvekkil adına tescili, bunun mümkün olmaması halinde maddi tazminat olarak 100.000.000.00 TL. ödenmesini talep etmiştir. Katalikosluğun hukukçularının yeni bir strateji belirleyerek davayı özellikle mülkiyet hakkının ihlal edildiği basit bir dava gibi göstermeye çalıştığı ve Katalikosluğun mallarının iadesinin Türk Hükümeti’nin soykırımı tanıması anlamına gelmeyeceğini sürekli vurguladıkları bir sürece girilmiştir. AYM’ye sunulan dilekçede aslında temel hedefin AİHM’e giderek daha sonraki benzer davaların yolunu açmak olduğu anlaşılmaktadır. AİHM’in AİHS’in 1 Numaralı Ek Protokolü’nün 1. maddesinde teminat altına alınan mülkiyet hakkı ihlalleri ile ilgili davaları kabul etmesi için kendisini zaman bakımından davaya bakma konusunda yetkili görmesi gerekmektedir. Yaklaşık bir yüzyıl önce gerçekleşen bir olaya bağlı olarak ortaya çıkan mülkiyet hakkı ihlallerinde Mahkeme’nin zaman engelini aşması için ortada “meşru bir beklenti” ve “süregelen ihlalin” mevcut olması şartı aranmaktadır. İç hukuk yolları tüketilmeden AİHM’e gidilebilmesi içinse iç hukuk yollarının etkin bir biçimde kullanılmaması ve makul süre aşımı gibi sebeplere ihtiyaç vardır. İşte AİHM sürecinde önemli olacak tüm bu konular henüz AYM davayı reddetmeden önce bireysel başvuru dilekçesinde özellikle vurgulanarak esas amacın AİHM’e gitmek olduğu ortaya konmuştur. Nitekim AYM mülkiyet hakkının ihlali konusundaki başvuruyu iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle Haziran 2016’da reddedince Katalikosluk Aralık 2016’da AİHM’e başvuruda bulunmuştur. Mahkeme başvuruyu olması gerektiği gibi iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile Mart 2017’de reddetmiş, Katalikos I. Aram bu cevabı ancak 2017 Ekiminde uluslararası kamuoyu ile paylaşmış ve kararı hukuk dışı olarak

nitelemiştir. Katalikosluğun ilk açıklamaları iç hukuk yollarının tüketilmesi yerine iç hukuk yollarının Emvâl-i Metruke Mevzuatı ve Türkiye’deki mevcut durum nedeniyle etkin bir biçimde kullanılamayacağı, makul süre içinde sonuç alınamayacağı gibi gerekçelerle davayı bir kez daha AİHM önüne getirmek niyetinde olduğu şeklinde bir izlenim uyandırmıştır. Ancak bu yöntemle istedikleri hukuki sonuca ulaşamayacaklarını düşünerek 2019’da Kilikya Ermeni Katalikosu I. Aram’ın avukatları aracılığıyla Kozan 2. Asliye Hukuk Mahkemesi’nde Kozan Belediyesi ve Maliye Bakanlığı aleyhine açılan dava ile Kilikya Azize Sofia Manastırı ve Sis (Kilikya) Ermeni Katalikosluğu’nun arazisinin iadesi talep edilmiştir. Böyle bir davanın açılmasının sebebi olarak AİHM’in 2017’de Katalikosluğun başvurusunu reddederken iç hukuk yollarının tüketilmesi gerektiği yönünde verdiği karar gösterilmiştir. Henüz duruşma gününün belirlenmediği davada, iç hukuk yollarından istenen sonuç alınmazsa nihai hedefin davanın yeniden AİHM önüne götürülmesi olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir durumda mülkiyet hakkı konusunda “süre gelen bir ihlal” olduğu ve Sevr Antlaşması⁸² ve Lozan Antlaşması’nın ilgili hükümleri çerçevesinde Katalikosluğun mallarının iadesi konusunda “makul bir beklenti” oluştuğu iddiası ile Mahkeme’nin Katalikosluk lehine bir karar vermesi sağlanmaya çalışılacaktır. Bazı Ermeni kaynaklarının ise AİHM’in mevcut içtihatlarına bakarak Mahkeme’nin Katalikosluğun mallarına el konmasını anlık ihlal olarak değerlendirip davayı zaman bakımından reddetme ihtimalinin yüksek olduğu gerçeğini kabul ettiği ve yeni çözümler üretmeye çalıştıkları görülmektedir. Bunlar içinde ön plana çıkan ise AİHS’in 9. maddesinde yer alan düşünce, din ve vicdan hürriyetinin ihlal edildiği iddiasıyla Mahkemeye başvurmadır. Bu görüş sahipleri bir ibadet mekânına el konulması ve Ermeniler’in ibadet mekânına girişlerinin yaklaşık yüzyıldır engellenmesi suretiyle ibadet ve dini özgürlüklerin ihlal edildiği, bu durumun süregelen bir ihlal olduğu tezinin savunulması durumunda Mahkeme’nin davaya bakma konusunda zaman bakımından yetkisizliğini ileri sürmesinin önüne geçileceği düşüncesindedirler. Bu görüşü savunanlar özellikle 2011 yılında ABD Temsilciler Meclisi’nin “Türkiye Cumhuriyeti’ni Hristiyan Mirasını Koruma ve El Konulan Kilise Mallarını İadeye Zorlama” kararını ve AİHM’in 2016 yılında Yehova Şahitleri’nin Türkiye’ye karşı açtığı davada Türkiye’yi haksız bularak tazminata mahkûm etmesini bir fırsat

82 Sevr Antlaşması hiçbir zaman uygulamaya girmediği ve hukuki geçerliliği olmadığı halde Ermeniler’in mülkiyet iddialarında mutlaka Lozan Antlaşması ile birlikte Sevr Antlaşması’na da vurgu yapılmaktadır.

olarak değerlendirmektedir. AYM de Ermeni Katalikosluğu ile ilgili kararında konunun bir ibadet mekânını ilgilendirmesi sebebiyle mülkiyet hakkının ihlali ile din ve vicdan özgürlüğünün ihlali iddialarını birlikte değerlendirileceğini belirterek, Katalikosluğun bu imkânı kullanmasını kolaylaştırmıştır.

Çalışmamızı noktalarken birkaç tespit yapmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Her şeyden önce önümüzdeki günlerde Ermeni çevrelerinin mülkiyet hakkı ihlali ile ilgili davalarda gerçek kişilerden çok kilise, manastır, vakıf davaları gibi davalara öncelik vereceği ve din ve vicdan hürriyeti ihlallerini de mülkiyet hakkının ihlaline ekleyeceği anlaşılmaktadır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu davasının yanı sıra Sanasaryan Vakfı (Han) Davası ve Kudüs Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı Davaları'nın da tartışılmaya başlaması bu konudaki düşüncelerimizi güçlendirmektedir. Nitekim AYM yakın bir tarihte 12.09.2019'da "Kudüs'te Kain Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı Davası"nı karara bağlamıştır. Bu davanın önemli özelliklerinden birisi ilk kez Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında bulunan, yabancı vakıf statüsünde bir kuruluşun İstanbul'daki taşınmazlarının iadesi talebini içermesidir. Başvurucu vakfın mazbut vakıflar arasına alınması işlemine karşı açılan davanın ehliyet yönünden reddedilmesi üzerine mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği iddiasıyla dava AYM'ye taşınmıştır. Ancak bu tür tüm davalarda karşımıza çıktığı gibi bu dava da mülkiyet hakkı ile ilişkilendirilmiştir. Vakıflar 11. İdare Meclisi 18.07.1973 tarihinde 5.06.1935 tarih ve 2762 sayılı mülga Vakıflar Kanunu'nun 1. maddesi gereğince kanunen ve fiilen hayrî hizmeti kalmamış vakıfların mazbut vakıflar statüsüne alınarak Türkiye'deki taşınmazlarının Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce idare edileceği, Patrikhane ve Kilisenin müdahale hakkı kalmadığı yönünde bir karar almıştır. Başvurucu bu idari işleme karşı 19.07.2012 tarihinde Ankara 15. İdare Mahkemesi'nde iptal davası açmıştır. Mahkeme 12.12.2013 tarihinde davayı reddetmiştir. Kararın gerekçesinde başvuru vakfın dava konusu işlemde bahsi geçen vakıf olmadığı kanaatiyle bu davayı açmada menfaatinin ve ehliyetinin bulunmadığı belirtilmiştir. Başvurucunun temyiz ettiği karar Danıştay 10. Dairesince 15.12.2014 tarihinde onanmış, karar düzeltme talebi ise aynı daire tarafından 13.06.2016'da reddedilmiştir. Karar 1.08.2016'da tebliğ edilmiş, başvuru 26.08.2016'da AYM'ye bireysel başvuruda bulunmuştur. Görüldüğü üzere Maryokop Ermeni Kilisesi iç hukuk yollarını (olağan hukuk yollarını) tüketerek AYM'ye gitmiştir. Dava Maryokop Ermeni Kilisesi Vakfı'nın mazbut vakıflar statüsüne alınması ile ilgili olsa da başvuru dilekçesinde iki iddiaya yer verildiği görülmektedir. Bunlardan

ilki mahkemeye erişim hakkının engellenmesi, diğeri ise mülkiyet hakkının ihlalidir. AYM 12.09.2019 tarihli kararında davanın ehliyet yönünden reddedilmesinin Anayasa'nın 36. maddesi kapsamında mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Bu çerçevede kararın bir örneğinin “mahkemeye erişim hakkının ihlalinin” sonuçlarının ortadan kaldırılması için yeniden yargılama yapılmak üzere Ankara 15. İdare Mahkemesi'ne gönderilmesine karar vermiştir. Mülkiyet hakkının ihlal edildiği yolundaki şikâyet hakkında ise bu aşamada bir değerlendirme yapılmasına gerek olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁸³ Ancak davanın ilk dereceden itibaren yeniden görüleceği düşünüldüğünde mülkiyet ihlali iddiaları kaçınılmaz olarak tekrar gündeme gelecek belki de AYM ve AİHM'e kadar uzanacak bir hukuki süreçle karşılaşılacaktır. Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nda da unutulmaması gereken nokta ilk başvuruda AİHM'in davayı iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile reddetmesi sebebi ile davanın esasına girmediği ve mülkiyet hakkının ihlali konusunu incelememiştir. Bu dava da bir kez daha Mahkeme'nin önüne gelirse bu kez mülkiyet hakkının ihlali iddiaları değerlendirilecektir. Makalemizin giriş bölümünde belirttiğimiz üç davadan birisi olan Sanasaryan Vakfı Davası'nda ise Yargıtay 1. Hukuk Dairesi'nin karar düzeltme aşamasında vakfın cemaat vakfı değil mazbut vakıf olduğuna hükmetmesi üzerine AYM'ye bireysel başvuruda bulunulmuş olup, komisyon tarafından incelenme aşamasındadır. Eğer dava AYM tarafından görülür ve olumsuz bir karar çıkarsa bu davanın da AİHM önüne götürülme ihtimali yüksektir. Görüleceği üzere Emvâl-i Metruke kapsamında gerek iç hukuk gerekse AİHM nezdinde önümüzdeki günlerde mülkiyet ihlalleri ile ilgili iddialarla karşılaşılmaya devam edilecektir. Bu süreçte Osmanlı Arazi Hukuku ve arazi türleri,⁸⁴ Osmanlı Vakıf Hukuku, Emvâl-i Metruke Mevzuatı'nın her olaya uygulanıp uygulanmayacağı, Lozan Antlaşması'nın azınlıkların dini kurumları, vakıfları ve malları ilgili hükümleri sık sık gündeme getirilerek tartışılacaktır. Ayrıca Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası'nda olduğu gibi dini kurumların mallarına el konması ve ibadet mekânlarına girişin engellenmesinin Ermeni kimliğini yok etme ve dolayısı ile kültürel soykırım teşkil ettiği gibi iddialar da gündeme getirilecektir. Bu davalar AİHM'e gittiğinde Mahkeme'nin anlık bir

83 Anayasa Mahkemesi, “Kudüs-i Şerifte Kain Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Başvurusu,” Eylül 12, 2019, Başvuru Numarası: 2016/14982.

84 Söz konusu taşınmazların Osmanlı Arazi Hukuku ve 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesine göre mülk arazi, miri arazi, vakıf arazi, metruk arazi ve mevat arazi çeşitlerinden hangisine girdiğinin tespiti son derece önemlidir.

ihlalin söz konusu olduğunu söyleyerek zaman bakımından yetkisiz olduğunu ileri sürmesini engellemek için zaman sınırlamasına bağlı olmayan “insanlığa karşı suç” kavramının kullanılacağı ile ilgili işaretler de ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye’de açılacak davalarda gerek ilk derece mahkemelerinin gerekse AYM’nin söz konusu taşınmazların Emvâl-i Metruke⁸⁵ kapsamında olup olmadığını, Osmanlı Arazi Rejimi çerçevesinde hangi arazi türüne girdiğini, dini bir kurum söz konusuysa ortada bir vakıf olup olmadığını, eğer bir vakıf mevcutsa bu vakfın zimmilerin kurduğu hayrî bir vakıf mı yoksa cemaat vakfı mı olduğunu ve sık sık atıf yapılan Lozan Antlaşması’nın ilgili hükümlerini son derece dikkatli bir biçimde değerlendirmesi gerekmektedir. Böylelikle AİHM’e kadar uzanabilecek süreçte hukuki açıdan daha sağlıklı bir yol izlenebilecektir.

85 Örneğin inceleme konumuz olan Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası’nda 1918 yılında geri dönen Katalikos II. Sahak’a kilise ve manastırlar ve ilgili taşınmazlar iade edilmiştir. Katalikosluk I. Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan iç karışıklıklarda aktif rol oynamıştır. Bölgedeki Fransız güçleri geri çekilmek istediğinde Ermenilerin de içinde yer aldığı Hristiyan nüfusun karşı çıktığına dair kayıtlar mevcuttur. Yine TBMM Hristiyan nüfusa bölgeyi terketmeme ve Fransız işgaline karşı birlikte bir sınır oluşturma çağrısında bulunduğu zaman olumlu bir cevap alamamıştır. Hiç bir siyasi baskı olmadan Katalikosluk bölgeyi terketmiştir, Oğuzhan Tulun, “The Armenian Catholicosate of Cilicia’s Application to the Constitutional Court of Turkey,” *AVİM Commentary*, No: 2016 / 73, Aralık 21, 2016, erişim Haziran 30, 2018, <http://avim.org.tr/en/Yorum/THE-ARMENIAN-CATHOLICOSATE-OF-CILICIA-S-APPLICATION-TO-THE-CONSTITUTIONAL-COURT-OF-TURKEY-1>.

1921 Katalikosluğun Kilikya’dan ayrılmasından sonra Kozan Tapu Müdürlüğüne başvuruda bulunduğu 2014 Martına kadar davayı canlandırdığı, mülkiyet hakkı ile herhangi bir iddiada bulunduğu bir hukuki girişim söz konusu olmamıştır. Bu nedenle bu tür davaların siyasi propaganda ve uluslararası kamuoyu oluşturma aracı olma özelliklerini de dikkate almak gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdullahzade, Cavid. “Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları* içinde, derleyen İlyas Doğan, 59-89. Ankara: Astana Yayınları, 2016.
- Akyılmaz, Gül. *Osmanlı Devleti’ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emvâl-i Metruke)*, Ankara: AVİM, 2017.
- “Aram I’s Move: Armenian Church Files Lawsuit to Reclaim Lost Property in Turkey.” *Armenia Now Reporter*, Kasım 30, 1999. https://www.armenianow.com/genocide/63047/armenia_genocide_a_ram_i_lost_property_turkey_church_court_catholicos
- Atar, Ersan. “Armenian Church in Lebanon Seeks Return of Property in Turkey,” *Daily Sabah Minorities*, April 30, 2015, 2018. <https://www.dailysabah.com/minorities/2015/04/30/armenian-church-in-lebanon-seeks-return-of-property-in-turkey>.
- Bağcı, Ömer. *Emvâl-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.
- Bardakjian, Kevork B.. “The Rise of Armenian Patriarchate of Constantinople”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire C. I* içinde, derleyenler Benjamin Braude ve Bernard Lewis, 87-98. New York: Holmes&Meiers Publisher, 1982.
- “Birth of Catholicos Sahag II Khabayan.” *Milwaukee Armenians*, Mart 23, 2017. Erişim Temmuz 03, 2017. <https://milwaukeearmenians.com/2017/03/23/catholicos-sahag-ii-khabayan/>.
- “Catholicosate of Cilicia Proposes ECHR to Accelerate Trial of Sis Catholicosate.” *Armenpress*, Nisan 04, 2017. <https://armenpress.am/eng/news/885520/catholicosate-of-cilicia-proposes-echr-to-accelerate-trial-of-sis-catholicosate.html>.
- “Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey over Historic Headquarters in Sis.” *The Armenian Weekly*, Eylül 19, 2014. <https://armenianweekly.com/2014/09/19/sis/>.

Ceyhan, Muhammed. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk Edinimi (18. Yüzyıl)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara: 2016.

Cin, Halil ve Gül Akyılmaz. *Türk Hukuk Tarihi*, 11. Bası. Konya: Sayram Yayınları, 2019.

Durmuş, Berna. “Osmanlı Vakıf Hukuku Çerçevesinde Sanasaryan Vakfı ve Davasının Değerlendirilmesi.” *Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2018* içinde, derleyen Alev Kılıç, 139-164. Ankara: Terazi Yayıncılık, 2019.

Elbeyoğlu, Ali. *Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.

Gauin, Maxime. “How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922).” *Review of Armenian Studies* 25 (2012): 67-102.

Gemalmaz, H. Burak. *Mülkiyet Hakkı Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-6*. Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018.

Gharibian, Carla. “The Case of the Armenian Catholicosate in Sis: Places of Worship and Religious Freedom Claims before the European Court of Human Right.” *California Law Review* 106: 481-509.

Gibb, A.R. ve Harold Bowen. *Islamic Society and the West C.II*: Londra: Oxford University Press, 1969.

Gözübüyük, A. Şeref ve Feyyaz Gölcüklü. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*, 11. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi, 2011.

H. Res. Resolution 306 “Urging the Republic of Turkey to Safeguard its Christian Heritage and to Return Confiscated Church Properties”, in the House of Representatives, 112th Congress 1st Session, June 2, 2011, <http://www.atour.com/government/pdf/20110615-USCongress-BILLS-112hres306ih.pdf>, s.1-4.

Harris, David, Michael O'Boyle ve Warbrick, Colin. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, Çevirenler, Mehveş Bingöllü Kılıcı ve Ulaş Karan. Ankara: Şen Matbaa, 2013.

“His Holiness Aram I asks ECHR to Declare it has Jurisdiction over the Claim for Return of Seat in Sis.” Public Radio of Armenia, Nisan 04, 2017. Erişim Temmuz 01, 2018.

<http://www.armradio.am/en/2017/04/04/his-holiness-aram-i-asks-echr-to-declare-it-has-jurisdiction-over-the-claim-for-return-of-seat-in-sis/>.

Kaplan, Recep, Hasan Saraç ve Yılmaz Çınar. “Bireysel Başvuru Süresi (30 Gün Kuralı),” *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri* içinde, derleyenler Muharrem İlhan Koç, Recep Kaplan, 33-39. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2017.

Karakoç, İrem. *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.

Kardeş, Salâhaddin. “*Tehcir*” ve *Emvâl-i Metruke Mevzuatı*. Ankara: Astana Yayınları, 2016.

Kouymjian, Dickran. “Cilicia and its Catholicosate from the Fall of the Armenian Kingdom in 1375 to 1915.” *Armenian Cilicia Historic Armenian Cities and Provinces* içinde, derleyenler Richard G. Hovannisian, Simon Payaslian ve Costa Meza, 297-307. California: Mazda, 2008.

Kouymjian, Dickran. “Armenia from the Fall of the Cilician Kingdom (1375) to the Forced Emigration under Shah Abas (1604),” *The Armenian People from Ancient to Modern Times, C. 2, Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century* içinde, derleyen Richard G. Hovannisian, 1-50. New York: St. Martin's Press, 1997.

Koyuncu, Nuran. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerinin Hukuki Statüsü*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.

Lütem, Ömer Engin. “Facts and Comments Turkey-Armenia Relations.” *Review of Armenian Studies* 36 (2017): 11-28.

Mégret, Frédéric. “The Notion of ‘Continuous Violations’, Expropriated Armenian Properties, and the European Court of Human Rights.” *International Criminal Law Review* 14 (2014): 317-331.

“Moving Beyond Recognition: Armenian Church Files Lawsuit to Reclaim Sis Catholicosate.” *Civilnet*, Nisan 30, 2015. Erişim Temmuz 03, 2018. <https://www.civilnet.am/news/2015/04/30/sis-catholicosate-armenian-genocide-lawsuit-turkey/269128>.

Oğuzman, Kemal, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir. *Kişiler Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2014.

Payaslian, Simon. “The Destruction of the Armenian Church during the Genocide.” *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 1, no. 2 (2006): 149-171.

Sassounian, Harut. “European Court Finds Catholicosate’s Suit Inadmissible; and Could Not be Appealed.” *The California Courier*, Ekim 25, 2017. <http://www.thecaliforniacourier.com/european-court-finds-catholicosates-suit-inadmissible-and-could-not-be-appealed/>.

Serozan, Rona. *Medeni Hukuk, Genel Bölüm Kişiler Hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2011.

“Submission to ECHR for the return of Sis Catholicosate.” *Agos*, Ağustos 12, 2016. Erişim Temmuz 03, 2018. <http://www.agos.com.tr/en/article/17204/submission-to-echr-for-the-return-of-sis-catholicosate>.

Şirin, Tolga. *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-7*. Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018.

“The Armenian Genocide: From Recognition to Reparation.” International Conference Organized by the Armenian Catholicosate of Cilicia (23-25 February 2012), Şubat 25, 2012. Erişim Temmuz 01, 2018. <https://www.armeniangenocidereparations.info/?p=22>.

“The Catholicosate of Cilicia Demands its Property in Sis from the Turkish Constitutional Court.” Mayıs 04, 2015. Erişim Kasım 11, 2019.

http://www.spc.rs/eng/catholicosate_cilicia_demands_its_property_sis_turkish_constitutional_court.

Tulun, Oğuzhan. “The Armenian Catholicosate of Cilicia’s Application to the Constitutional Court of Turkey.” *AVİM Commentary*, No: 2016 / 73, Aralık 21, 2016. Erişim Haziran 30, 2018.
<http://avim.org.tr/en/Yorum/THE-ARMENIAN-CATHOLICOSATE-OF-CILICIA-S-APPLICATION-TO-THE-CONSTITUTIONAL-COURT-OF-TURKEY-1>.

YARGI KARARLARI

AİHM. Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği ve Diğerleri /.Türkiye, Mayıs 24, 2016, Başvuru No. 36915/10 ve 8606/13.

Anayasa Mahkemesi, “Kilikya Ermeni Katalikosluğu Başvurusu”, Haziran 15, 2016, Başvuru Numarası: 2015/7661.

Anayasa Mahkemesi, “Kudüs-i Şerifte Kain Maryakop Ermeni Kilisesi Vakfı Başvurusu”, Eylül 12, 2019, Başvuru Numarası: 2016/14982.

Anayasa Mahkemesi, “Zekiye Şanlı Başvurusu”, Haziran 26, 2014, Başvuru Numarası: 2012/931.

European Court of Human Rights, “Sargsyan v. Azerbaycan”, 16 June 2015, Application Number: 40167/06.

The Superior Court for State of California County of Los Angeles, June 01 2010, Case No: BC 438824, The Western Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America vs. The Paul Getty Museum, The Paul Getty Trust, TM2.com, Erişim Tarihi, 03.07.2018.

Yargıtay 7. Hukuk Dairesi, E: 2007/679, K. 2007/1173, T. 03.04.2007.

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Received: 27.11.2019

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2019

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 20, Yıl: 2019, Sayfa: 75-93

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Özyurt Ulutaş, Selcen. "The Other Face of the Communist Regime: Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports 1944-1955." *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes* 20, (2019): 75-93.

THE OTHER FACE OF THE COMMUNIST REGIME: CONCENTRATION CAMPS IN BULGARIA ACCORDING TO CIA REPORTS (1944-1955)

Selcen ÖZYURT ULUTAŞ

Assist. Prof.

Department of History

Uşak University

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7235-3548>

75

Abstract: *Fascism and communism are ideologies that have affected millions of people's lives. The spreading and fascist politics of Nazi led the world into chaos. Nevertheless, the communists who came to power in Russia were the only hope of the Balkans and Eastern Europe against the spread of fascist Germany in World War II. As all the other European countries affected by the political winds of the 1930s and 1940s, Bulgaria also experienced serious political crises. Communism and Russia became the saviour for opponents and minorities in Bulgaria, who have been dealt with frequent military coups and have been ruled by the fascist government for years. On September 9, 1944, the fascist power in Bulgaria was smashed and the communist party took power with the support of Russia. But contrary to expectations, the communist government imposed policies that resembled fascist management, being contrary to its ideology and its promises. The communist regime, which suppressed all ethnic and religious groups whom they considered as opponents and violated their right to live, filled up the concentration*

camps that is the remainder of fascism. In this study, the activities of the communist regime from 1944 to 1955 will be closely examined using the documents of the American Central Intelligence Agency.

Keywords: *Bulgaria, Communism, Concentration Camps*

**KOMÜNİST REJİMİN ÖTEKİ YÜZÜ:
CIA RAPORLARINA GÖRE BULGARİSTAN'DAKİ
TOPLAMA KAMPLARI (1944-1955)**

Öz: *Faşizm ve komünizm, milyonlarca insanın hayatını etkileyen ideolojilerdir. Nazilerin yayılması ve faşist politikaları dünyada kaosa sebep olmuştur. Buna karşın Rusya'da iktidara gelen komünistler, faşist Almanya'nın yayılmasına karşı Balkanlar ve Doğu Avrupa'nın tek umudu olmuştur. 1930'ların ve 1940'ların politik rüzgarlarından etkilenen tüm diğer Avrupa ülkeleri gibi, Bulgaristan'da da ciddi politik krizler yaşandı. Komünist Rusya, sık sık askeri darbelerle uğraşan ve faşist hükümet tarafından yıllarca yönetilen Bulgaristan'ın ve oradaki azınlıkların kurtarıcısı oldu. 9 Eylül 1944'te Bulgaristan'daki faşist iktidar devrildi ve komünist parti Rusya'nın desteğiyle iktidara geldi. Fakat beklentilerin aksine, komünist hükümet, faşist yönetime benzeyen, ideolojisine ve vaatlerine aykırı politikalar uygulamaya koydu. Muhafif olarak gördükleri tüm etnik ve dini grupları baskı altına alan komünist rejim, faşist yönetimden geri kalan toplama kamplarını muhaliflerle doldurdu. Bu çalışmada, 1944'ten 1955'e kadar komünist rejimin faaliyetleri, Amerikan Merkezi İstihbarat Ajansı'nın belgeleri kullanılarak yakından incelenecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Bulgaristan, Komünizm, Toplama Kampları.*

The Other Face of the Communist Regime: Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)

Introduction

World War II (1939-1945) is the bloodiest war in human history. Directly and indirectly, it affected hundreds of millions of people. World War II also proved how the brutal and violent mankind can be. The Holocaust being the ultimate example, the things that were done to the opponents revealed the monster in mankind. The unprecedented tortures, massacres and executions sadly became natural. The war lasted only six years, but the destructions and deaths which occurred in such a short period are very important to indicate the violence of the war.

Even though World War II virtually ended, the Cold War afterwards continued for years. In the years of a bipolar world, when countries showed hostility, parties dealt with each other with the utmost caution and sometimes even extreme cruelty. The USSR, one of the greatest parties of the Cold War, pursued a distant yet expansionist policy towards the western world. Soviet Russia wanted to consolidate the kinship between them, Eastern Europe and the Balkans that was based on centuries ago with regime unity as well. After the war, the primary goal of Soviet Russia was to establish Soviet-type socialism in all of Eastern Europe and the Balkans and to become the sole power in this region through satellite governments. The easiest place to carry out this plan was the Balkan countries that are densely populated by Slavs. The establishment of the Communist regime had been relatively easy especially in Bulgaria. Because in this period, the presence of pro-Nazi Germany's fascist rule in Bulgaria had made the Communist coup succeed with the support of Russia.

Fascist Period in Bulgaria (1923-1944)

Bulgaria declared its independence on September 22, 1908. But long before this date, there was not a unanimous agreement on how and by which system the state should be governed. For this reason, there had been serious issues in Bulgaria's domestic politics. The vast majority of the Bulgarian population in the 19th century was peasants and the main economic source of income was agriculture. In this century, socialism was influential in Europe and began to find support in Bulgaria, where the majority of the population was farmers. Socialism was the ideological source of peasant uprisings that began in 1899 against the monarchy. Teachers and peasants came together and formed Bulgarian Agrarian National Union (*Bălgarski Zemedelski Narodni Săjuz*) at the

end of the same year. BANU gained great success in the elections held in 1908 right after Bulgaria declared its independence. It received 31% of the votes in 1919 elections and came to power. The union imposed a series of reforms, such as the distribution of land to poor peasants, the review of tax and judicial systems, and the regulation of mandatory labour hours. It got the support of the people through their work and received 52% of the votes in 1923 elections. But the other political groups, which are annoyed with the growing strength of the union, started to dissent with the support of the army. The government of Agrarian National Union was overthrown by a military coup, on June 9, 1923. However, the union revived after a while and took part in the National Block Government, which was in power from 1931 to 1934.

Bulgaria experienced its first military coup 15 years after independence and the second one in 1934. Bulgarian Army seized power on May 19, 1934 and proclaimed that it stands by Nazi Germany with the government they formed. As Hitler's influence in Europe increased, the fascist power in Bulgaria grew stronger. Tsar Boris III formed a government of Fascists in 1940. With logistical support from Germany, the government established a dictatorial administration with the laws they imposed. Also, many Fascist youth organizations were formed under the name *Brannik*. The civilian population was made *militants* in one sense.

Despite the implementations of the fascist government, the Bulgarian Workers' Social Democratic Party wanted the German troops in the country to be expelled and to cooperate with the Soviets. Their propaganda worked and: Strikes started nationwide with the participation of industrial and agricultural labourers. With the ongoing strikes, the government declared the *Law for the Defence of the Nation* in 1941. According to the government, demonstrations in Bulgaria were supported by hostile countries. This law was enforced to prevent betrayals and to take necessary precautions. Concentration camps opened the same year in Bulgaria to punish the criminals. According to this law that was made under the influence of Nazi Germany, labourers who did not start work in the morning hours were punished. Therefore, strikes could have prevented. Jews would have changed their names and have new names with Bulgarian origin. Citizens of Jewish origin were banned from entering public areas that were declared and marrying Bulgarian people. Jews were also banned from exercising certain economic activities. They had to pay a one-time tax up to 20% of their net earnings. As a result of this law, a quota was imposed for the number

The Other Face of the Communist Regime: Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)

of Jews who would study at Bulgarian universities. On the other hand, the Fascist Government continued to make a variety of laws to maintain the public order. According to one of these laws, people were banned to go outside after 6:00 p.m. It was imperative to get a police permit if one needed to go out after 6:00 p.m. It was forbidden to walk on the sidewalks in case one went on the street after 6:00 p.m. These people had to walk in the middle of the street while holding their permits in their hands. If the police order them to stop, the person has to act as the police tell them. Police would shot those who did not obey these rules. Bulgaria became a complete police state during the period of Fascist Government.¹

Despite all the pressures, especially the socialist parties continued to struggle against the government. Since 1944, the military superiority of Soviet Russia in the war directly affected Bulgarian politics. From the very beginning, Russia supported the socialist parties in Bulgaria, but that support did not have an impact because the fascist army owned the military force. By changing conditions of World War II, Russia began to take a close interest in the Balkans, and finally, on September 9, 1944, the Red Army occupied Bulgaria. This occupation fundamentally was a coup; Russia took over the fascist power with the call and help of the communists in the country. Subsequently, a multi-party governance was established under the name The Fatherland Front Government.

79

Communist Period in Bulgaria (1944-1955)

In the first years of their rule the Communists, who took control over the Fascist Government with the support of Red Army, began to explain Communism to Bulgarian people through some organizations such as women's and employee associations and teach them the new regime. Governors were trying to legitimize their power by giving importance to rally and propaganda activities. On the other hand, although it was the The Fatherland in power, the main political power was in the hands of the Bulgarian Workers' Social Democratic Party. All the press, local governments and the police organization were linked to the party. The Fatherland, in other words, the pluralistic form of government was merely an instrument for legitimizing the revolution. Socialism was

1 Esra Sarıkoyuncu Değerli ve Hasan Karakuzu, "Türkiye- Bulgaristan İlişkilerinin Askeri İlişkilere Yansımaları (1939-1945)," *SSS* 3, sayı. 8 (2017): 663-664, http://sssjournal.com/Makaleler/1485588415_28_ID93_SSSJournal_V3_I5_Esra%20SARIK_OYUNCU%20DEĞERLİ_658-667.pdf.

officially declared in Bulgaria after 1947, and with the establishment of the dictatorship of the proletariat, the Stalin-type administration ruled in Bulgaria. Especially after the 16th Party Plenum held in 1948, Stalin socialism was the sole regime until 1953.² Between 1948 and 1953, Bulgarian leader cult, single-party system settled and thus a totalitarian rule was established by the communists.³ During this period, the economy was nationalized, all the bureaucracy and state apparatuses tied to the Communist Party, the pressure and sanctions against the opponents especially Muslims and Jews increased.

Things like socialist industrialization, social rights, equal-proletarian society, and economic reform were the prominent discourses of the Bulgarian Communist Party propaganda. Furthermore, during the communist rule in Bulgaria, socialist revolution, socialist modernization, and the type of socialist person were constantly mentioned in official press, rallies and party speeches. The regime, while conceptualizing its polity, was trying to secure its legitimacy by suggesting that the construction of the advanced socialist society was successfully completed.⁴ The most important self-justifying discourse of the Communist government is the anti-fascist idea. Owing to the communists' opposition to Fascism, Soviet Russia gained credibility. The Communists proclaimed themselves as the most powerful enemies of fascism and defenders of democracy. Therefore, communism became the idea of saviour in the international arena.⁵

For the sake of the victory of the saviour and invincible The Fatherland, and against reaction and fascism, advance! The Fatherland emerges as the union of our people's all anti-fascist, democratic, developed forces, with the intention of the establishment of the People's Republic, against reaction and remains of fascism as a whole.⁶

But soon after, the government began to use the term fascist to label all of the regime opponents. The hatred against the German occupiers started to extend towards the whole bourgeoisie over time. The

2 Владимир Мигев, "България по време на комунистическия режим (1946-1989)," *Исторически преглед*, God: 1-2, (2002): 137- 138.

3 Iyaylo Znepolski, *Bulgaria Under Communism* (Routledge, New York, 2018), 35-36.

4 Ibid., 26.

5 Georgi Dimitrov, *Halk Cumhuriyetine Doğru*, trans. Sulhi Dönmez-Sahir Ertan (İstanbul, Habora Kitabevi, 1970), 116- 117.

6 Ibid., 88.

**The Other Face of the Communist Regime:
Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)**

government made the term fascist as the ideological cover of class hostility. It also provided the required motivation to mobilize the masses through this term. After the revolution, the poor-rich and labourer-bourgeois conflict that was always a part of the official discourse began to function as the single ideology. Therefore, even though the bourgeois element in the country was annihilated in a short time, the anti-fascist propaganda continued until the end of the regime.⁷ In Bulgaria where the peasant culture is predominant, the bourgeois hatred that the government has continually incited was intolerance towards the capitalist way of life. Distinctive clothing, food and entertainment habits of the city were all portrayed as traps of imperialist powers. The communist government fought severely against the imperialist forces and their extensions, which wanted to exploit the Bulgarian state. All these habits were projected as a bourgeois-fascist way of life and this provided the government with an important ground for legitimacy. To be defined as anti-fascist, it was enough to reject the old capitalist order altogether and show loyalty to the Soviet Union. Anyone who thought otherwise was naturally the enemy. Those people, their families, relatives and friends were being traced and labelled as potential criminals. Intentionally twisted use of such terms by the communist government was a frequently applied method to present the regime as legitimate and powerful. However, this method caused permanent damage to social psychology. As a matter of fact, people used random terms which didn't have any content, without being aware of their true meanings, and started to perceive the world with the same confusion. After 1944, the primary task of The Fatherland government was to remove the ignorance in the country, especially by enlightening Turkish and other minority groups through education. The purpose of this education was not only to increase literacy but also to create a new socialist type of person in accordance with the principles of the Communist Party. In the 1950s and 60s, some authorisations of the judicial bodies were transferred to the newly formed comrade's courts, and the participation of people to inspect the innovative activities was tried to be provided. These institutions imposed punishments, such as branding people who broke the official rules, and this was considered as an expression of the socialist democracy and the self-government. In reality, the comrade's courts enabled The Fatherland to penetrate into the deepest layers of the society. So much so that the inquest which was inserted in the areas such as friendship and neighbourhood relationships kept the individuals under constant control. Drunkenness, hostility and gossiping among neighbours which was punished by different methods

7 Znepolski, Bulgaria Under Communism, 118- 122.

like expostulating and exposing were deemed as corrupt lifestyle. This punishment that seemed to protect the moral values of the society, in fact, triggered distrust among the people and caused everyone to doubt even their closest friends. Indeed, one of the most important citizenship duties of the individuals was to prove their loyalty to the party by reporting to the authorities immediately when they see any mistake around them or in their family.⁸

Since 1957, The Fatherland took an active role in cleaning up the remains of bourgeois fanaticism in the society and of supervising atheist training activities. Institutions emerged under the name of Atheist House later became Socialist Life and Culture House. The Fatherland also conducted weekend mass cleaning activities - cleaning of settlement areas, parks and school gardens - which took place in April and known as Lenin Saturdays. The Socialist Life and Culture Houses, whose basic function was to educate people on patriotism and communism allowed the regime to penetrate into every aspect of life. The Fatherland, by managing all the changes in political and social spheres between 1970s-1980s, played a central role in the Rebirth policy in 1984.⁹

The Other Face of the Communist Regime

The State of the Jews:

Before the socialist regime, Bulgaria's political, social and economic situation was quite bad. The society suffering from poverty needed a new saviour and this saviour was socialism and The Fatherland.¹⁰ However, the structure of The Fatherland which was promising democracy and freedom was abandoned shortly after the revolution. The Bulgarian Communist Party held the government entirely. The BCP claimed they aimed to redevelop the state and acted against the fascists and the bourgeois whom they blamed for causing the state to become the way it is. They started to arrest clergymen, teachers, politicians, businessmen, and the opponents that were declared an enemy and sent them to concentration camps and prisons. According to the records, until

8 Ibid., 123-124.

9 Михаил Груев, "Политическо развитие на България през 50-те и 80-те години", *История на НРБ: Режим и общество, История на народната република България: режим и общество*, (София, 2009), 155-156.

10 Georgi Dimitrov, *Halk Cumhuriyetine Doğru*, 6.

**The Other Face of the Communist Regime:
Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)**

the end of 1944, 26,850 people were killed without a court order. The Special People's Courts, which was established by the BCP to prosecute fascists, sentenced 1050 people to death. According to the BCP, fascists were all the opponents of the communists constantly. In addition to extrajudicial executions, fascists were sentenced to imprisonment. The Special People's Courts imprisoned 6188 people and 5000 families exiled. By the end of 1945, 10.000 people disappeared in concentration camps. Nikola Petkov, the president of the Bulgarian Agrarian National Union showed the strongest opposition to the BCP. He was executed in 1947 after being charged with high treason. Subsequently, all non-communist NGOs and other political movements were banned and opponent deputies were arrested. To adopt Soviet-like economy, BCP confiscated all businesses, industrial organizations, banks and commercial corporations that belonged to the private sector. Landlords were exiled.¹¹ In short, Bulgarian communists brutally took revenge on fascists, their political opponents. According to the records, the ratio of those who were executed to the population was higher than any other AXIS state.¹² Bulgarian Communist Party claimed that communists prevented Bulgarian Jews from being sent to concentration camps during the World War II. The primary aim of this claim was surely to glorify the Bulgarian Communist movement and to increase participation. However, the Bulgarian Communist Party had an important condition for Jews' participation to resistance; Jews were supposed to fight against class conflict, not ethnic genocide. Because according to the communists, they were exposed to identical torture during the war that Jews were exposed.¹³ Bulgarian Communist Party claimed to fight fascism and fascists at every opportunity. Regime's approach to opponents, different ethnic and religious groups in Bulgaria was not different from the fascism that they were fighting. The basic policy of the BCP Government towards Jews was making them as invisible as possible in society. Of course, the main goal of the government was to assimilate Jews. The Jewish community in Bulgaria began to emigrate between 1947 and 1949 because they were aware of this situation. According to the records, within a two year period, 43-46 thousands of Jews left Bulgaria. After this great immigration, Communist Bulgarian

11 Miroslav Lehký, *I. náměstek ředitele, Ústav pro studium totalitních režimů Klasifikace zločinů spáchaných v letech 1948–1989 a jejich stíhání po roce 1990*, erišim Eylül 9 2019, <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/crime/miroslav-lehky.pdf>.

12 Milena Savova-Mahon Borden, *The Politics of Nationalism Under Communism in Bulgaria Myths, Memories, and Minorities*, (Ph. D., University of London, 2001), 330.

13 *Ibid.*, 356.

Government started to implement a gradual assimilation policy towards the remaining Jews. First, the Bulgarian government claimed that the Jews in Bulgaria were ethnically different from the rest of the Jews in the world, those in Israel being in the first place. In this context, Jewish culture, language and history were started to be studied. Jewish culture was made to be part of the Bulgarian cultural national tradition. Thus, a new Jewish culture would be created. The reason behind this was to prove that Bulgaria is a culturally and ethnically homogeneous country and there is no separate Jewish culture based on Jewish ethnicity. In order to do this, it was declared that Jewish culture was not related to Bulgarian Jews. Then, Jewish schools were closed in 1943. Some of these schools were renovated and reopened in 1944. But, most of them were closed by 1949. Bulgarian authorities claimed that the Jewish community supported school closures due to low enrolment. The main purpose of this policy was to assimilate Jews by melting them in the Bulgarian nation. The other assimilation policy of the Bulgarian government was to shut down the Jewish social institutions. For instance, Jewish Club and Jewish Chorus in Sofia were under constant pressure with the accusation of being Zionists. The Jewish Drama Circle faced similar accusations. It was ordered that the Israel-style content in their repertoire be removed. Sophia synagogue, which was closed in 1943-1944 and destroyed during the bombing in 1944, was kept mostly closed throughout the communist regime on the pretext that it was being renovated. The Communist government initially planned to turn the synagogue into a concert hall, but the Jewish community opposed this plan. The situation of the other synagogues in the country was similar. Synagogues were not destroyed as brutally as some of the mosques in Bulgaria, but in reality, there was no place in the country where Jews could freely worship during the communist era. The BCP government didn't allow Jewish festivals to be celebrated in public places. As a result, the Bulgarian government made Judaism a marginal issue. The regime's purpose was to replace old religious and cultural institutions with new communist style organizations. Finally, the attitude of the Bulgarian Government towards Jews was affected by the politics of the Soviets in the Middle East. Soviet Russia was hostile to Israel and friendly to the Arab countries in the Cold War era. Especially after the 1967 Arab-Israel war, relations between the Soviet bloc countries broke down. This tension directly affected Jews in Bulgaria.¹⁴

14 Ibid., 369-371.

The Concentration Camps and the State of Opponents

In 1946, the first The Fatherland government ministries were divided between the BCP, Znevo, BANU and the Bulgarian Social Democratic Party. Within a year, the BCP used all its power to clean up all opponents and dominate The Fatherland. A national referendum was held in the same year and the monarchy was declined in favour of the People's Republic. In the autumn of 1946, the BCP won the elections and Georgi Dimitrov became Prime Minister. In December 1947, the new Constitution was accepted unanimously and the Communists took all the important ministries. Therefore, the final phase of the consolidation of the communist dictatorship started. Prime Minister Dimitrov transformed Bulgaria into a traditional communist state. All non-communist commercial and cultural traces in the country were begun to be erased. In the new system, a Presidency Board which was approved by the National Assembly and the Communist Party had the right to exercise legislative, executive and judicial powers.¹⁵ Fighting against the fascists and fascism continued while Dimitrov was taking and implementing decisions to make the country stronger. Communist government was labelling all of its opponents as fascists and punishing them harshly. The irony, in this case, was that Communists applied the methods of Nazi Germany in the fight against the opponents. Concentration camps which are a shame of humanity continued to exist after the communist regime. The regime condemned thousands of people and left them there to die.

As a result of the research I carried out in the archives of the CIA, which is accessible to the public, I have reached striking information about the living conditions of the concentration camps in Bulgaria. Documents covering the years 1948-1955 provide elaborate information on camps, prisoners and imprisonment conditions throughout the country. It is possible to see in these documents the approach of the Communist regime towards all the opponents they labelled as fascists and different ethnic groups, in all clarity.

After the Communist revolution in Bulgaria, many citizens were arrested for their political backgrounds. The regime declared big landowners, intellectuals, industrialists, businessmen and those who work for foreign small and medium enterprises as public enemies. These people were

15 Commission on Security and Cooperation in Europe, *Human Rights and Democratization in Bulgaria* (1993), erişim Nisan 19, 2018, <https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/1993HRinBulgaria.pdf>.

usually interrogated at night. The interrogators changed every six hours, but the interrogated person was being kept tortured, not allowed to sleep, eat or drink. The regime usually blamed people for the following:

- a. The attempt to flee from Bulgaria,
- b. Not to report family or friends who plan to flee from Bulgaria.
- c. Sabotage
- d. Spying¹⁶

Two concentration camps came to the forefront in the report of May 4, 1950. The first one is Kufaldje concentration camp. It was known by the people as the Black Company because the most dangerous politicians were kept there. Prisoners were given a 100 grams of bread a day and they were used as labours in dams and agriculture. The second camp in was Camp Belene. 1800 people were kept imprisoned in this camp in the winter of 1950. The total number of inmates was constantly changing in time and at least 40 new prisoners were transferred in every day. Prisoners in this camp were forced to work in port construction 10 hours a day, with only 1-hour break at noon. Sundays were rarely a holiday and prisoners had no vacation during the whole year apart from half day leave on Stalin's birthday.¹⁷

The CIA report dated back December 21, 1950, provides important information about how the Communist regime introduced the concentration camps to the public and the perception that it wanted to create. According to the report, the Communist Government placed people whom they considered politically dangerous or unreliable in the Labour Educational Communities, which was known as Troudovi Vuzpitatelni Obstetagiya. The purpose was to re-educate these ruthless fascists.¹⁸

According to another CIA report dated back to November 30, 1951, there was a total of 15,000 prisoners in eight different concentration camps. These prisoners were forced to work in mines and dam

16 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00810A007000810003-5.pdf>. accessed May 07, 2018.

17 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R005000150008-6.pdf>. accessed March 09, 2018.

18 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R006500290005-1.pdf>. accessed March 13, 2018.

**The Other Face of the Communist Regime:
Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)**

constructions. In the same report, the purpose of these camps was clearly expressed by saying “the climate is extremely bad, and internees are destined to certain death” regarding camp Belene, the biggest concentration camp in Bulgaria.¹⁹

Another report dated back to March 13, 1952, revealed the real face of the Communist regime. Traicho Kostov was the leading name of the Bulgarian Communist Party. On March 31, 1949, he was unseated as the President of the Council of Ministers and President of Economic and Financial Committee. 15 days later, he was appointed as the director of the Bulgarian National Library in Sophia. He was subsequently accused of spreading anti-Soviet ideas for ultranationalist sentiments and of opposing Communist Party leader Georgi Dimitrov. Kostov was accused of establishing a secret. He was openly criticizing the economic practices of the USSR in Eastern Europe. He claimed that Russia bought tobacco from Bulgaria at a very low price and sold it for a very high price. Kostov’s criticism was considered as a statement for breaking friendly relations between Bulgaria and the Soviet Union and he was accused of treason. He was suspected of serving British and American intelligence services. As a result of all these charges, Kostov was put on trial together with ten people in Sophia, on 7 December-14 December 1949. He was executed two days later on December 16, 1949.²⁰ After the execution of Traicho Kostov, the regime sent 4,000 people, who were accused of being Kostov’s supporters, to the Bogdanov Dol Camp in three days. This camp was also used to imprison the members of BANU. Clearly, in the Bulgarian Communist regime, even being a Communist was not enough to escape from the concentration camps. At the time the CIA report was dated, there were 9000 prisoners in camp Belene. It was reported that there were 3,000 prisoners in Belene, on November 30, 1951. The number of prisoners tripled in a year. As a punishment for these prisoners, various types of works and work quotas had been established. Those who cannot fill their quota were punished severely. Even though camp commander Captain Gershanov had beaten several prisoners to death, a report was compiled that the cause of these deaths was the prisoners trying to escape. In 1950-1951, 30 prisoners in Belene died of hunger and cold. And according to the same report, there were 14,000 prisoners in Kufaldzha camp which consists of eight small camps. Women and men here had to break a cubic meter of stone (about

19 https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82_00457R009500330001-4.pdf, accessed March 13, 2018.

20 For more information, see also Anton Koev ed., *The Trial of Traicho Kostov and His Group*, (Sofia, 1949).

2.5 tons) per day. Prisoners were also tortured psychologically. First of all, prisoners were allowed to read only those newspapers that were making regime propaganda such as *The Rabotnichesko Delo*²¹ and *Otechestvan Front*. But even more importantly, it was told prisoners that if there were a war between Europe and Soviet Russia, everyone in the camps would be killed.²²

As is known, the largest concentration camp in Bulgaria was camp Belene on Danube River, Pernik Island. The camp consisted of 7 different small camps. Camps number 1 and 2 were on the island, and the others were on the Danube coast. All the prisoners in these camps were forced to work in various agricultural and construction projects. There were only two small wooden sheds for prisoners in camp number 1, which were not suitable for winter conditions. In the camp number 2, there was only one building that could be used in winter. According to the report, on May 1-15, 1951, large-scale arrests were made throughout the country, which was called by the action of the 50,000 on behalf of the Communists. Most of the apprehended people were farmers. A large number of prisoners were sent to Belene to work in various irrigation projects, on June 3-20, 1951.²³ The report dated back to August 7, 1952, provides detailed information particularly about all sections of the Belene camp, prisoners, working and living conditions. This report also shows the Communist regime's view on Jews. Belene camp had a section called Tel-Aviv. This was the place where disciplinary punishments were imposed. Only 100 grams of bread and a glass of water from the Danube River were given to prisoners per day.²⁴

Another report dated back to August 28, 1952, reveals the dimensions of physical and psychological abuse towards the prisoners based on the testimonies of inmates of the camps. According to those statements, Major Kitov who served as the camp Commander was trying to break the spirit of prisoners by saying;

21 *Rabotnichesko Delo* was the media outlet of the Bulgarian Communist Party Central Committee.

22 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R011000160004-2.pdf>. accessed March 15, 2018.

23 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R011800180002-4.pdf>. accessed March 15, 2018.

24 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R012500350009-0.pdf>. accessed March 15, 2018.

**The Other Face of the Communist Regime:
Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)**

You wait for Americans and the English to come and liberate you. You'll have to wait a long time before you are able to turn your faces to the light. Don't expect that some will do anything for you or interest himself in you. No, you will be here until the last judgement.

Another witness also mentioned the torments of the political supervisor Boris Mitev in his statement; if one of the prisoners behaved against the rules, Boris Mitev had punished that person by leaving him to sit outside with his t-shirt on for the entire night in cold. Prisoners had to carry four cubic meters of soil (6,5 tonnes) a day for the construction. These people were not given any wheelbarrow to carry the soil. They had to carry the soil with some kind of wooden box similar to a stretcher. Those who cannot fulfil the limits were called saboteur and sent to dungeons as a penalty. In dungeons, they were given a piece of bread, a little water and a blanket. There were no windows in the ground level dungeons and the health of those staying here was deteriorating within 10 days. Despite the bad weather conditions, prisoners were constantly forced to work without rest. For lunch and dinner, prisoners were eating soup, which consisted of plenty of water, a small amount of vegetables. Prisoners oftentimes ate leaf and roots because of the poor diets in the camps. Eating leaf or roots was a crime and those who got caught eating them thrown into prison for ten days.²⁵

Prisoners that were brought to the Belene concentration camp stood trial here once more. These trials usually sentenced prisoners to one to seven years imprisonment regardless of the decision of the previous court. The reason for this formality was to legitimize the punishments that were arbitrarily imposed against the prisoners by the government. Decisions in these trials were based on the laws like defence of peace. Every prisoner who came to Belene camp had to sign a document in the reception centre (camp number 1). Here, the prisoners were informed about the *training* they were supposed to get. Life in camp Belene was getting worse every day. Tortures were making it even worse. Hunger and cold was the real enemy of the prisoners rather than the punishments. 30 centimetres of water piled up under the pieces of wood that prisoners used as their beds.²⁶

25 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R013400180006-2.pdf>. accessed March 16, 2018.

26 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP8000809A000600150148-1.pdf>. accessed March 16, 2018.

It's known that the influence of Soviet Russia on Bulgaria gradually diminished with the death of Stalin in 1953. This situation also emerged in the camps because in 1953 a total of 3,000 prisoners were released from various camps in the country. Only those prisoners that were imprisoned for ordinary crimes were released. Those that were imprisoned for political reasons were kept in camps. According to the report, released from camps and moderate measures were an effort to create an artificial atmosphere to lower the tension among the people.²⁷ As it is stated, this is mere eyewash. Because, 10,000 to 12,000 people in various camps, especially the camp Belene, were replaced by ordinary criminals in other prisons before the pardon. Therefore, it was aimed to create the perception that people in concentration camps were released. On the other hand, the released prisoners were forced to sign a document that they had to cooperate with the government officials for the detection of individuals that were believed to be dangerous for the development of communism.²⁸

Conclusion

90

Bulgaria declared its independence in 1908. Since then, it started to experience serious political and military crises. Bulgaria was ruled by fascists between the years 1923-1944, under the influence of fascism that was rising in Europe. In this period, concentration camps were filled with opponents and people from different ethnic and religious groups under the influence of Nazi Germany. In 1944, with the change of the course of the war, the fascist government in Bulgaria was ended with the support of the USSR. However, Communists that took over the power established a Communist dictatorship with methods that did not make people miss fascists. They punished thousands of opponents that they labelled as fascists. Nazi remainder concentration camps continued to operate actively. The regime's opponents were convicted here under bad conditions. Heavy assimilation policies for Jews and Muslims were implemented. In short, they did everything that they criticised the fascist government.

27 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00810A002600490008-2.pdf>. accessed March 16, 2018.

28 <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00810A003700330004-1.pdf>. accessed March 22, 2018.

**The Other Face of the Communist Regime:
Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)**

January – Mai 1945	1050 death sentences, 6188 people imprisoned
1946 – 1975	Death sentences: 680 people
1945 – 1985	Arrested: 485 200 people
1944 – 1962	Imprisoned in 82 Concentration camps: 89,430 people
1946 – 1986	Political prisoners: 36 500 people

BIBLIOGRAPHY

Borden, M.S.M. *The Politics of Nationalism Under Communism in Bulgaria Myths, Memories, and Minorities*. Ph.D., University of London, 2001.

Commission on Security and Cooperation in Europe. *Human Rights and Democratization in Bulgaria* (1993). Erişim Nisan 19, 2018. <https://www.cse.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/1993HRinBulgaria.pdf>.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu ve Hasan Karakuzu. “Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Askeri İlişkilere Yansımaları (1939-1945).” *Social Sciences Studies Journal* 3, no.8 (2017): 658-667, http://sssjournal.com/Makaleler/1485588415_28_ID93_SSSJournal_V3_I5_Esra%20SARIKOYUNCU%20DEĞERLİ_658-667.pdf.

Dimitrov, Georgi. *Halk Cumhuriyetine Doğru*. Translated by Sulhi Dönmez Sahir Ertan. İstanbul: Habora Kitabevi, 1970.

Lehký, Miroslav. *1. náměstek ředitele, Ústav pro studium totalitních režimů Klasifikace zločinů spáchaných v letech 1948–1989 a jejich stihání po roce 1990*. Erişim Eylül 9 2019. <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/crime/miroslav-lehky.pdf>.

Znepolski, Ivaylo. *Bulgaria Under Communism*. Routledge, New York, 2018.

Груев, Михаил. “Политически развития в България през 50-те години на XX век.” *История на НРБ: Реабилитация и общество, История на Народная Республика: Реабилитация и общество*. София: Сиела, 2009.

Мигев, Владимир. България по време на комунистическия режим (1946-1989)” *Исторически преглед*, God: 1-2, (2002):137-157.

Archival Documents

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R005000150008-6.pdf>. Accessed March 09, 2018.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R006500290005-1.pdf>. Accessed March 13, 2018.

**The Other Face of the Communist Regime:
Concentration Camps in Bulgaria according to CIA Reports (1944-1955)**

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R009500330001-4.pdf>. Accessed March 13, 2018.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R011000160004-2.pdf>, Accessed March 15, 2018.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R011800180002-4.pdf>, Accessed March 15, 2018.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R012500350009-0.pdf>, Accessed March 15, 2018.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R013400180006-2.pdf>, Accessed March 16, 2018].

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP8000809A000600150148-1.pdf>, Accessed March 16.03.2018.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00810A002600490008-2.pdf>, Accessed March 22, 2018.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00810A003700330004-1.pdf>, Accessed March 22, 2018.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00810A007000810003-5.pdf>. Accessed May 07, 2018.

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Received: 12.09.2019

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 25.11.2019

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 20, Yıl: 2019, Sayfa: 95-119

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm/
Chicago, 17th A):

Turan, Gözde. "Katyn: Politics of the Dead PoWs at a Dead End?" *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes* 20, (2019): 95-119.

KATYN: POLITICS OF THE DEAD POWS AT A DEAD END?

Gözde TURAN

Assist. Prof.

Department of Political Science and International Relations

Antalya Bilim University

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4307-6924>

95

Abstract: *The Katyn forest massacre, which refers to the murder of approximately 15,000 Polish military officers after they were taken as prisoners of war during the Second World War, both led to violent controversy for historians as to the identity of the true culprits and had inevitable consequences in politics. The real important question seems to be less whether the Soviet Government or Nazi Germany conducted the Katyn massacre than how it has been embedded in historical and political realities. This article attempts to move beyond the analyses of Katyn that have conventionally drawn on Realpolitik concerns of Germany and the Soviets as well as other relevant actors, and addresses how different actors have put the Katyn massacre to different political uses while changing, exploiting, manipulating and most importantly believing miscellaneous realities.*

Keywords: *Katyn, Prisoners of War (PoWs), Poland, Russo-Polish relations, Second World War.*

KATİN: ÖLÜ SAVAŞ ESİRLERİ SİYASETİNİN ÇIKMAZI

Öz: 2. Dünya Savaşı sırasında Polonya'nın Katin Ormanı'nda yaklaşık 15,000 savaş esiri Polonyalı subayın katledilişi, hem suçun faillerinin kimliği konusunda tarihçiler arasında uzun süre tartışmalara yol açması bakımından hem de olayın siyasi yansımaları dolayısıyla önemli bir sorun teşkil etmiştir. Bugün için sorulması gereken asıl soru, Katin katliamından Nazi Almanyası'nın mı yoksa Sovyetler Birliği'nin mi sorumlu olduğundan daha çok, bu olayın tarihsel ve siyasal açıdan ifade ettiği anlamların ne olduğu olmalıdır. Geleneksel olarak konu üzerindeki tartışmalar ve araştırmalar Almanya'nın ve Sovyetler Birliği'nin Realpolitik kaygıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Makale, aktörlerin Katin hakkındaki gerçeği kendi öznel perspektifleri açısından değiştirmekle ve siyasi bir araç olarak kullanmakla kalmayıp, kurgulanan gerçekliğe inandıklarını da vurgulayarak Realpolitik analizlerin ötesine geçmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Katin, savaş esirleri, Polonya, Rusya-Polonya ilişkileri.

Introduction

The Katyn forest massacre, which refers to the murder of approximately 15,000 Polish military officers after they were taken as prisoners of war (hereinafter PoWs) during the Second World War,¹ is one of the most atrocious crimes that took place in an era associated with Enlightenment ideals. The common Enlightenment themes and the modernity project have reshaped both national and international law, which applies to the conduct of warfare next to the protection of human rights. Since The Hague and the Geneva Conventions represent a pioneering stage, if not the peak point, of the law for the parties to the armed conflicts to follow,² it might initially be bewildering that the most shocking atrocities have been committed in post-Hague and post-Geneva era. However, targeting the non-combatants including the military personnel despite legal and political attempts to protect them represents neither a deviation from, nor a controversy with the modernity project in general.³ Different techniques of violence have been projected upon both civilians and non-civilians, citizens or non-citizens, humans or non-humans in each and every section of a society by all types of regimes without exempting even the most liberal ones. For the reader

-
- 1 Cienciala, Lebedeva and Materski estimates the total number as 14,500 (Anna M. Cienciala, Natalia S. Lebedeva and Wojciech Materski eds., *Katyn: A Crime Without Punishment* (New Haven: Yale University Press, 2007), 1); for Zayas the exact number of officers from whom the relatives received no news since the spring of 1940 was 14, 700 (Alfred-Maurice de Zayas, "The Wehrmacht Bureau on War Crimes," *The Historical Journal* 35, no. 2 (1992): 393).
 - 2 The Geneva Convention of 1864, which guaranteed neutrality to medical personnel, expedition of supplies for their use, and adopted a special identifying emblem to be soon recognized as The Red Cross, and The Geneva Convention of 1906, which revised and replaced the first one should not be confused with the four Geneva Conventions of 1949. The Hague Conventions of 1899 and their successors of 1907 regulating warfare are followed by the Four Geneva Conventions of 1949 (dealing with wounded and sick on land, wounded, sick and shipwrecked at sea, prisoners of war, and civilians), and the two 1977 Additional Protocols to those Conventions. Those interested in the history of international humanitarian law might begin with Theodor Meron, *Human Rights and Humanitarian Norms as Customary Law* (Oxford: Clarendon Press, 1989); Jean-Marie Henckaerts and Carolin Alvermann, *Customary International Humanitarian Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 1.
 - 3 The failure of modernity and the Enlightenment project in that the latter has brought unprecedented violence despite its promise of equality, justice, peace and liberty has been subject to substantive critiques in various fields and will not be repeated in this article. The reader may wish to look at some of the outstanding references for an introduction of the modernity critique and novel ways of violence in the modern society: Michel Foucault, "Society Must Be Defended", *Lectures at the Collège de France, 1975-1976* (New York: Picador, 2003); Mark Neocleous, "Perpetual War, or 'War and War again' Schmitt, Foucault Fascism," *Philosophy & Social Criticism* 22, no. 2 (1996): 47-66; Anibal Quijano, "Coloniality and Modernity/Rationality," *Cultural Studies* 21, no. 2-3 (2007): 168-178; Johan Galtung, "Cultural Violence," *Journal of Peace Research* 27, no. 3 (1990): 291-305; Mitchell Dean, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society* (London: Sage, 2010).

of 20th century history, this is not a novel discovery or a shocking reality hidden from the public eye today. Deployment of advanced violence techniques resulting in mass-scale atrocities notwithstanding, the Katyn affair is still a remarkable incident this article will attempt to discuss the reasons at large.

Despite the fact that Katyn victims account for only a minuscule percentage of the total number of Stalin's victims, it stands arguably as a distinct case for several reasons. Academic studies on the Katyn massacre have focused heavily on the historicity of the massacre, or the dispute between Nazi Germany and Soviets as to the true culprits of the crime. Few, or so it seemed, wanted to reflect on how the traumatic loss of the elite corps (re)constructs the victimhood of the Polish nation which historically was torn between neighboring imperial powers, Germany and Russia.⁴ Even fewer attempted to deconstruct the discursive practices to uncover how the Katyn massacre was exploited by various actors including but not limited to the Nazi Germany, the Soviet Union, Britain or the USA. Research, concluding that the perpetrators of the crime were not Germans but Stalin's NKVD,⁵ tends to overlook that Poles were not particularly the most threatening of national, ethnic, religious, racial, social, economic or political groups that the Soviet regime attempted to eliminate.⁶ The victims of the Soviet regime were much more diverse than their counterparts in other dictatorships, and Stalinist terror did not limit itself with a particular ethnic, national or religious community.⁷ Nevertheless, Katyn differs from other atrocities of the Soviet regime in becoming a touchstone by which Polish identity associated with victimhood was constructed in the Polish nation-building process especially after the Cold War.

Beyond the nation-building process of Poland and reflections on how Katyn is positioned within this process is the post-Soviet Russian state's

4 For the reader who may wish to review how Katyn has been metonymically meant to stand for a series of historical traumas in Poland's history, Alexander Etkind et al., *Remembering Katyn* (Cambridge: Polity Press, 2012).

5 The Soviet security apparatus NKVD is the acronym for *Narodny komissariat vnutrennih del* in Russian, Peoples' Commissariat of Internal Affairs in English.

6 Alexander Etkind, "Post-Soviet Hauntology: Cultural Memory of the Soviet Terror," *Constellations* 16, no. 1 (2009): 185, 186.

7 Poland itself was established as a multi-ethnic state including some five million Ukrainians, three million Jews, one million Belarusians, and above half a million Germans after the Polish-Bolshevik War of 1919-1920, which divided territories inhabited by Belarusians and Ukrainians between Russia and Poland. (Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* (London: Random House, 2011), 21.)

noteworthy reference to Katyn in order to demonize the old regime and develop its relations with Poland, while avoiding a formal apology. Katyn demonstrates that the Soviet Union, despite being a member of the Allied powers against the fascist regimes in WWII, perceived no limit in achieving its goals under Stalin's rule. While exemplifying Soviet terror, the Katyn massacre is not an exceptionally well-hidden secret of the past either since it has received significant publicity along with other Soviet terror campaigns. The horrific news of murder, torture, and persecution subjecting resisting or noncompliant individuals and groups in the Soviets or in its client states came to be known by the Western public before the end of the Cold War and even during the Second World War. For instance, in the spring of 1943, Germans exhumed about nine thousand bodies in Vinnytsia, Ukraine, who were supposedly executed by the NKVD during the Great Purge of 1937-1938.⁸ Nikita Khrushchev recognized mass murders, arrests and deportations immediately in the post-Stalin era in 1956.⁹ The publication in 1973 of the first volume of Aleksandr Solzhenitsyn's "The Gulag Archipelago" describing the Soviet Union's prison camp system was not only a major literary event, but rather a disillusioning and demystifying political moment.¹⁰ In July 1997, independent researchers from St. Petersburg and Petrozavodsk uncovered another mass gravesite nearby Sandarmokh where approximately nine thousand victims were transported from the Solovetskii camp and executed in 1937 and 1938.¹¹ Given the Soviet record in committing atrocities, it is evident that Katyn is not an exception in this sense. It is not a primary intention of this article to (re)explore the crime scene or the political stage at the time of the Katyn massacre to identify the guilty. Indeed, the article will remind the reader that the historical evidence leaves hardly any question about the perpetrators and the circumstances of the incidence. The real puzzle both for the historian and for the legal-judicial scholar is how to interpret the politics of silence as well as communication particularly when the responsible ones represent the victors of war or agents of order in times of peace. In doing so, the

8 Ilya Bourtman, "Blood for Blood, Death for Death: The Soviet Military Tribunal in Krasnodar, 1943," *Holocaust and Genocide Studies* 22, no. 2 (2008):260; Zayas, "The Wehrmacht Bureau on War Crimes," 393.

9 Etkind, "Post-Soviet Hauntology," 184.

10 For an evaluation on how Solzhenitsyn's "Gulag Archipelago" might have demystified the Soviet revolution in general and affected the dissident movements in particular, see, Robert Horvath, "'The Solzhenitsyn Effect': East European Dissidents and the Demise of the Revolutionary Privilege," *Human Rights Quarterly* 29, no. 4 (2007): 879-907.

11 Etkind, "Post-Soviet Hauntology," 182.

article's concern extends to the complicity of the West through silencing and at times (re)surfacing claims over Katyn.

The article also attempts to move beyond the analyses on Katyn that have conventionally drawn on *Realpolitik*¹² concerns of Germany and the Soviets as well as other relevant actors, and addresses how different actors have put the Katyn massacre to different political uses changing, exploiting, manipulating while also believing miscellaneous realities, the last of which contradicts Realist claims. Realist analyses base Stalinist terror and policies on whether cost and benefit calculations prompt committing, unveiling or covering atrocities as if reality implies an inherent stability. Despite a stable and objective reality, actors might convert, distort and manipulate facts according to their interests while keeping the awareness that the crooked reality they present is not in fact real. However, what we observe in relation to atrocities similar to Katyn is that the actors including the perpetrators and beneficiaries are capable of removing and (re)inserting, erasing and placing, forgetting and remembering different and at times conflicting representations of reality which they embrace themselves at the end. In the latter case, actors are not independent from the reality they purport to represent, rather they become central to the articulation of a particular reality, which each time opens up new possibilities or hindrances in politics. The historical background of the affair will precede the discussions on articulations of different realities in Part I. In this section, the article will successively deal with the search for the missing officers, the discovery of the graves, the examination processes, the accusations and arguments by the parties and a general interpretation as to why the Stalin administration might have committed such an act. Part II examines the turns and twists in the politics of the dead PoWs in the aftermath of the Second World War. In the concluding remarks, the emphasis will be on the inherent instability of reality through invoking the specters of the dead PoWs.

12 The genesis of the German term *Realpolitik* can be traced back to the days of Bismarck that evolved into a tradition later associated with scholar-diplomats of the postwar era such as George Kennan and Henry Kissinger. *Realpolitik* with a capital "R" is translated into the Anglo-American world with a small "r" that refers mainly to politics based on practical objectives rather than on ideals. John Bew's book "Realpolitik: A History" provides an elaborate biography of the concept. (John Bew, *Realpolitik: A History*. (Oxford: Oxford University Press, 2016).)

Katyn: The Forest of the Dead PoWs

Poles, like other relatively more advanced nationalist movements of Finnish, Ukrainian, Latvian, Georgian and Armenian peoples, proved historically to be resistant and problematic for both tsarist Russia and the Bolsheviks.¹³ Polish insurrections of 1831 and 1863 were still haunting the Soviets while “scapegoating of Poles for Soviet policy failures”¹⁴ became the common approach dominating 1930s. Under these circumstances, it came as no surprise that the Soviets put the policy to destroy Polish cultural, political and economic influence into force following the Ribbentrop-Molotov Pact of 23 August 1939. Besides the official document, we are now aware of a secret protocol denied by the Soviet authorities until 1989. According to the protocol, which partitioned the territories of the Baltic States, Finland, Poland and Besarabia, Hitler attacked Poland on 1 September 1939. Stalin immediately followed him ordering the occupation of Eastern Polish territories on 17 September either with the fear of being left out of the sharing of the spoils or to avoid any friction between Germany and the Soviets.¹⁵

To the outer world, the Soviets tried to provide justifications on legal grounds: the invalidity of the Soviet-Poland treaty of non-aggression signed in Moscow in July 25, 1932, due to the nonappearance of the Polish government,¹⁶ and the urgent need to protect their persecuted minorities – the Ukrainians and Byelorussians – inhabiting Poland.¹⁷ Immediately after the invasion, Germany and the Soviet Union signed a “Boundary and Friendship Treaty” on 28 September 1939, which specified the precise division of the Polish territory and included a special article that provided mutual agreement on the suppression of any kind of Polish agitation in the territories of both parties.¹⁸ Both the

13 Ronald Grigor Suny and Terry Martin Ronald, “Introduction,” in *A State of Nations: Empire and Nation-making in the Age of Lenin and Stalin*, ed. Grigor Suny, Terry Martin and Terry Dean Martin (Oxford: Oxford University Press, 2001), 8.

14 Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, 98.

15 George Sanford, *Katyn and the Soviet Massacre of 1940: Truth, Justice and Memory* (New York: Routledge, 2005), 20.

16 Wladyslaw T. Bartoszewski, “Foreword,” in *The Road to Katyn: A Soldier’s Story*, Salomon W. Slowes, (Oxford: Blackwell Publishers, 1992), xi, xii; Louis FitzGibbon, *Katyn* (London: Tom Stacey Ltd., 1971), 19-21.

17 Stanisław Mackiewicz, *Colonel Beck and His Policy* (London: Eyre and Spottiswoode, 1944), 55.

18 Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, Vol.VIII, no.161, London: HMSO, 1956, cited in Bartoszewski, “Foreword”, xiii. It should also be noted that the Treaty stipulated the exchange of information on the activities and measures taken by both parties in order to suppress the agitation in Poland.

Ribbentrop-Molotov Pact and the “Boundary and Friendship Treaty” establish that the two powers agreed upon the partition of the territory and the extermination of any kind of resistance –even before this kind of a resistance arose. The mere fact that it was the German forces discovering the massacre site does not remove the bare truth of the deal between Germany and the Soviets to suppress the Poles.

Retrospectively, the execution of the Polish elite corps seems to be part of a systematic plan consisting of four major deportation waves during 1939-1941. In the first wave, the potential disloyal civilians were arrested, conscripted and sentenced which is followed by the deportation of their relatives who were mainly women and children; then, foreign nationals who fled from the German occupation in western and central Polish territory, and finally the Baltic States became the target in order to eliminate anti-Soviet elements.¹⁹ Over 1,6 million Poles were sent to the Soviet Union in a series of deportations. Around 200,000 of them were PoWs among whom there were around 15,000 officers – professionals, cadets and reserve officers. The reservists were representing the highly educated class of Polish society: lawyers, doctors, university lecturers, artists etc. The officers were separated from the other deported population and the prisoners of war and were kept in three special camps at Kozielsk, Starobielsk and Ostaszkw. The distinctive character of the three camps was the fact that the NKVD, not the Red Army, guarded them until the NKVD began to abolish the camps in 1940. From mid-April 1940, no information was taken from the 15,000 Polish PoWs who were detained in these three camps.²⁰

In the first few months following the attack against the Soviet Union on June 1941, Germany achieved a fast and unimpeded advance into Russian territory. The shock of the attack, and the heavy losses pushed the Soviet Union to look for the assistance of the Western Allies. Poland was also a critical country under these circumstances and the Soviet Union agreed to sign an agreement with Poland recognizing as invalid the treaties concerning territorial changes in Poland by the Soviet Union since July 1939 and stipulating the release of the PoWs.²¹ A Polish Army under Polish command, but under the direction of Soviet military

19 Sanford, *Katyn and the Soviet Massacre of 1940*, 25-29.

20 Bartoszewski, “Foreword”, xiv. Approximately 4,500 PoWs were kept in Kozielsk, 3,920 at Starobielsk and 6,500 at Ostaszkw. Out of the total number, only 448 managed to survive due to the transportation to a fourth camp, *Pavlishchev-Bor*.

21 The first agreement was signed on July 30, 1941. The following military agreement was signed on August 14, 1941. From then on all the Polish PoWs and civil internees deported from Poland were released from camps and prisons and they began to join the Polish units organized on Soviet territory. (Cienciala, Lebedeva and Materski eds., *Katyn: A Crime Without Punishment*, 208; FitzGibbon, *Katyn*, 75, 76.)

authorities, was to be established in the Soviet Union. The release of the PoWs held under Soviet detention made clear that about 15,000 officers, from whom nothing was heard since April 1940, were missing.²² Official initiatives were taken to find the whereabouts of the missing PoWs, but the efforts yielded no result.²³ The Soviets continued to give divergent explanations about the fate of the missing PoWs. The Polish ambassador to the Soviet Union, Stanislaw Kot, who was responsible for the release process of all the Poles held in camps in the Soviet Union, received no accurate answers to his questions directed to Deputy Foreign Minister Andrei Vyshinsky. The latter refused to accept that there was a problem regarding the PoWs and continuously argued that it was only a matter of discovering the whereabouts of the officers. When Kot met with Stalin, Stalin talked about the need to leave behind the disputes between the two countries and the issue of the number of the soldiers in the to-be-formed Polish Army.²⁴ It was evident that Stalin did not want to concentrate upon the problem of the missing PoWs. But when Kot presented the list of missing officers, he phoned or pretended to phone the NKVD – it is not clear if there was indeed a phone call and asked whether all the Poles had been released or not.²⁵ In a following meeting, the problem was reiterated this time by Sikorski, the head of the Polish Government-in-Exile in London. Stalin said there was no reason to detain even one Pole while Molotov stressed that it was impossible that these people could still be in camps. Stalin even went further to argue that the missing PoWs might have escaped to Manchuria or hid somewhere in the Soviet Union.²⁶

22 Cienciala, Lebedeva and Materski eds., *Katyn: A Crime Without Punishment*, 209; FitzGibbon, *Katyn*, 76.

23 General Anders, who had been released from Lubyanka prison in Moscow in Beria's limousine to head the Polish Military Mission in the Soviet Union, started his own investigation even before the initiation of the Polish government's official investigation. At the following official meetings with the Soviet authorities, the Soviets either made unsatisfactory explanations telling that they had not exact information or deficient explanations arguing that they had released the missing PoWs. (Cienciala, Lebedeva and Materski eds., *Katyn: A Crime Without Punishment*, 209; FitzGibbon, *Katyn*, 77-82.)

24 It is cited in some sources that either Beria, the head of NKVD, or Merkulov, who was second-in-rank after Beria, had said "We made a great mistake with them," when the organization of a Polish Army to fight the Germans was being designed and the Polish general Berling had mentioned that there were excellent cadres in the camps at Starobielsk and Kozielsk. (FitzGibbon, *Katyn*, 94; Slowes, *The Road to Katyn*, 204.)

25 George Sanford, "The Katyn Massacre and the Polish-Soviet Relations, 1941-43," *Journal of Contemporary History* 41, no. 1 (2006): 101. FitzGibbon considers that it was impossible to take such an important decision related to the fate of 15,000 Polish officers without the personal approval of Stalin and concludes that the phone call scene was merely a play to give the impression that Stalin had not been personally involved in the fate of the missing officers. (FitzGibbon, *Katyn*, 83.)

26 FitzGibbon, *Katyn*, 85; Sanford, "The Katyn Massacre and the Polish-Soviet Relations, 1941-43," 102; Paul Allen, *Stalin's Massacre and the Triumph of Truth* (Dekalb: Northern Illinois University Press, 2010), 172.

The puzzle was finally solved when Germany's invasion throughout the Soviet Union comprised the territories the three camps were located. On April 13, 1943, Berlin Radio announced that the German Army had found bodies of thousands of Polish officers in a forest near Katyn.²⁷ Though it seems more reasonable to assume that neither state would inform the other regarding their atrocities they committed even in wartime, it remains odd enough to comprehend fully how the Germans discovered the massacre site three years after the massacre had taken place. In the official statement, it is notified that the German forces explored the gravesite while retreating under pressure of the westward-advancing Red Army.²⁸ Later reports, articles and communiqués stated that news came from local population about the murders taking place in the Katyn forest near Smolensk. According to a special report published by the German authorities, mounds with young pine-trees planted on them triggered the investigation.²⁹ Soviet Commissar Merkuloff is claimed to have informed the Germans that all Polish officers taken prisoner by the Soviets had been executed in 1941 without specifying the exact location of the graves.³⁰ A counter-view asserts that the Germans were aware of the time and place of the atrocity before 1943. The timing of the discovery – it happened just after the Battle of Stalingrad – suggests that Hitler exploited it to change the balance of power.³¹ However, there is no concrete evidence beyond the timing of the discovery and the consensus to inform each other about the suppression activities with respect to the 1939 Treaty, so the argument that the Germans were already aware of the Katyn massacre before they discovered the gravesites remains speculative.

Whether the Germans knew of the crime before the public announcement or not, Goebbels made use of it as a perfect opportunity to discredit the Soviets both in the region and at international level.³² It

27 Cienciala, Lebedeva and Materski eds., *Katyn: A Crime Without Punishment*, 215; FitzGibbon, *Katyn*, 97. The bodies in Katyn were later identified as belonging to the PoWs transported from the Kozielsk camp. PoWs from Starobelsk camp and Ostashkov camp were found in mass graves in Piatichatki near Kharkov and Mednoye near Kalinin/Tver respectively (Sanford, *Katyn and the Soviet Massacre of 1940*, 97-99).

28 Slowes, *The Road to Katyn*, 204.

29 FitzGibbon, *Katyn*, 99, 135, 136.

30 Bundesarchiv-Militärarchiv, RW 2/V. I49, I24, cited in Zayas, "The Wehrmacht Bureau on War Crimes," 393.

31 Vladimir Abarinov, *The Murderers of Katyn* (New York: Hippocrene Books, 1993), 318.

32 Toby Thacker, *Joseph Goebbels: Life and Death* (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 256-258. Goebbels expressed in his diaries that this discovery showed everyone what was waiting for them in case the Bolsheviks defeated Germany (Joseph Goebbels, *The Goebbels Diaries, 1942-1943*. Doubleday, 1948).

was not an absurdity then to spread the story that “Jewish commissars” were in fact responsible for the murders,³³ and Goebbels even considered an invitation for Sikorski to visit Katyn,³⁴ German policy is also argued to be designed to divert attention from the liquidation of the Warsaw Ghetto and split the Poles and the Western Allies from the Soviet Union.³⁵ Three on-site investigations conducted by a German Military Field Police Commission, International Medical Commission,³⁶ and Polish Red Cross “Technical Commission” concluded that the shootings had occurred in the spring of 1940.³⁷ In the summer of 1943, the Soviets regained the control of the area and established their own commission denominated as Burdenko after the well-known Soviet surgeon, Nikolai Burdenko as its chair.³⁸ The Burdenko Commission evidenced that the guns and the bullets used in the killings were German-made while the bayonets and the ropes were Soviet-made. It ignored the Soviet-made bayonets and ropes in addition to the fact that the enterprise, which was producing the bullets, began massive exports to the Soviet Union, Poland and the Baltic countries after the Versailles Treaty.³⁹ Another claim of the Soviet Commission was that the documents, which the Germans declared they had found in the graves, had actually been taken from the Gestapo archives and placed on the bodies by the Germans.⁴⁰ The exact date of the murders was another key aspect in determining the responsible authority for the

33 Jeffrey Herf, “The ‘Jewish War’: Goebbels and the Anti-Semitic Campaigns of the Nazi Propaganda Ministry,” *Holocaust and Genocide Studies* 19, no. 1 (2005): 59. This kind of propaganda supports the view that one of the aims should have been to strengthen the Anti-Semitic sentiment in Poland. The discovery of Katyn graves and the Nazi propaganda also strengthened the determination to fight against the Bolsheviks. (Lawrence D. Stokes, “The German People and the Destruction of the European Jews,” *Central European History* 6, no. 2 (1973): 186-187).

34 Ribbentrop also recognizes the opportunity of propaganda, but because of the then German official policy of not having any contact with the Polish Government-in-Exile, he refuses the offer. (Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Series E, Vol.V, 579-581, cited in Victor Zaslavsky, “The Katyn Massacre: Class Cleansing as Totalitarian Praxis,” *Telos* 114 (1999): 90, footnote 61).

35 Sanford, “The Katyn Massacre and the Polish-Soviet Relations, 1941-43,” 108.

36 The word “international” should not cause any confusion since the representatives of the commission were only from twelve countries, which were allied with Germany or under German occupation. (Zaslavsky, “The Katyn Massacre: Class Cleansing as Totalitarian Praxis,” 91).

37 FitzGibbon, *Katyn*, 135-146.

38 The full name of the Soviet Commission was “*Special Commission for Ascertaining and Inquiring into the Shooting of the Polish Officers in the Katyn Forest Carried out by the Nazi Invaders*”. (FitzGibbon, *Katyn*, 173, 182.)

39 Zaslavsky, “The Katyn Massacre: Class Cleansing as Totalitarian Praxis,” 93, footnote 66.

40 FitzGibbon, *Katyn*, 173.

murders since the area was under Soviet control in 1940 until it fell under German control in 1941. The Soviet argument that the date of the murders was not 1940, but sometime between August and September 1941, generated the foremost absurdity as the exhumed bodies were wearing winter clothes. Realizing the contradiction, the Soviets changed the timeframe to “between August and December 1941.”⁴¹

The Soviets, just like the Germans, exploited the Katyn case as a means of propaganda to convince the people of Eastern Europe, claiming that the Allies were fighting a just and defensive war against the barbarism of Nazis. Therefore, there was nothing to fear of Bolshevism and it was the Nazis, not the Soviets, who were responsible for the murders at Katyn, and the Sudeten Germans could safely surrender since the Russians treated their prisoners well and took no revenge.⁴² Stalin used the turn of the Polish Government-in-Exile to the Red Cross for an investigation as an excuse to break off diplomatic relations and establish its own communist Polish government. The Polish Government-in-Exile was accused of collaborating with the Nazis against the Soviets.⁴³ By using this excuse and breaking off relations, Stalin began to realize his plan of shaping post-war Poland as a Soviet client state.⁴⁴ Poland was already becoming divided between Polish communists supported by the Soviets and the Polish Government-in-Exile which had serious doubts about Germany’s role at Katyn.

After the Second World War

During the Second World War, the Western Allies hesitated to accuse the Soviets while the latter were a crucial ally and played a critical role in the war against Hitler’s Germany. The denial policy accompanied

41 Zaslavsky, “The Katyn Massacre: Class Cleansing as Totalitarian Praxis,” 93. Burdenko Commission’s findings and discussions arising from these findings are available at: Gosudarstvennyi arkhiv Rossiiskoi Federatsii (GARF) [State Archive of the Russian Federation].

42 Mark Cornwall, “Stirring Resistance from Moscow: The German Communists of Czechoslovakia and Wireless Propaganda in the Sudetenland, 1941-1945,” *German History* 24, no. 2 (2006): 230. Charges of mistreatment are regarded as one of the most effective means of propaganda. (Gerald H. Davis, “Prisoners of War in Twentieth Century War Economies,” *Journal of Contemporary History* 12, no. 4 (1977): 625).

43 Witold Kieżun, “The International Significance of the Warsaw Uprising of 1944,” *Dialogue and Universalism* 16, no. 7/9 (2006): 36.

44 R. J. Raack, “Stalin Fixes the Oder-Neisse Line,” *Journal of Contemporary History* 25, no. 4 (1990): 471.

the suppression of media coverage about Katyn between 1943 and 1945.⁴⁵ Roosevelt always saw the Katyn massacre as a Nazi attempt to split the Grand Alliance.⁴⁶ His conviction on Germany's responsibility was so strict that he rejected the counter-evidence presented by Capt. George Earle, his special emissary to the Balkans in 1944.⁴⁷ Because the Polish Government-in-Exile was based in London and its forces began to operate under British command after 1940, subordination of truth about Katyn became more problematic for Britain.⁴⁸ Churchill differed from Roosevelt in recognizing what the Soviets were capable of doing, yet he still echoed Roosevelt's policy of not upsetting the existing cooperation.⁴⁹

After the war, the Soviets insisted upon appending the Katyn affair into the indictment of the International War Crimes Tribunal at Nuremberg to put the blame on the Nazis.⁵⁰ The Russian prosecutor, Colonel L. N. Smirnoff, pointed the finger at two men: Dr. Markov, one of the leading figures in the International Commission examining the bodies in 1943,⁵¹ and Colonel Ahrens, who was the man with whom the Soviets had tried to establish linkage with the crime. Colonel Ahrens resisted the harsh questioning and proved that he was neither present at the alleged time

45 Cienciala, Lebedeva and Materski eds., *Katyn: A Crime Without Punishment*, 235.

46 Steven Casey, "Franklin D. Roosevelt, Ernst Putzi Hanfstaengl and the S-Project," *Journal of Contemporary History* 35, no. 3 (2000): 357.

47 Benjamin B. Fischer, "The Katyn Controversy: Stalin's Killing Field," *Central Intelligence Agency*, April 14, 2007, accessed September 05, 2019, <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/winter99-00/art6.html#rft7>

48 Sanford, *Katyn and the Soviet Massacre of 1940*, 166, 167.

49 Sanford *Katyn and the Soviet Massacre of 1940*, 166, 167; Martin Folly, *Churchill, Whitehall and the Soviet Union, 1940-45* (New York: Palgrave Macmillan, 2000), 114.

50 Michael Biddiss, "The Nuremberg Trial: Two Exercises in Judgment," *Journal of Contemporary History* 16, no. 3 (1981): 607.

51 The fate of some of the members of the International Commission is also an interesting topic. Markov, a well-known Bulgarian expert in forensic medicine and criminology, revoked his signed statement and claimed at Nuremberg that he and the other members of the Commission had been under psychological pressure and they had been forced to sign the document in an isolated airfield at *Bela* without seeing it in *Smolensk*. (FitzGibbon, *Katyn*, 176.) Markov changed his mind for a second time just after being arrested and staying in prison for three months in Sofia. (Bourtman, "Blood for Blood, Death for Death," 94.) A communist member of the Swiss Grand Council challenged another well-known expert and professor at forensic medicine and criminology at the University of Geneva, Dr. Naville, after the latter published his well-known report on Katyn. Though he had declared many times that he hated the German policies after 1914, he had been accused of taking gold from the Germans and serving to German interests. The case was discussed at the Swiss Grand Council in 1947, which approved Dr. Naville's testimony at the end. (For Professor Naville's testimony, see FitzGibbon, *Katyn*, 155-161).

of the massacre, nor the commander of the unit accused. The Soviets' next move was to blame Colonel Bedenk, Colonel Ahren's predecessor, but when the German defense produced Colonel Bedenk, the case was dropped. When the Soviet claims were not evidenced, the counsel for the German General Staff and High Command asked who was responsible for the Katyn case, but the Head of the Judges Lawrence retorted, "I do not propose to answer questions of that sort."⁵² The controversial attempts to prosecute the Katyn atrocity offenders at Nuremberg represented yet another deficiency of the law in judging the perpetrators of international crimes, and an example of the distortion of history in courtrooms, particularly when the perpetrators are linked to the authors and practitioners of law and justice.⁵³ It is also noteworthy that the Soviets not only strove to fabricate a case for German guilt in the international arena, but they followed the very same policy at the domestic level as well. The wartime law *ukaz* that was put into force on April 19, 1943 was intended to counter the German accusation regarding Katyn.⁵⁴ The law envisaged that Axis personnel and their accomplices found guilty of committing crimes against the Soviet Union would be executed or sentenced to lengthy prison terms. Soviet Military Tribunals and laws functioned as a response to such accusations.⁵⁵

Compliance with the Soviets continued throughout the Cold War only with an exceptional period in the early 1950s when the Soviets became a foe rather than a desperately needed ally in the context of the Korean War. In 1951, with a sudden twist in the former foe-ally setup, the US Congress House of Representatives established a special

52 FitzGibbon, *Katyn*, 177. Another Bulgarian expert, who took part in the International Commission, was also arrested in Sofia. The Soviets also asked Italian communists to follow the activities of the Italian member of the Commission Professor Palmieri. (Bourtman, "Blood for Blood, Death for Death," 94, 96).

53 For more details on prosecuting Katyn massacre at Nuremberg, see, Allen, *Stalin's Massacre and the Triumph of Truth*, 335- 337; for a wider look at the defection at the courts, see Lawrence Douglas, "The Didactic Trial: Filtering History and Memory into the Courtroom," *European Review* 14, no. 4 (2006): 513-522. But Douglas errors in telling that the Tribunal misattributed the crime to the Nazis (Douglas, "The Didactic Trial," 516). It is evident that the case was dropped at Nuremberg leaving ambiguity in order not to blame the Russians.

54 Alexander Victor Prusin, "'Fascist Criminals to the Gallows!': The Holocaust and the Soviet War Crimes Trials, December 1945- February 1946," *Holocaust and Genocide Studies* 17, no. 1 (2003): 4,5; Bourtman, "Blood for Blood, Death for Death," 249.

55 Approximately 100 German officers including 18 generals were sentenced to death at Stalin's prosecution trials. Stalin even proposed to execute 50,000 German prisoners in retaliation for the Katyn massacre in the Teheran conference. Roosevelt rejected the proposal. (Kiezun, "The International Significance of the Warsaw Uprising of 1944," 36-37).

Katyn investigation commission known also as The Madden Committee named after its chair Ray John Madden from Indiana.⁵⁶ Though the committee concluded its investigation recognizing explicitly the responsibility of NKVD for the killing of Polish PoWs, there was no further attempt mainly because of the end of the Korean War and the changing political assessments concerning US-Soviet relations.⁵⁷

It was finally in 1989 that the General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union Mikhail Gorbachev admitted the guilt.⁵⁸ In 1992, Yeltsin's personal emissary delivered copies of the long-hidden files about the Katyn case to the Poles.⁵⁹ The opening of the archives evidence that the confidential files related to the Katyn killings were handed repeatedly to the succeeding Soviet leaders. Khrushchev knew what happened to the Polish officers. The information passed to Brezhnev and Andropov through Chernenko, the head of the General Department of the Central Committee, who kept the sealed envelope in his safe. Gorbachev was also informed like his predecessors by the then head of the General Department. The notorious envelope, which was examined on Yeltsin's instructions in 1992,⁶⁰ consisted also of a note from Beria to Stalin. The note, dated March 5, 1940, was actually a proposal regarding the problem of the Polish officers held in the Soviet camps.⁶¹ The documents show that the Politburo approved the

56 The full name of the Madden Committee is "The Select Committee to Investigate and Study the Facts, Evidence, and Circumstances of the Katyn Forest Massacre"; its final report published in 1952 is of 2,360 pages with 181 items of evidence and 100 written statements by witnesses. Full text of the Madden Committee report is accessible through http://www.archive.org/stream/katynforestmassa03unit/katynforestmassa03unit_djvu.txt.

57 Eisenhower administration, after the Korean War, immediately changed the US attitude on Katyn and avoided pressing the Soviets concerning the crime. (Robert Szymczak, "The Vindication of Memory: The Katyn Case in the West, Poland, and Russia, 1952-2008," *The Polish Review* 53, no. 4 (2008): 420.

58 Bartoszewski, "Foreword", in Slowes, *The Road to Katyn*, xxviii; Mark B. Harmon and Fergal Gaynor, "Ordinary Sentences for Extraordinary Crimes," *Journal of International Criminal Justice* 5, no. 3 (2007): 700. Gorbachev admitted the guilt not only regarding Katyn, but also Kalinin and Starobielsk. (Irina Paperno, "Exhuming the Bodies of Soviet Terror," *Representations* 75, no. 1 (2001): 90).

59 Patricia Kennedy Grimsted, "Displaced Archives and Restitution Problems on the Eastern Front in the Aftermath of the Second World War," *Contemporary European History* 6, no. 1 (1997): 63.

60 Zaslavsky, "The Katyn Massacre: Class Cleansing as Totalitarian Praxis," 72, footnote 8.

61 For a translated copy of the Execution Order, see Beria Memorandum to Joseph Stalin Proposing the Execution of the Polish Officers (Mar. 5, 1940), Cienciala, Lebedeva and Materski eds., *Katyn: A Crime Without Punishment*, 118-20.

shooting of the PoWs the same day.⁶² However, Yeltsin's initiative failed in the difficult political and economic environment of the 1990s. It was the Putin/Medvedev era that saw both rapprochement and estrangement between the two countries which seemed to be triggered mainly by relations with the EU, launching missile shields in Poland, and the Ukrainian crisis.⁶³ In 2010, only one month before Medvedev's visit to Poland, the Russian Duma accepted in its declaration that Stalin and other Soviet officials had ordered the "Katyn crime" in 1940.⁶⁴ With the missile shields issue becoming of secondary importance, the Russian Federation's Katyn initiative came to a standstill while Poland proceeded to introduce and to create awareness in the European context following its accession to the EU.⁶⁵ From this point on, genocide claims over the Katyn case also became part of political debates.

Conclusion: The Return of the Simulacrum of the Dead PoWs

After recalling the motives, location and methods for the execution of approximately 15,000 PoWs, after acknowledging that the Polish PoWs were representing only a small percentage of the overall murders committed by NKVD despite the strategic role they had played during the war, after recognizing that Katyn was part of the *modus operandi* of Stalin's rule rather than being an exceptionally horrendous crime, after realizing that no totalitarian government is different than the other and neither liberal democracies nor the law codified by these democracies bars or judges in courts these acts as long as they are committed by an ally, there remains the fundamental question raised earlier: What does Katyn really refer to?

62 Zaslavsky, "The Katyn Massacre: Class Cleansing as Totalitarian Praxis," 72. The PoWs from Starobelsk were shot in the NKVD prison cellars in Kharkov and buried in a forest park close to the city. The PoWs from Ostashkov were similarly shot in NKVD prison cellars in Tver and buried at Mednoe. The truth about Starobielsk-Kharkov came out in the early 1970s with the British documents being declassified according to the Thirty Years' Rule, while the truth about Tver-Mednoe was revealed after the end of the Cold War. (Sanford, "The Katyn Massacre and the Polish-Soviet Relations, 1941-43," 95-96).

63 Utku Yapıcı, "Görbaçov, Yeltsin ve Putin/Medvedev Yönetimlerinin Bir Dış Politika Aracı Olarak Katyn Katliamı Söylemi," *Karadeniz Arastirmalari* 59 (2018): 1-33.

64 "Russian Parliament Condemns Stalin for Katyn Massacre," *BBC News*, November 26, 2010, accessed September 05, 2019, <https://www.bbc.com/news/world-europe-11845315>.

65 Matt Killingsworth, Malgorzata Klatt and Stefan Auer. "Where Does Poland Fit in Europe? How Political Memory Influences Polish MEPs' Perceptions of Poland's Place in Europe," *Perspectives on European Politics and Society* 11, no. 4 (2010): 365, 366.

Taking his inspiration from Jacques Derrida's hauntology, Alexander Etkind argues that it is not amnesia but a particular generation of memory that distinguishes the Russian experience of terror under a fascistic authority from its German counterpart.⁶⁶ Similarly, how the memory of the murder of PoWs developed in Poland is related to the subjective experiences of the survivors and their relatives which have been inherited by the following generations. When Etkind writes "[i]n a land where millions remain unburied, the dead return as the undead"⁶⁷, he refers to all the unburied victims of the Soviets. Yet, the impact of the Katyn affair both during and in the aftermath of the war is somehow unique in that it has been shaped by these subjective experiences giving birth to a ghostly image, which is not dead as it continues to live in a different form today, but not alive though not buried by fellows. "Nothing could be worse, for the work of mourning, than confusion or doubt: one *has* to know who is buried where-and it is *necessary* (to know-to make certain) that, in what remains of him, *he remain there*."⁶⁸ Poland mourns for her unburied PoWs, but mourning the physical death (re)invokes the victim simulacrum.

The repetitive apparition of the specter of the Katyn victims reminds us that this specter is "not merely larger and more powerful than an ontology or a thinking of Being;"⁶⁹ it has substantial political power to invade and to be invaded by political discourses. Polish officers did not simply die at the Katyn forest; their dead bodies were (ab)used and re(ab)used by Allies and Axis Powers; the specter was invaded by the Soviets and the Germans during the Second World War for propaganda reasons. The significant point here is that these actors embraced the crooked reality they constructed and reshaped themselves. When Germans explored gravesites of Vinnytsia's sizable Jewish population in 1943, they did not consider it a contradiction to blame the Soviets for their "crimes against humanity."⁷⁰ Jews were not humans when they became the enemy for Germany. The Katyn massacre was evidence to support the thesis that "the Jews would exterminate their enemies if the Germans did not first succeed in exterminating them."⁷¹ Yet, it was not

66 Etkind, "Post Soviet Hauntology," 182-200.

67 Etkind, "Post Soviet Hauntology," 182.

68 Jacques Derrida, *Specters of Marx: The State of the Debt, The Work of Mourning and the New International* (London: Routledge, 2012), 9.

69 Derrida, *Specters of Marx*, 10.

70 Paperno, "Exhuming the Bodies of Soviet Terror," 91-92.

71 Thacker, *Joseph Goebbels: Life and Death*, 258.

impossible to reverse the dehumanization process of Jews for the Germans when they became the victims of another enemy. Likewise, when the German state communicated the news on Katyn and other killing sites they explored, hardly anyone living under Nazi rule dared to question the irony of a fascist regime blaming another for committing atrocities. On the other side, the Soviet political body was in the process of erasing from political memory the victims of Terror including Vinnytsia. Purges, expulsions, anti-Semitism and ethnic-hatred campaigns were being transformed through reshaped myths, redemption to formerly executed “enemies of the people”, reconstruction of Bolshevik heroes or epic stories.⁷² Collecting false testimonies and fabricating fake stories were not regarded as a stark contradiction for the ones living under Stalin’s rule who had to live with the grim threat of being accused of collaborating with the Nazis.⁷³

Erasing and (re)writing memories rather than coming to an end after the war and Nuremberg continued also throughout the Cold War for the Poles and the West alike. Americans, when it seemed more appropriate to surface the soil of the dead at the Katyn forest, referred to it as a perfect example of what Soviet totalitarianism was capable of doing while Soviets maintained their persistent denial policy until the 1990s.⁷⁴ Specters of PoWs reappeared when relations between the Soviets and Western states were tense while the kinsmen of the dead – Poles – continued to suffer in a dispute that they could hardly raise their own voice during the Cold War. The major *volte face* came with Gorbachev and Yeltsin’s recognition of Soviet guilt which is interpreted as yet another political initiative to improve relations with Poland and the West through demonizing and blaming the Stalin era. The end of the Cold War was a milestone also for the Poles since their memory construction and transformation process had been “thwarted by the colonial occupation of Poland after the Second World War and earlier, in the period of the so-called partitions of Poland.”⁷⁵ For a population

72 Amir Weiner, “The Making of a Dominant Myth: The Second World War and the Construction of Political Identities Within the Soviet Polity,” *The Russian Review* 55, no. 4 (1996): 638-660.

73 Witold Wasilewski, “The Birth and Persistence of the Katyn Lie,” *Case Western Reserve Journal of International Law* 45, no. 3 (2012): 678-679. Wasilewski not only gives a detailed account of the Soviet investigations which fabricated a different version of Katyn, he also summarizes the general atmosphere of fear.

74 Sanford, *Katyn and the Soviet massacre of 1940*, 158.

75 Ewa M. Thompson, “Ways of Remembering: The Case of Poland,” *Toronto Slavic Quarterly* 23 (2005), accessed September 05, 2019, <http://sites.utoronto.ca/tsq/12/thompson12.shtml>.

that has been deprived of a stable geographical space to create collective memories, historical narratives replaced landscape in identity construction; family stories turned into national stories after (re)gaining the freedom to *remember* and *mourning* openly.⁷⁶ However, collective memory building for the Russians differed dramatically as reflected in the statement that “no apology for Katyn should ever be given, because the Soviets lost half a million people while *liberating* Poland.”⁷⁷ The degree of contestation between the Russian *liberator simulacrum* and the Polish *victim simulacrum* intensified and fueled the debate in the political space; ghosts of the Polish PoWs once more visited the collective memories of Poles and Russians. Soviet guilt emerged for the Polish right-wing nationalist endeavor to construct a Polish victim identity oppressed under communism.⁷⁸ For leftist revisionist historians like Gabriel Kolko, there was much ado about Katyn while millions of Poles dying at German concentration camps were pushed into the background.⁷⁹ In a similar vein, some Russian historians claimed “there was a “Polish Katyn” during the Polish-Soviet War of 1919–20, when the Poles allegedly murdered thousands of Soviet PoWs.”⁸⁰ Therefore, *organized forgetting* accompanied *organized remembering* through invoking Soviet victims against Polish victims.⁸¹

In addition to acceptance that the inherent instability of reality is neither particular to authoritarian regimes, nor does it apply exclusively to Realist explanations, Katyn reminds students of history and politics of the need to be wary of state-level memory disputes excluding domestic political struggles. Katyn’s position in foreign policy being in flux demonstrates powerfully that it is not simply a national-interest issue, which, according to the Realist point of view, would remain otherwise stable on the agenda independent of other security or energy concerns.⁸² Dead Polish PoWs will continue to visit memories and thus politics at

76 Vanessa Fredericks, “Remembering Katyn: Mourning, Memory, and National Identity,” *Memory Connection* 1, no. 1 (2011): 199, 200.

77 Thompson, “Ways of Remembering.”

78 Grover Furr, *The Mystery of the Katyn Massacre: The Evidence, The Solution* (Ohio: Erythros, 2018), 248.

79 Gabriel Kolko, *The Politics of War: The World and United States Foreign Policy, 1943-1945* (New York: Random House, 1968), 105.

80 Anna M. Cienciala, “The Katyn Syndrome,” *The Russian Review* 65, no. 1 (2006): 120.

81 Danielle Drozdowski, “Knowing (or Not) About Katyn: The Silencing and Surfacing of Public Memory,” *Space and Polity* 16, no. 3 (2012): 306.

82 Rolf Fredheim, “The Memory of Katyn in Polish Political Discourse: A Quantitative Study,” *Europe-Asia Studies* 66, no. 7 (2014): 1184.

different levels and spaces introducing different and at times conflicting realities. Yet, “[s]pectrality does not involve the conviction that ghosts exist or that the past (and maybe even the future they offer to prophesy) is still very much alive and at work, within the living present: all it says, if it can be thought to speak, is that that living present is scarcely as self-sufficient as it claims to be; that we would do well not to count on its density and solidity, which might under exceptional circumstances betray us.”⁸³ It will not be the facts of Katyn betraying us, but how they have been represented. Likewise, we, the reader of history and/or law, are prone to betray victims of the past unless we realize how these victims are forgotten or remembered on a slippery slope. Only through realizing the inherent instability of reality and the manifold ways of constructing its meaning can we avoid betraying the specters of PoWs.

83 Fredric Jameson, “Marx’s Purloined Letter,” *New Left Review* 209 (1995): 86.

Bibliography

- Abarinov, Vladimir. *The Murderers of Katyn*. New York: Hippocrene Books, 1993.
- Allen, Paul. *Stalin's Massacre and the Triumph of Truth*. Dekalb: Northern Illinois University Press, 2010.
- Bartoszewski, Wladyslaw T. "Foreword." In *The Road to Katyn: A Soldier's Story*, Salomon W. Slowes, vii-xxxii. Oxford: Blackwell Publishers, 1992.
- Bew, John. *Realpolitik: A History*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Biddiss, Michael. "The Nuremberg Trial: Two Exercises in Judgment." *Journal of Contemporary History* 16, no. 3 (1981): 597-615.
- Bourtman, Ilya. "Blood for Blood, Death for Death: The Soviet Military Tribunal in Krasnodar, 1943." *Holocaust and Genocide Studies* 22, no. 2 (2008): 246-265.
- Casey, Steven. "Franklin D. Roosevelt, Ernst Putzi Hanfstaengl and the S-Project." *Journal of Contemporary History* 35, no. 3 (2000): 339-359.
- Cienciala, Anna M. "The Katyn Syndrome." *The Russian Review* 65, no. 1 (2006): 117-121.
- Cienciala, Anna M., Natalia S. Lebedeva and Wojciech Materski eds., *Katyn: A Crime Without Punishment*. New Haven: Yale University Press, 2007.
- Cornwall, Mark. "Stirring Resistance from Moscow: The German Communists of Czechoslovakia and Wireless Propaganda in the Sudetenland, 1941-1945." *German History* 24, no.2 (2006): 212-242.
- Davis, Gerald H. "Prisoners of War in Twentieth Century War Economies." *Journal of Contemporary History* 12, no. 4 (1977): 623-634.

De Zayas, Alfred-Maurice. "The Wehrmacht Bureau on War Crimes." *The Historical Journal* 35, no. 2 (1992): 383- 399.

Dean, Mitchell. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: Sage, 2010.

Derrida, Jacques. *Specters of Marx: The State of the Debt, The Work of Mourning and the New International*. London: Routledge, 2012.

Douglas, Lawrence. "The Didactic Trial: Filtering History and Memory into the Courtroom." *European Review* 14, no. 4 (2006): 513-522.

Drozdowski, Danielle. "Knowing (or Not) About Katyń: The Silencing and Surfacing of Public Memory." *Space and Polity* 16, no. 3 (2012): 303-319.

Etkind, Alexander. "Post Soviet Hauntology: Cultural Memory of the Soviet Terror." *Constellations* 16, no. 1 (2009): 182-200.

Etkind, Alexander, Julie Fedor, Maria Mälksoo, Matilda Mroz, Rory Finnin, Simon Lewis, and Uilleam Blacker. *Remembering Katyn*. Cambridge: Polity Press, 2012.

Fischer, Benjamin B. "The Katyn Controversy: Stalin's Killing Field," *Central Intelligence Agency*, April 14, 2007. Accessed September 05, 2019. <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/winter99-00/art6.html#rft7>.

FitzGibbon, Louis. *Katyn*. London: Tom Stacey, 1971.

Folly, Martin. *Churchill, Whitehall and the Soviet Union, 1940-45*. New York: Palgrave Macmillan, 2000.

Foucault, Michel. "Society Must Be Defended", *Lectures at the Collège de France, 1975-1976*. New York: Picador, 2003.

Fredericks, Vanessa. "Remembering Katyn: Mourning, Memory, and National Identity." *Memory Connection* 1, no. 1 (2011): 197-210.

Fredheim, Rolf. "The Memory of Katyn in Polish Political Discourse: A Quantitative Study." *Europe-Asia Studies* 66, no. 7 (2014): 1165-1187.

- Furr, Grover. *The Mystery of the Katyn Massacre: The Evidence, The Solution*. Ohio: Erythros, 2018.
- Galtung, Johan. "Cultural Violence." *Journal of Peace Research* 27, no. 3 (1990): 291-305.
- Grimsted, Patricia Kennedy. "Displaced Archives and Restitution Problems on the Eastern Front in the Aftermath of the Second World War." *Contemporary European History* 6, no.1 (1997): 27- 74.
- Harmon, Mark B., and Fergal Gaynor. "Ordinary Sentences for Extraordinary Crimes." *Journal of International Criminal Justice* 5, no. 3 (2007): 683- 712.
- Henckaerts, Jean-Marie and Carolin Alvermann. *Customary International Humanitarian Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Herf, Jeffrey. "The 'Jewish War': Goebbels and the Anti-Semitic Campaigns of the Nazi Propaganda Ministry." *Holocaust and Genocide Studies* 19, no. 1 (2005): 51-80.
- Horvath, Robert. "'The Solzhenitsyn Effect': East European Dissidents and the Demise of the Revolutionary Privilege." *Human Rights Quarterly* 29, no. 4 (2007): 879-907.
- Jameson, Fredric. "Marx's Purloined Letter." *New Left Review* 209 (1995): 75- 109.
- Kiezun, Witold. "The International Significance of the Warsaw Uprising of 1944." *Dialogue and Universalism* 16, no. 7/9 (2006): 35- 43.
- Killingsworth, Matt, Malgorzata Klatt, and Stefan Auer. "Where Does Poland Fit in Europe? How Political Memory Influences Polish MEPs' Perceptions of Poland's Place in Europe." *Perspectives on European Politics and Society* 11, no. 4 (2010): 358-375.
- Kolko, Gabriel. *The Politics of War: The World and United States Foreign Policy, 1943-1945*. Vol. 631. New York: Random House, 1968.

Lukas, Richard C. *The Forgotten Holocaust: The Poles under German Occupation, 1939-1944*. Lexington: University Press of Kentucky, 1986.

Mackiewicz, Stanisław. *Colonel Beck and His Policy*. London: Eyre and Spottiswoode, 1944.

Meron, Theodor. *Human Rights and Humanitarian Norms as Customary Law*. Oxford: Clarendon Press, 1989.

Neocleous, Mark. "Perpetual War, or 'War and War again' Schmitt, Foucault Fascism." *Philosophy & Social Criticism* 22, no. 2 (1996): 47-66.

Quijano, Anibal. "Coloniality and Modernity/Rationality." *Cultural Studies* 21, no. 2-3 (2007): 168-178.

Paperno, Irina. "Exhuming the Bodies of Soviet Terror." *Representations* 75, no. 1 (2001): 89-118.

Prusin, Alexander Victor. "'Fascist Criminals to the Gallows!': The Holocaust and the Soviet War Crimes Trials, December 1945-February 1946." *Holocaust and Genocide Studies* 17, no.1 (2003): 1-30.

Raack, R. J. "Stalin Fixes the Oder-Neisse Line." *Journal of Contemporary History* 25, no. 4 (1990): 467- 488.

"Russian Parliament Condemns Stalin for Katyn Massacre," *BBC News*, November 26, 2010. Accessed September 05, 2019. <https://www.bbc.com/news/world-europe-11845315>.

Sanford, George. *Katyn and the Soviet Massacre of 1940: Truth, Justice and Memory*. New York: Routledge, 2005.

Sanford, George. "The Katyn Massacre and the Polish-Soviet Relations, 1941-43." *Journal of Contemporary History* 41, no. 1 (2006): 95-111.

Slowes, Salomon W. *The Road to Katyn: A Soldier's Story*. Oxford: Blackwell Publishers, 1992.

Snyder Timothy. *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. London: Random House, 2011.

Stokes, Lawrence D. "The German People and the Destruction of the European Jews." *Central European History* 6, no. 2 (1973): 167-191.

Suny, Ronald Grigor, and Terry Martin Suny. "Introduction." In *A State of Nations: Empire and Nation-making in the Age of Lenin and Stalin*, edited by Ronald Grigor, Terry Martin and Terry Dean Martin, 3-20. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Szymczak, Robert. "The Vindication of Memory: The Katyn Case in the West, Poland, and Russia, 1952-2008." *The Polish Review* 53, no. 4 (2008): 419-443.

The Select Committee to Investigate and Study the Facts, Evidence, and Circumstances of the Katyn Forest Massacre. Accessed September 05, 2019.

http://www.archive.org/stream/katynforestmassa03unit/katynforestmasa03unit_djvu.txt.

Thompson, Ewa M. "Ways of Remembering: The Case of Poland," *Toronto Slavic Quarterly* 23 (2005). Accessed September 05, 2019. <http://sites.utoronto.ca/tsq/12/thompson12.shtml>.

Toby Thacker, *Joseph Goebbels: Life and Death*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Wasilewski, Witold. "The Birth and Persistence of the Katyn Lie." *Case Western Reserve Journal of International Law* 45, no. 3 (2012): 671-693.

Weiner, Amir. "The Making of a Dominant Myth: The Second World War and the Construction of Political Identities within the Soviet Polity." *The Russian Review* 55, no. 4 (1996): 638-660.

Yapıcı, Utku. "Gorbaçov, Yeltsin ve Putin/Medvedev Yönetimlerinin Bir Dış Politika Aracı Olarak Katyn Katliamı Söylemi." *Karadeniz Araştırmaları* 59 (2018): 1-33.

Zaslavsky, Victor. "The Katyn Massacre: Class Cleansing as Totalitarian Praxis." *Telos* 114 (1999): 67-107.

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Received: 14.11.2019

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2019

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 20, Yıl: 2019, Sayfa: 121-161

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Küçük, Özlem. "Endüstri Sonrası Çalışma İlişkilerinde Yapay Zekâ, Acımasız Rekabet ve Suç Önleme Politikası." *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes* 20, (2019): 121-161.

ENDÜSTRİ SONRASI ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNDE YAPAY ZEKÂ, ACIMASIZ REKABET VE SUÇ ÖNLEME POLİTİKASI

Özlem KÜÇÜK

Dr. Öğretim Üyesi

Adalet Meslek Yüksekokulu

Kocaeli Üniversitesi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7717-2439>

121

Öz: 1.Sanayi Devrimi'nin sefalete sürüklediği çalışanların uzun süren örgütlü mücadeleleri sonrası kazanılan sosyal haklar, 1970'lerde postfordist üretim sisteminin getirdiği teknolojik yenilikler ile nitelikli niteliksiz işgücüne olan ihtiyacın azalması ve her mesleğin bilgisayarlaşma riski altında olması ile çözülmeye başladı. Bilhassa, yeni çalışma ilişkileri ve yeni bir dönem tartışmaya açılırken, şirketlerin yanı sıra insanın rekabet edebilirliği de sorgulanmaya başlandı. Nitekim Dünya Bankası raporlarında yeni bir küresel sosyal sözleşme ele alınırken, öğrenen makinelerle insanın rekabet edebilmesi için yeni bir sosyal politika argümanı olarak beşeri sermaye öne çıkar. Günümüzde şirketler, her gün yenilenen bilgi ve yeni buluşlar ile hızlı rekabet ortamına ayak uydurabilmek için AR-GE yatırımlarına daha fazla kaynak ayırırken, değeri azalan bir üretim faktörü olarak insan ırkının, yapay zekâlarla nasıl rekabet edeceği sorgulanmaktadır. Bir üretim faktörü olarak insandan beklenen, daha esnek, üreten, sürekli öğrenen

dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Modern insanın benimsediği değerlerin geleneksel dayanaklarının çöktüğünü ve eskiye ait tüm değerleri bırakıp bütün değerlerin yeniden kurulacağını söyleyen Nietzsche, “Üstinsan” tasviriyle sevgi ve acıma gibi içgüdüsel hisselerin olmadığı, çok zeki, kendilerini tanrı gibi sanan, insan türünün kendisiyle yüzleşmesi sonrası tüm değer yargılarını alt-üst eden yeni bir soydan bahseder. Dünyaca ünlü fizikçi, Stephen Hawking, Yapay Zekânın dünyayı yok edebileceğini ileri sürdü. Alan Watkins, “Yapay Zekâ Ölümsüzlüğü” adlı kitabında, Hawking’in, yapay zekâlı robotların gelecekte insanlığın yerini alacağı” teorisinin gerçekleşmemesi için alınması gereken temel iki önlem olduğunu söylüyor. Stephen Hawking ise, zenginlerin çocukların DNA’ları üzerinde yapacakları değişikliklerle oluşacak insanüstü ırkın insanlığın sonunu getirebileceği iddiasını Crispr-Cas9 teknolojisine dayandırmıştı. Miller ve Atkinson vurguladığı üzere Amerika Birleşik Devletleri’nde süregelen ekonomik büyümeye rağmen, işsizlik seviyesi %7’nin altına inmemektedir. Yüksek verimlilik gücüne sahip olan enformasyon teknolojisi makineleri ABD’de “robotlar işlerimizi elimizden alıyor” endişesi yaratmakla birlikte yeni bir Ludizm (makine kırıcılar) hareketini tetikleyebilir. Zira hızlı teknolojik ilerleme sonucu üretilen yeni işler, yok olan eski işlerin miktarına ulaşamamaktadır. Gallup araştırma şirketi yöneticisi Jim Clifton’ın kaleme aldığı “iş savaşları” isimli kitap ise ABD’de herkesin iyi bir işe sahip olmak istediği ancak gerek üretilen yeni işlerin gerekse ABD’ye doğru artan oranlı göçün ileriki bir zamanda iş savaşlarına yol açabileceğini sayısal verilerle açıklamaktadır. Belli ki, tüm bu etmenler gelişmiş ülkelerde yapay zeka ile yeni bir kamu güvenliği politikalarına yön verecek gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, İşsizlik, Rekabet, Üst İnsan, Yaşam Güvenliği, Suç Önleme Politikaları

ARTIFICIAL INTELLIGENCE, FIERCE COMPETITION AND CRIME PREVENTION POLICY IN POST-INDUSTRIAL LABOR RELATIONS

Abstract: *The Industrial Revolution was an irrevocable new beginning for humanity. The invention of cotton spinning machinery made an opportunity of United Kingdom to dominate markets via colonies. United Kingdom bought cheaper cotton, cotton spin and the other materials by obtaining via colonies. So, first industrial revolution made West Countries to reach mass economic growth and mass prosperity. In 1914, Hendry Ford invented assembly line and increased workers’ salary. This*

innovation was provided mass production and mass consumption. At the same time, the fordist production system supported the Keynesian Welfare State and full employment policies. Welfare State and full employment policies, both were designed to improve the economic security of the individual, although welfare-state arrangements deal with life-cycle situation, while full-employment policies focus on the situation at a given point in time. In the 1970s, with the beginning of invention of programmable machines caused post-fordist production while caused flexible production and flexible labour force. But, rapid technological advances, IT enabled machines and industrial robots can cause unemployment problem. Some scientist says that investment in human capital financed by the worker can provide to increase skills and provision of training level and quality. Automation technologies and rapid technological advances in artificial intelligence (AI) have the potential to disrupt working relations. The problem is to have, one hand technological advance can provide new occupations but the other hand, new jobs can't enough replace disappeared ones. So, rising automation is happening in a period of growing economic inequality. Some scientist believe that rapid increasing technology could transform the human into a so-called overhuman. Especially Stephen Hawking focused on is: enhanced genetic engineering, Crispr-Cas9 machine which change DNA structure of humans. Another comment in the book by Nietche states that "thus spoke zarathustra" mentions overhuman. Nietzsche's figure of the "overhuman" is smarter, stronger and healthier than human and gradually destroying human race.

Keywords: Artificial Intelligence, Unemployment, Competition, OverHuman, Life Safety, Crime Prevention Policies.

Giriş

Sanayi Devrimi, insanlık tarihinde bir dönüm noktasıdır. Onaltıncı yüzyılda başlayan ekonomik yayılmanın bir sonucu, aynı zamanda yeni bir başlangıç dönemi oldu. Keza, 18.yüzyıl ekonomi ve teknoloji alanında kesin bir kırılmayı ifade eder. Zira, buhar makinesi, iplik eğirme makinesi, kok eritme makinesi gibi pekçok yeni makine icat edilirken, bu durum, Batı'nın 21.yüzyılda yakaladığı kitlesel verimlilik ve zenginlik seviyesine ulaşmasının başlangıcını ifade ediyordu. Böylece, üretime dönük yeni keşifler kıta Avrupası'nda ekonomik büyümeye neden oldu.¹

Bilakis, Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan kötü çalışma koşulları ve biriktirilemeyen emek toplumsal adalet duygusunun zedelenmesine neden oldu. Böylelikle, çeşitli hayır kurumları, aile içi dayanışma ve yardımlaşma gibi geleneksel kurumlar yetersiz kalmış, çalışanların örgütlü mücadeleleri ve hak arayışları ses getirmiş, sosyal güvence sistemi temellenmiştir.

1.Dünya Savaşı sürerken gerçekleşen Ekim Devrimi, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, komünizm akımları, örgütlü işçi mücadeleleri, 2. Dünya Savaşı sonrası yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi bunalımlar, sigorta mantığının ötesinde, sosyal güvenlik kavramının sosyal devletin en önemli aracı haline gelmesine neden oldu.²

19.yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve 20.yüzyıl boyunca önemli bir gelişme gösteren sosyal devlet, vatandaşlarına “insan onuruna” yakışır, asgari bir yaşam düzeyi sağlamanın yolunun “sosyal adalet” den geçtiğine inanan devlettir.³ İnsan haklarının, sosyal adalet, doğal hukuk ve ahlaki görev gibi kavramlardan ayırd edilmesi gerekir. Kültürler arası ve tarihi açıdan geniş bir perspektiften ele alındığında, insan hakları ve insan onuru ile ilgili iki gerçek göze çarpıyor. İlk kez, Immanuel Kant (1724-1804) da, ahlaki ve politik teorinin merkezine yerleştirilen Evrensel Beyannameye çok benzeyen tam olarak olgunlaştırılmış yeni bir “insanlık onuru” kavramını geliştirdi. Nitekim, Kantçı anlayış gerek daha kapsamlı ve gerekse öncekilerden daha anlaşılır olması ile sonraki araştırmacılara esin kaynağı oldu. Kant, Amerikan ve Fransız Devrimleri

1 Allen, R.C. *Explaining The British Industrial Revolution from The Perspective of Global Wage and Price History* (Dept. of Eco., Nuffield College, England: Oxford Univ.Press, 2006), 1-2.

2 Şenay Gökbayrak, “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü,” *Çalışma ve Toplum*, sayı.2 (2010): 142.

3 Nihat Bulut, “Küreselleşme: Sosyal Devletin sonu mu,” *AÜHFD* 52, sayı.2 (2003): 174.

aracılığı ile insan hakları uygulamalarının başladığı erken dönemle yaklaşık olarak aynı zamanda fikirlerini geliştirdi.⁴ Sosyal adaleti tanımlamak oldukça güç olsa da, toplumsal uzlaşma ve sosyal entegrasyonu bugün ve gelecekte sağlayabilmek ve güvence altına alabilmek üzere; “eşitsizliği”, “adaletsizliği” ve “yoksulluğu” önlemeye yönelik devletin piyasalara müdahalesi yönünde sosyal politikaların üretildiği bir sistemi ifade eder⁵ Bilhassa, toplumdaki fırsat eşitsizliğinden kaynaklanan yüksek gelir eşitsizliği, sosyal adalet açısından arzu edilmeyen bir durumdur. Ayrıca, adil olmayan bir gelir dağılımı sürdürülebilir ekonomik büyüme için risk oluşturabilir. Yükselen eşitsizlik düzeyi, yetenekli ama yetersiz ayrıcalıklı bireyler için daha az eğitim fırsatı sağlıyor ve bir toplumu daha kararsız hale getirerek, yatırım yapma cesaretini kırıyor. Sosyal faydaları ve fiyat istikrarını geliştiren kamu politikaları, eğitimdeki eşitsizliği kamu eğitim harcamaları ile azaltmaya yardımcı olurken, aynı zamanda gelir dağılımı eşitsizliğini düşürmeye de katkıda bulunur. Buna karşılık uluslararası ticarete daha fazla serbestlik, daha hızlı teknolojik ilerleme ve daha yüksek kişi başına gelir, hem gelir hem de eğitim dağılımını daha eşitsiz hale getirme eğilimindedir.⁶

1970’ler ve 1980’lerdeki ekonomik olaylar, ekonomik durgunluk, petrol şokları ve 1980’lerdeki borç krizleri, yeni sağ politikalarının canlanması ile şekillenirken, dünyayı sosyal devlet ve sosyal politikalarından kademeli olarak vazgeçmeye zorladı. Modern kapitalizmin “Altın Çağı” olarak nitelendirilen geleneksel endüstri ilişkileri yavaş yavaş çözülmeye başladı. Küresel piyasalarda “rekabet edilebilirlik” olgusunu, tüm dünyada çalışma standartlarının düşürülmesi yönünde uygulama alanı buldu. Rekabet üstünlüğü elde etmek üzere ortaya atılan “dibe doğru yarış” işgücü piyasalarını temelden değiştirirken, tam zamanlı çalışma kavramının yerine esnek çalışma ilişkileri, taşeron çalışma gibi kavramlar çalışma hayatında yerini aldı.⁷

Bu durum, firmaları maliyetlerini düşürmek ve rekabet güçlerini artırmak üzere çalışma sürelerinde esnekleştirmeye teşvik ediyor.

4 Jack Donnelly, “Human Dignity and Human Rights,” *The American Political Science Review* 76, sayı. 2 (June 1982) : 303.

5 Onur Sunal, “Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme,” *AÜSBFD* 66, sayı.3 (2011) : 283-305.

6 Jong-Wha Lee and Hanol Lee, “Human Capital and Income Inequality,” *Journal of The Asia Pacific Economy* 3, sayı.4 (2018): 554.

7 Şerife Özsuca, “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi.” *AÜSBFD* 58, sayı.2 (2003): 133.

Böylelikle, sanayileşmiş ülkelerde istihdamın yapısında tipik istihdamdan atipik istihdama doğru hızlı bir değişim gözleniyor.

Bu hızlı değişimin en önemli nedeni katı uluslararası rekabet, hızlı teknolojik gelişmeler ile birlikte “bedensel işgücü”nün “sanal işgücü”ne doğru kayması ve atipik istihdamı oluşturan kısmi süreli çalışma ilişkilerinin artması (geçici çalışma, evde çalışma, tele çalışma gibi) ile alternatif istihdam şekillerinin gelişmesidir.⁸

Postfordist üretim sistemi ve küreselleşme ile birlikte işgücü piyasasında, imalat sanayi istihdamının daralması, düşük nitelikli işgücüne olan talebin gerilemesi ve ücret eşitsizliğindeki artış en temel eğilimler arasında yer almaktadır. Daha çok eksik istihdam ile birlikte esneklik uygulamalarının yaygınlaştığı iş sektöründe, istihdam ve ücretler olumsuz etkilenmektedir. Bu süreçte kronik bir sorun haline gelen işsizlik, yoksullukla iç içe giren bir sarmal yapı oluşturmuştur. Yoksulluğun en önemli nedenlerinden birini oluşturan işsizlik, belirli bir gelirden yoksun olmayı ifade ettiği için, insanların yoksullaşması öncelikle bir işte çalışmıyor olmaktan kaynaklanmaktadır.⁹

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2017’de küresel seviyede işsizlik sayısının geçen yıla göre 3.4 milyon artarak 201 milyona ulaştığını açıkladı. Raporda özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) dünya genelindeki istihdamda “hayati rol” oynadığı vurgulandı. Buna göre 2003-2016’da KOBİ’lerde tam zamanlı çalışan sayısı neredeyse ikiye katlandı ve KOBİ’lerin toplam istihdamdaki payı yüzde 31’den yüzde 35’e yükseldi. Gelişmekte olan ülkelerde KOBİ’ler istihdamın %52’sini oluştururken, gelişmiş ekonomilerde bu oran %41 ve yükselen ekonomilerde ise %34 olarak gerçekleşti. Raporda ayrıca, son yıllardaki tüm ilerlemelere rağmen, gelişmekte olan ülkeler ile yükselen ülkelerde yaklaşık 780 milyon işçinin halen “aşırı” veya “orta derece” yoksulluk koşullarında yaşadığı kaydedildi.¹⁰

Dünyada işsizlik artarken, ekonomik büyüme hızının artması yoksulluğu kendiliğinden azaltmadığı gibi gelişmiş ülkelerde “çalışan yoksullar”

8 Güven Murat, “Dünya’da ve Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikalarının İşgücü Piyasalarına Yansımalarına Bakış,” *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* 20, sayı. 3 (2018): 161.

9 Naci Gündoğan, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele,” *ASOMEDYA* 1, (2008): 43.

10 “201 Milyon İşsiz,” *Hürriyet*, Ekim 10, 2017, erişim Eylül 19, 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/201-milyon-issiz-40605381>.

sorunsalı tekrar karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa esnek çalışma koşullarının, istihdam alanında yarattığı olumsuzluklardan yola çıkan ILO 1999 yılında gerçekleştirilen 87. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda "insana yakışır iş" adı verilen evrensel bir hedef seçmiştir. ILO'ya göre insana yakışır iş ; "çalışma yaşamında bireylerin temel haklarının korunduğu, yeterli bir gelir ve sosyal koruma sağlayan üretken bir iş" olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Çalışan yoksulların tamamı esnek zamanlı çalışanlar değildir, tam zamanlı çalışıp yoksul olanlarda azımsanmayacak kadar çoktur. Bu durumun en önemli nedeni düşük ücrettir. Bilhassa hizmet sektöründe düşük ücret ve istihdam biçimleri yaygındır. Çalışan yoksulluğunun diğer iki önemli nedeni ise işsizlik ve irade dışı kısmı zamanlı çalışmaya mecburiyettir.¹²

Jim Clifton'ın *The Coming Job War*¹³ kitabı, Gallup şirketinin dünyada geniş çaplı anketler sonucunda ortaya çıkan çarpıcı bir veri üzerine kurgulanmış: dünyadaki herkes iyi bir işe sahip olmak istiyor. Kitap, girişimciliğin ve özgürlüğün temsilcisi olan ABD'nin, ekonomik liderliğini korumak için yeni ve kaliteli işler üretmesi gerektiğini savunuyor. Wendy Brown¹⁴ vurguladığı üzere, uluslararası rekabet ve artan teknoloji beraberinde iyi bir işe sahip olmak isteyen birey, her geçen gün daha fazla kendisini yatırım yapmak zorunda kalmaktadır. Abdullah Keskin,¹⁵ gelişmekte olan ülkelerden birisi olan Türkiye'nin sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma yakalayabilmesi için AR-GE yatırımlarının artırılmasının beraberinde bilhassa beşeri sermayenin gelişimi üzerine odaklanması gerektiğini vurgular. Tek başına AR-GE yatırımları bir ülkenin kalkınması için yeterli değildir. Daha yaygın ve nitelikli eğitimin nüfusun büyük çoğunluğuna ulaştırılması Keskin'e göre beşeri sermayenin kalitesinin artırılmasında önemli bir anahtardır. İlâveten yaşam boyu öğrenme prensibinin Türkiye için benimsenmesi ve toplumun her kesiminde uygulanması gerektiğini ifade eder. Mundy ve Menashy¹⁶ ise, geçen son on yıl boyunca, Dünya Bankası'nın bir kolu

11 Özlem Işığışık, "Küreselleşme Sürecinde İnsana Yakışır İş," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sayı.56 (2010): 309.

12 Barış Seçer, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Çalışan Yoksullara Yönelik Sosyal Refah Politikaları." *Kamu-İş* 9, sayı.2, (2007): 37-164.

13 Jim Clifton, *The Coming Job War* (New York: Gallup Press, 2011).

14 Wendy Brown, *Halkın Çözülüşü Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*, Çev. B. E. Aksoy (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2018), 53.

15 Abdullah Keskin, "Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye" *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 25, sayı.3-4, (2011): 125-153.

16 Karen Mundy and Francine Menashy "Investing in Private Education for Poverty Alleviation: The Case of the World Bank's International Finance Corporation," *International Journal of Educational Development*, sayı.35 (2014): 16-24.

olan ve özel sektörü desteklemek üzere kurulan Uluslararası Finans Kurumu'nun (International Finance Cooperation-IFC), nihayetinde çalışma alanını eğitim üzerine yoğunlaştırdığını vurgular. 1990'lı yılların ortalarında küçük projeleri destekleyerek başladığı eğitim sektörü faaliyetlerini, 2004 yılında genişleterek eğitimi beş stratejik amacından biri olarak IFC adapte eder. Daha ötesi, Dünya Bankası'nın en son yayınlanan eğitim stratejisi bildirisine göre, IFC, eğitimsel kalkınmanın desteklenmesi hususunda Banka'nın merkezinde yer alır. Nitekim Dünya Bankası'nın 2020 Eğitim Stratejisinde ilan ettiği üzere Banka Grubu içinde IFC, eğitim alanında özel sektörün rolünün artırılması, bilginin geliştirilmesi, ulusal eğitim hedefleri ile özel sektörün eğitim alanındaki çabalarının regüle edilmesi yönünde ülkelere yardımcı olması için görevlendirilmiştir.

Miller ve Atkinson'ın¹⁷ vurguladığı üzere, hızlı teknolojik gelişmeler pekçok yeni işin üretilmesine neden olurken, kaybedilen işler kadar çok iş maalesef üretilmeyecek. Bu durum artan nüfusla birlikte işsizliğin korkunç düzeylere ulaşmasına neden olacak. M.A. Shilling¹⁸ belirttiği üzere, teknolojik yenilik, bugün, en önemli rekabet avantajı sağlayıcıdır. Bu nedenle ileri teknoloji kullanımı gün geçtikçe artmakta ve yeni nesil sanayi sonrası dönemde yeni nitelikler ve özellikler kazanabilmek ve rekabet edebilmek üzere, insan bireysel yeteneklerini ve kazanımlarını artırmak üzere sürekli kendisine yatırım yapmak durumunda kalmaktadır.

Geçmişten Günümüze Çalışma İlişkileri

Çalışma; kişinin canlı kalmak ve mutlu olmak için başkalarının değerli bulduğu ve karşılığını ödemeye değer gördüğü bir şey yapması durumudur. Yani, çalışmak, başlı başına bir değer, asil ve asalet verici bir faaliyettir. Çalışma etiği, sanayileşmenin erken safhalarında ve onun dolambaçlı modernite ve “modernleşme” yolundaki değişimlerinde Avrupa bilincini kapladığından beri, politikacılara, düşünürlerle ve benzeri türdeki vaizlere, kurmak niyetinde oldukları yeni cesur dünya karşısında en büyük engel olarak gördükleri yaygın alışkanlığın, kökünü kazımak üzere açık bir çağrı hizmeti görmüştür. Kökü kazınmak istenen

17 Ben Miller And Robert D. Atkinson “Are Robots Taking Our Jobs, or Making Them?” *ITIF*, September 9, 2013, accessed, September 10, 2019, <https://itif.org/publications/2013/09/09/are-robots-taking-our-jobs-or-making-them>.

18 Melissa A Shilling, *Strategic Management of Technological Innovation* (New York: McGraw-Hill,2016), 213.

bu alışkanlık, fabrika düzenindeki yaşam ritmine uslu uslu itaate direnmeye yönelik sözde yaygın eğilimdi. Bu noktada tarihsel bellek himaye altına alındı ve galipler tarafından tekrar yazıldı. Gerçekte, usta ile işi arasındaki sevginin bitişinin nedeni fabrika düzeni ve acımasız çalışma koşulları idi.

John Stuard Mill, “emekçi sınıfın geneli içinde iyi ücret karşılığında iyi çalışmayı seçecek gururu boşuna arıyoruz; çoğunun tek çabası mümkün olduğu kadar çok almak ve karşılığında mümkün olduğu kadar az hizmet vermek” şeklinde şikâyet ettiğinde aslında işçilerin (bir zamanki ustaların) çok hızlı bir şekilde piyasaya ayak uydurduğu ve modern öncesi zanaatkârlık iş güdülerini kaybettiklerini söylüyordu. Modern toplumun sanayi devrimi sonrası döneminde, çoğu erkeğin uyanık geçen saatlerinin ve hayatlarının erişkin dönemlerinin büyük kısmı işte geçtiğinden (Roger Sue’nün hesaplarına göre, 1850 yılında uyanık geçen yaşamın %70’i çalışmayla ilgiliydi), işyeri sosyal bütünleşmenin başlıca alanıydı.¹⁹

Wagner, 1800’lü yıllarının sonuna doğru başlayan ve 1960’lara kadar devam eden dönemi örgütlü modernlik olarak tanımlar ve sosyal devletin ise bu örgütlü modernliğin doruk noktasında oluştuğunu ifade eder. Jessop ise, İkinci Dünya Harbi’nin sonundan 1970’lere kadar süren Keynesyen ekonomik politikaların, sol ve sağ ile sermaye ve emek arasında sosyal devlet tarafından yönetilen piyasa ekonomisi ile geniş tabanlı bir mutabakat sağlandığı böylelikle çatışan çıkarların uzlaştırıldığını ifade etmektedir.²⁰ Böylelikle, temelleri 19.yüzyılın ortalarında atılan sosyal devlet, özü itibariyle sanayi devriminin sefaletle mahkûm ettiği işçi sınıflarından gelen itirazın bir sonucudur.²¹

2. Dünya Harbi sonrası, merkezinde ulusal devletler olan yeni bir kalkınma anlayışı benimsenmiştir. Kuzey ülkelerin (özellikle A.B.D) fordist üretim sistemiyle bütünleşmiş emeğin önemi ise artmıştı.²² Fordist üretimden post-fordist üretim sistemine geçişle birlikte, çalışma kavramına ek olarak üretim faktörleri de değişmektedir. Zaten, Post

19 Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, Çev. Ü. Öktem, (İstanbul: Gündüz Basım 1999): 31.

20 Yeliz Şanlı, “Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları: Sığınma Hakkı,” (Yüksek L. Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 31-32.

21 Mustafa Kemal Aydın ve E.Ensar Çakmak, “Sosyal Devletin Temelleri,” *Bilgi*, sayı.34 (2017): 1.

22 Zeki Erdut, “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika,” *Çalışma ve Toplum* 2 (2004): 11-37.

Fordist sistemde, neredeyse niteliksiz işgücüne yer yoktur. Şöyle ki; P. Drucker,²³ “Kapitalist Ötesi Toplum” adlı eserinde, yeni süreçle birlikte, üretim araçlarının artık ne tarım toplumunun “toprak”ı, ne de sanayi toplumunun “sermayesi” ve “emeği” olduğunu belirterek, yeni üretim aracının “bilgi” olduğunu söyler. Artı değer emek ve sermayeyle üretilemeyeceğini savunan Drucker, bunun bilginin bilgiye uygulandığı “verim” ve “yenilik” le meydana getirilebileceğini savunmakta ve bu yeni sürecin temel aktörü olarak da “bilgi işçisi”ni ön plana çıkarmaktadır. Bu yeni sınıf içinde bilgi yöneticileri, bilgiyi verimli kullanabilenler olacak, bunlar hem üretim olanakları hem de üretim araçlarını ellerinde bulunduracaklardır. Dolayısıyla Drucker’e göre, yeni sürecin temel ekonomik sorunu, bilgi işçisi ve bilgi işinin verimliliğidir.²⁴

Fordist sistem beraberinde endüstriyel sosyal politikaları getirirken, post fordist üretim sistemi ise endüstri sonrası sosyal politikaları geliştirdi. Endüstriyel sosyal politikalar, çalışmanın muhafazasına yönelik olarak, sosyal sigorta, sosyal güvenlik, temel gelir, tam istihdam gibi uygulamaları getirirken, post fordist üretim sistemi bilakis, yaşam güvenliğine yönelik, sosyal yatırım ve ihtiyaç temelli aktif koruma politikaları devreye girdi. Böylelikle, nüfusun tümüne yayılan kolektif ve dayanışma temelli sosyal güvenlik sisteminden vazgeçirilerek, sistemin dışında kalanlara ihtiyaç temelli sosyal koruma politikaları geliştirildi.²⁵

Nitekim istihdam politikaları da büyük değişime uğradı. Üretim toplumunda politikalar tam istihdam çerçevesinde gerçekleşmekte idi. Bu durum sabit bir iş ve meslek demektir. Kişiler ve toplum için iş ve meslek sahibi olmak ve çalışmak ortak iyinin ve arzunun peşinden gitmek demektir. Günümüzde ise istihdam, sabit ve belirli alanlarda emekliliğe kadar çalışmaktan ziyade değişken, süreksiz, güvencesiz, belirsiz şartlarda çalışmak demek olan “esnek” istihdamdır.

Üretim toplumunda çalışmayan, tembellik yapan, ortak iyi için çaba göstermeyen kimse “yoksul” olarak değerlendirmekte iken, tüketim

23 Peter F. Drucker, *Kapitalist Ötesi Toplum*, Çev. Belkıs Çorakçı, (İstanbul: İnkılâp Kitapevi,1994), 126.

24 H.İ. Aydın, “Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Sanayi Ötesi Yaklaşımlar,” *Kamu İş* 7, sayı.4 (2004): 6.

25 Silja Häusermann, “Post-Industrial Social Policy Reforms in Continental Europe: What Role For Social Partners?” 18th *Conference of Europeanists* sunulan bildiri (June 20-22nd, 2011, Barcelona, Spain), erişim Ekim 10, 2019, http://www.mwpweb.eu/1/22/resources/publication_955_1.pdf.

toplumunda “yeterince tüketmeyen” kişiler “yoksul” olarak değerlendirilebilmektedir. Yeni toplumsal yapılanma sürecinde “tüketim” en önemli mottodur.²⁶

Modern Refah Devleti ve tam istihdam politikaları birbirini tamamlayan ve aynı kökenden gelen iki olgu idi. Gerek Keynes’in 1930 ve 1940’lardaki tam istihdam vizyonu, gerekse Beveridge’in, benzer entellektüel çerçevede gelişen evrensel refah devleti düşüncesi birbiri ile örtüşür. Her iki görüşte, hükümetlerin, vatandaşlarının refahı için sorumluluklarına vurgu yapar. Aynı zamanda her iki fikirde birebir olmasada çoğunlukla aynı kişiler tarafından projelendirildi. Her iki düşünce de bireylerin maddi güvenliklerini geliştirmeye yöneliktir. Her ne kadar Refah Devleti düzenlemeleri, büyük çoğunlukla yaşam boyu refahı hedeflerken, tam istihdam politikaları belli bir zamandaki duruma odaklanır. Bu nedenle refah devleti düzenlemeleri ve tam istihdam politikaları daha çok birbirinin tamamlayıcısı olarak anılır. Sadece, yüksek toplam istihdam, vergi tabanını artırarak ve yararlanıcı sayısını azaltarak refah devletinin finansmanına yardımcı olmaz. Aynı zamanda, bazı sosyal devlet uygulamaları da tam istihdamın oluşmasına yardımcı olur. Bu nedenle refah devleti ve tam istihdam birbirinin tamamlayıcısıdır.²⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası, tüm çıkar gruplarının uzlaşısı ile ortaya çıkan sosyal devlet, 1970’lerdeki petrol krizi ile (bilhassa 1973 ve 1979’daki petrol fiyatlarındaki büyük artışlar) 1979 faiz şoku ve gelişmiş ülkelerdeki uzun dönemli düşük ekonomik büyüme oranı beraberinde gelişmekte olan ülkelerdeki dış ticaret hadlerinin bozulması ve ödemeler bilançosu dengesizlikleri ile sarsıldı. Böylece, yapısal uyum kredilerini, 1979 yılının Ekim ayındaki IMF-Dünya Bankası Guvernörler Kurulu toplantısında açıklayan dönemin Dünya Bankası (DB) Başkanı Robert McNamara, aynı zamanda “şartlılık” ilkesini de açıklıyordu. Şartlılık: iktisadi kalkınma ve büyüme için DB tarafınan önerilen belirli bir politika dizgesinin hayata geçirilmesi ve söz konusu politikaları uygulaması gereken ülkeye yapılacak finansal yardım arasında bir bağ kurmaktır. Böylece, ilgili kredi politikaları “yapısal uyum/intibak” ismi adı altında uygulamaya konmuştur. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) kendi kalkınma programlarını uygulamalarına fırsat tanımayan

26 Erdinç Kineşçi, “Düşünümsel Sosyoloji Açısından Zygmunt Bauman Sosyolojisi.” *Karamanoğlu Mehmetbey Üniv. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 19, sayı.33 (2017): 61-70.

27 Assar Lindbeck, “Full-Employment and Welfare State,” *The Industrial Institute For Economic And Social Research Working Paper*, sayı. 469 (1996), 42.

ve DB'sınca öngörülen bir politika seti olarak 1980'lere ve 1990 başlarına damgasını vuran yapısal uyum bağlayıcı bir nitelik taşımıştır.²⁸

Washington Mutabakatı ve neoliberal politikaların dünyada uygulanmaya başlaması ile gerek gelişmiş gerekse gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde devletin yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Şöyleki, 1980 öncesi döneme ait ithal ikamesine dayalı, korumacı ve içe dönük sanayileşme politikalarının yerini yerel ekonomilerin dünya ekonomisiyle ilişkilendirilmesini ve bütünleşmesini amaçlayan dışa dönük politikalar DB ve IMF aracılığı ile uygulamaya konmuştur. Dış ticarete liberasyon dönemine girilmiş, miktar kısıtlamaları kaldırılarak ve gümrük vergileri ise çok büyük ölçüde düşürülmüştür. 1989 Ağustos ayında ise sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile doğrudan yabancı sermaye akımları üzerindeki kısıtların kaldırılması amacına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bir diğer önemli değişiklik ise 1980 öncesinde devlet, sanayi sektörünün gelişmesi için önemli bir rol üstlenerek, kamu yatırımları yaparken, aynı zamanda merkezi planlamaya dayalı bölgesel eşitsizlikleri giderici bir kalkınma politikası uygulamıştı.

1980 sonrasında ise, tam aksine, devletin sanayileşme sürecindeki rolü değişerek, sübvansiyonlar ve fiyat kontrollerinin kaldırıldığı, dış ticarete ile iç ve dış finans piyasalarında liberasyon, döviz kuru ve faiz oranları üzerindeki denetimin büyük ölçüde azaltıldığı, kamu yatırımlarının hızla düştüğü, kamu kuruluşlarının yabancılara satıldığı, sanayi üretim ve yatırımlarında devletin yerini yerli ve yabancı özel sermayeye bırakıldığı yeni bir sürece girildi.²⁹

1914 yılında Henry Ford tarafından otomobil üretiminde kullanılan montaj hattı ile seri üretim, 2.Dünya Savaşı sonrası yaygınlaşmıştır. Böylece, kitlesel üretim ve istihdamın Keynesyen Refah Devleti ile kesiştiği fordist üretim sistemi kitlesel istihdam çalışanlarını aynı zamanda kitlesel tüketici konumuna getirdi. 1970'lerde uygulanmaya başlayan postfordist esnek üretim tarzı ise ileri teknoloji ile yüksek nitelikli emek vasıtasıyla gerek ürün çeşitliliğini gerekse farklılaşmasını sağlayarak tüketici tercihlerini genişletmiş, girişimciliği desteklemiş,

28 Gülin Yavuz, "Washington Uzlaşması Sonrası Dünya Bankasından Bir Açılım Önerisi; Kapsamlı Kalkınma İçin Çerçeve," *GÜİİBFD* 9, Sayı.3, (2007): 181-196. Sevim Akdemir, "Yapısal Uyum Programları ve Uygulamaların Değerlendirilmesi," *Ekonomik Yaklaşım* 12, sayı. 40 (2001): 45-72.

29 Fikret Şenses ve Erol Taymaz "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor Ne Olmalı ?" *ERC Working Papers in Economics* 03/01,(2003):2-3.

rekabeti ve esnek çalışmayı getirmiştir. Nitekim esnek üretim esnek çalışma şartlarını getirirken, tam istihdam politikalarını bertaraf etmiştir.³⁰

Sanayi 4.0 ve Yapay Zekâ ile “Çalışma” Kavramının Yeniden Şekillenmesi

Kol gücü yerine makinelerin, beyin gücü yerine bilgisayarların kullanılması, sanal bürolar, sanal işyerleri gibi kavramları beraberinde getirmiş, işgücü piyasalarında ise yapısal bir değişime girmiştir. Hızlı teknolojik gelişmeler, sürekli kapasiteleri gelişen bilgisayarlar, inanılmaz işler başaran robotlar, otonom karar verme mekanizmasına sahip olup olmadıkları henüz insanlığa açıklanmayan yapay zekâlar, uçsuz bucaksız telekomünikasyon hizmetleri, enformasyon teknolojileri, bütün bunlar bir üretim faktörü olan emeğin önemini giderek azaltmakta. Teknolojik gelişiminin endüstri ilişkileri ve sendikalara etkisi, işgücünün yapısına ve üretim şekline olan etkisi nedeniyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, teknolojik gelişmeler, emek yoğun üretim sistemlerinden sermaye yoğun üretim sistemlerine geçişi beraberinde getirdi. Bir taraftan kol gücünün yerini makineler alırken, diğer taraftan çalışan işçinin niteliği değişmektedir.³¹

Foundation of Economic Trend’in başkanı fütürolog Jeremy Rifkin, 2050 yılında üretilecek mal ve hizmetlerin büyük çoğunluğunun içinde insan çalışmayacak sanal işyerlerinde yapılacağını iddia ediyor. Aynı zamanda yetişkin nüfusun %20’sinden azının “çalışmaya” devam edeceğini, geri kalanın ise “sosyal amaçlı faaliyetler” karşılığında bir sosyal gelir hakkına sahip olacağını öngörüyor.³²

Birinci sanayi devrimi İngiltere’de ortaya çıkmış, önce kıta Avrupa’sına, sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Genel özelliği, aletli üretimden (atölye tarzı üretim) yerine makinalı üretime (fabrika üretimine) geçilmesidir. 2.sanayi devrimi ise Henry Ford’un otomobil fabrikasında uygulanan montaj hattıdır. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde tüm dünyada benimsenmiş ve kitlesel üretime ve Keynesyen Refah Devletine

30 Ahmet Özalp, “Diyalektik Düzlemde Refah Devleti ile Yeni Sağ İlişkisi,” *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı. 23 (2008): 106-119.

31 Fatma Kocabaş, “Endüstri ilişkilerindeki Dönüşüm,” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı.10 (2004): 33-54.

32 Ahmet İnel, *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 22.

neden olmuştur. 1968 yılında ilk kez geliştirilen programlanabilir makineler 3. sanayi devriminin hazırlayıcısı olmuşlardır. Böylelikle, zamanla programlanabilir makineler yerini endüstriyel robotlara bırakırken, bu üretim tarzına bağımlı olarak, post-fordizm yani esnek üretim sistemleri gelişti. İlk olarak 2006 yılında ABD’de, ancak daha sonra 2011’de Almanya’da Hannover Fuarında dillendirilen Sanayi 4.0 (4.Sanayi Devrimi) artık üretimde yeni bir dönemin sinyalini veriyordu. Böylece, “Ürün özelliklerine adapte olan, kaynak optimizasyonu sağlayan akıllı fabrikalar ve depolama sistemleri ve makinelerin global etkileşimi ile yeni iş modelleri; gerek sonsuz bireysel tüketici isteklerini cevaplamayı, gerekse benzersiz akıllı ürünlerin gelişimini insanlığa müjdeliyorlardı”. İleri mühendislik ve sistemler arasında tam bütünleşmeyi içeren Sanayi 4.0’ün uluslararası alanda ucuz işgücüne dayalı rekabet yerine yüksek katma değerli üretime dayalı rekabete geçilmesi öngörülmektedir. Sanayi 4.0 ile birlikte üretimde maliyet azalışı ucuz iş gücüne dayalı rekabete odaklanmış Uzakdoğu Asya ülkeleri ile gelişmekte olan ülkeler açısından büyük kayba yol açabileceği öngörülmektedir.³³

Birleşik Amerika’da yüzde yedinin üzerinde seyreden işsizlik oranı, pek çok kişiyi “robotlar işlerimizi alıyor” şeklinde açıklama yapmaya yöneltiyor. Bu düşünce alanına göre, yüksek üretkenlik özelliğine sahip, gittikçe güçlenen bilişim teknolojileri, özellikli makineler, ABD işgücü piyasası sorunlarının nedeni ve bu yüksek teknolojik değişim sorunları daha da kötüleştirecek. Bunun anlamı, yüksek teknolojinin işçilerin yerini alarak işsizlik yaratabileceği olgusudur, çünkü yüksek verimlilik düzeyinde makineler ve diğer yollarla çalışma, çalışanların işlerin yerine geçebilecektir. Bazı düşünürler, bu yeni teknolojinin beraberinde yeni işler üreteceği yönünde fikir beyan etmekle birlikte, kaybolan işlerin yerini alacak boyutta yeni iş üretiminin kısa dönemde mümkün olmayacağı söylüyorlar. Meydana getirilen bu “yeni işlerin” bile kısa süre sonra makineler tarafından yapılacak olması, düşündüğümüzden daha yakın bir zamanda “işsizliğin patlaması” ile sonuçlanabilir. Teknoloji ve otomasyon değişim ağına bağlı olarak değişen tüketim talebimiz ne olacak? Ekonomi de her zaman yok olan ve yeni üretilen işler var ancak teknoloji iş imkânını artırır mı azaltır mı? Esas mesele bu.³⁴

33 Sinan Alçın “Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0.” *Journal Of Life Economics* 3, sayı.2 (2016): 20-21.

34 Miller ve Atkinson, “Are Robots Taking...,” 2-3.

Sanayi Devrimi ile birlikte hayatımıza giren makineler, hizmetkâr olarak başladıkları dönemde işleri hızlandırmak, üretimi seri hale getirmek, insan hatasını azaltmak, insan refahını yükseltmek, kâr marjını yükseltmek gibi pek çok fayda sağlıyordu. Ancak, insan yerine geçmemiştir, insan refahı için icat edilmiştir. 70'lere doğru hem teknolojiye hem de akıllı makineler hakkında iyimserlikte önemli bir kırılma meydana geldi. Bu kırılmanın en önemli konusu makine zekâsının insanı aşma olasılığıydı. Bu olasılık, bilhassa yapay zekâların kendi gibi yapay zekâ üretme ve kendini geliştirme potansiyeline sahip olması ile “zekâ patlaması” olarak adlandırıldı. Bu durum yani zekânın zekâ üretme yeteneğinden dolayı bir anda korkunç bir zekâ düzeyiyle karşılaşılabilme ihtimalini beraberinde getiriyordu. Son bilimsel araştırmalar, Yapay Zekânın Şehir Planlaması, İnsansız Ulaşım, İnsansız Tarım alanlarında en verimli çözümleri geliştirebildiğini göstermiştir. Bu çözümlerin günümüz itibarıyla hayatımıza girmemesinin temel nedeni, kullanıldığında yapay zekânın diyalektik olarak toplumsal düzeni değiştirecek yönde etki yapacak olmasıdır. Dünyadaki bütün bilimsel gelişmeler direkt olarak insanlığı yok edemeseler de bu potansiyeli doğurabilecek başka gelişmelere zemin hazırlayabilirler. Yapay öğrenme konusunda dünyaca tanınmış bir uzman olan Ethem Alpaydın'a göre, yanlış ve yetersiz veri ile kullanılan Yapay Zekâ tehlike yaratabilir. Zira hızlı ve düşük maliyetli üretim baskısı nedeniyle yanlış ve yetersiz veri ile Yapay Zekânın kullanılması hastalık teşhisinde yanlışmalara, kaza yapmasına neden olabilir. Bu nedenle veri bulma ve öğrenme süreçlerinde kâr baskısının ortadan kaldırılması gerekir.

Bilim insanlarının düşünmesi gereken bir diğer konu ise toplumsal yaşamın, Yapay Zekâ ile birlikte tekrar nasıl örgütlenebileceği olgusudur?³⁵ Bir diğer konu ise insan faktörüdür. Zira post-fordizmle birlikte niteliksiz işgücüne olan ihtiyacın azalması, gelişmiş ülkelerde sanayi sektöründe istihdam edilen işçi sayısında belirgin düşüslere neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektörü genişlerken, imalat sektörü ise büyümeme eğilimi göstermiştir. Türkiye'de özel sektörün 2004 yılından 2008 yılına kadar aldığı dış borçlarla yatırım yaptığı gözlenmektedir. 1980 sonrası bilhassa 2001 krizinden sonraki dönemde Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çoğunluğu hizmet sektörüne olmuştur. Ancak, hizmet sektörlerinde, örneğin finans yazılım gibi sektörlerdeki istihdam imkânı sürekli işten ziyade kısa dönemli, yarı zamanlı işlere bağlıdır. Böylelikle, girilen bir işte ömür

35 Yavuz Köroğlu, “Yapay Zekânın Teorik ve Pratik Sınırları.” *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı.56, (2017): 313. Tefik Uyar, “Ya Yapay Ahlâk?” *İnsanlaşan Makinalar ve Yapay Zekâ*, İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayını, sayı.75 (2017):18.

boyu çalışmak (emekli olana kadar) geride kalmıştır. Büyüme istihdam yaratmamaya başlamış, bu da genç işsizliği artırmıştır. Üstelik dünyada uluslararası finans kuruluşlarının ve ulus devletlerin hükmedemediği bir finansal sermaye dolaşmakta ve aşırı gelir elde etmektedir. Emek faktörü olmaksızın-yâda az sayıda olarak devreye girecek olan karanlık fabrikalar yaygınlaştığında, yeterli ve kaliteli yeni iş imkânları yaratılmazsa işsizlik bir sorun olmayacak mı? Bilhassa, gelişmiş ülkelerde, artan korumacı politikalar hem ticari hem de insani boyutları ile diğer halkları olumsuz etkileyebilir.³⁶

Sanayi sektöründe, makinelerle kol gücünün bilgisayarla fikir gücünün doldurulması noktasında, gelinen bir durum olarak; A.B.D.'de sanayi sektörü, tüm çalışanların yalnızca %16'sını istihdam ettiğini ve bu değer fakir ülkelerin sahip olduğu yüzdeden daha düşük olduğunu bilmek ilginç olacaktır.³⁷ Liderlik ve insan kapasitesi üzerine uzman, 50 yıldır politik konularda köşe yazarlığı yapan Alan Watkins, yapay zekâlar üzerine görüşlerini açıkladı. McKinsey Global Institute tarafından yayınlanan rapora göre, robot teknolojilerinin kullanımı ile 2030'da 400 ila 800 milyon arasında insanı işten ayrılmaya ve iş değiştirmeye zorlayacak. Aynı zamanda Yapay zekâ, dünyadaki bireyler, ekipler ve organizasyonlar arasındaki iletişimin birçok yönünü değiştirmeye devam edecek.”

Watkins, “Yapay Zekâ Ölümsüzlüğü” adlı kitabında “Stephen Hawking’in, yapay zekâlı robotların gelecekte insanlığın yerini alacağı” teorisinin gerçekleşmemesi için alınması gereken temel iki önlem olduğunu söylüyor. Bunlardan ilki, yapay zekâyı kodlayan insanların ahlaki yönünü geliştirmek, ikincisi ise yapay zekâyı, çoğu insanın yapabileceğinden çok daha yüksek bir ahlaki kodla çalışacak şekilde kodlamak. Daha sonra ise, yapay zekâyı kendisini kodlayacak şekilde yetkilendirmek.” Kabuktaki Hayalet (2017) filmi izlediniz mi? Yüksek ahlaki kodla kurgulanmış bir yapay zekânın insanlık yararına nasıl çalıştığını anlatıyor.

Watkins, yapay zekâların bazı meslekleri tarihe gömeceğini de belirtiyor. “Tekrarlayan ve dar uzmanlık alanlarına dayanan birçok iş, yapay zekâ veya robotlarla yenilenecektir. Hollanda’daki sevkîyat limanlarında

36 Nurhan Yentürk, *Finansal Sermaye Girişi Gölgesinde İstikrar Uygulaması: İstikrar Paketinin İncelenmesi, Körlerin Yürüyüşü, Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler Kitabı* içinde, der. İstanbul Üniversitesi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2003), 57-73.

37 Hakan Atik, *Finansal Krizlerin Gölgesinde Yükselen Piyasa Ekonomileri*, (Uzmanlık Tezi, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ankara, 2005), 5.

kullanılan sürücüsüz otomobil teknolojileri bu alanlara iyi bir örnek olabilir. Birçok tekrar gerektiren ve yüksek emek ile yapılan işler robotlar tarafından, teknik uzmanlık gerektiren pek çok iş ise yapay zekâlar tarafından yapılacak. Yapay zekâ, doktorlar, avukatlar, muhasebeciler ve diğer danışmanlık hizmetleri gibi işlerin bazı işlevlerini zaten almış durumda. Ancak yapay zekânın tüm meslekleri hükümsüz kılma ihtimali olmadığını unutmayın.³⁸

Emeğin Metalaşmasından, Metalaşan Emeğin Yok Olmasına

“Üretim fazlası krize neden olur, işsizlik hayaletini hatırlatır ve rejimin düşme tehlikesini artırır.”³⁹ Kapitalizm, ekonomik güce ve gücün korunması için daha fazla tüketime vurgu yapan bir sistem olarak tanımlanmıştır. Bu ise zorunlu ihtiyaçlar dışında yeni ihtiyaç alanlarının yaratılmasına, bu ihtiyaçların giderilmesi için tüketicimin artırılmasına yol açmaktadır. Tüketime yapılan teşvik ise, esasen, insan, doğa, kaynaklar, zaman gibi pek çok varlığı kuşatan bir sömürü politikasının doğmasına hizmet etmiştir.⁴⁰ Zira kapitalizm, sonsuz ihtiyaçlar yaratır ve bunları karşılamak için sürekli üretir. Peki, bu noktada, hem bir üretim faktörü hem de üretim maliyet unsuru olan “emek” yerini yapay zekâyâ bırakınca? Burada aklıma kaçılmaz bir soru geliyor. Öteden beri sermaye sınıfı tarafından katlanılmaz maliyet unsuru ve problem olarak görülen emek, yerine maliyeti (riski) düşürüldülmüş yapay zekâlar ve karanlık fabrikalar geçtiğinde bir kenara atılabilir mi? Fakat esas soru, aynı zamanda, bir tüketim birimi olan emek eğer, satın alma gücü olmayan kitlesel yedek işgücü ordusuna dönüşürse, rejim tehlikeye girmez mi? Ya da sürekli tüketimi pompalayan kapitalist düzen, ürettiklerini satamazsa ne olur? Tüketim mi yoksa üretim mi, yoksa her ikisi de mi kısıtlanır? Tüketim olgusunun toplumsal analizi aslında derinlemesine, Marksist kuramla başlar. Bu açıdan, bu noktada yapılan klasik Marxist yorumları anlayabilmek için öncelikle Marksizm’in kapitalist ve kapitalist-öncesi toplumlar arasındaki farkı nasıl yorumladığının bilinmesi gerekir. Karl Marx’a göre, kapitalizm öncesi toplumlar, temel olarak tüketim toplumları değildiler. Zira mallar, hemen tüketmek, kullanmak veya diğer mallarla mübadele etmek amacıyla

38 “Alan Watkins’den Yapay Zekâ ve Robotların Geleceği Öngörülürü,” *Xtrlarge*, Nisan 18, 2018, erişim Haziran 9, 2019, www.xtrlarge.com/2018/04/18/alan-watkins-yapay-zekâ-robot-ongoru.

39 Celal Ali Ahmed, *Batılama Hastalığı: Batıdan Gelen Veba*, Çev. Fatma Nur Altun, (İstanbul: Umut Matbaası, 2009), 57.

40 Tuğba Torun, “İktisat Etik İlişisine Sosyal Darwinist Bir Yaklaşım.” *İş Ahlakı Dergisi* 6, sayı.2 (2013): 135.

üretiliyordu. Ancak, kapitalist ilişkilerin egemen olmasıyla birlikte “tüketim” basit bir insan ihtiyacını giderme konumundan farklılaşarak, insan faaliyetlerinin önemli bir parçası haline getirilmiştir. Böylece, ihtiyacın belirlediği üretim biçiminden kârın yönlendirdiği üretime geçiş söz konusu olmuştur.⁴¹

Aslında tüketimin basit bir insan ihtiyacı halinden çıkarılması, temelleri Adam Smith ile atılan hâkim iktisadi anlayışın bir ürünüdür. Şöyle ki, “kaynakların kıt, ihtiyaçların ise sonsuz olduğu” iddiası; sistemin her seferinde daha çok ve daha büyük ölçekte üretmesi zorunluluğuna dayanır. Bu bağlamda, üretilenin satılması için yeni ihtiyaçların yaratılması şarttır.⁴² Marx, kapitalizmin ihtiyacın ötesinde ürettiğini ve insanlarda satın alma arzusu yaratabildiğini söylüyordu. Bu duruma hayali talep diyordu. Kapitalistlerin kâr açlığı ile dünyanın tüketebileceğinden çok daha fazla ürettiğini, işçi maaşlarının, ürettiklerini alamayacak kadar düşeceğini söylemişti. En nihayetinde kapitalistlerin kâr elde edemeyeceğini ve sistemin çökmeye başlayacağını ise bir başka iddiasıydı.⁴³ Kapitalist sistem ile artık insanlar ürettikleri malın sahibi değiller. İşçiler karşılığında ücret almak için malları üretirler. Böylece, işçiler ürettikleri malı satın almak için para öderler ve tüketici konumuna gelirler. Sürekli kâr elde etmek için sürekli tüketimi teşvik etmek gerekir. Bu da reklam, promosyon gibi pazarlama faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır. Marx’a göre tüketici konuma gelen işçi, yabancılaşmıştır. İnsanın “kendi kendini gerçekleştirme özü”, kendi emeği, kapitalist sanayide giderek ona karşı bir hal almakta; kendi yeteneklerini güdükleştirmeye, sefaleti, tükenişi ve zihinsel mutsuzluğu pekiştirerek “mecburi bir faaliyet”e, kendi varlığının reddine dönüşmektedir. Bunun sonucunda üretim sürecinde inkâr edilen kimlikler kendilerini daha farklı bir alanda ispatlama arayışı içine sokacaktır. Bu alan tüketim alanıdır.⁴⁴ Weber’de Marx’ın ortaya koyduğu yabancılaşma kavramına “demir kafes” metaforu ile katkıda bulunmuştur. Bu demir kafes, makinalaşma sonucu, üretilen malların birey üzerinde karşı konulmaz iktidarı sonucunda ortaya çıkar. Weber, rasyonel davranan ve homo economicus olarak tanımlanan insan tipini,

41 Mustafa Kemal Şan ve İsmail Hira “Modernlik ve Post modernlik Bağlamında Tüketim Toplumu Kurumları,” *Bilgi*, sayı. 8 (2004): 8.

42 Çağatay Edgücan Şahin, “Tüketim Toplumu ve Mükemmele Evrilen Politika,” *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları Kitabı* içinde, der. Banu Dağtaş ve Erdal Dağtaş (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2009), 106.

43 Brian Wheeler, “İngiltere’de Das Kapital Tartışması: Marks ne demişti?” *BBC* May 5, 2017, erişim: October 2, 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39847139>.

44 Şan ve Hira, “Modernlik ve Post Moderlik...,” 8-9.

modern Batı toplumlarına özgü insan tipi olarak tanımlamış (ki Weber, Doğu toplumlarını analiz etmiş ve çok çarpıcı sonuçlar ortaya koymuştur) ve homo economicusu gerçek insan tasarımıdan çok, soyut bir birey tasarımı olması noktasında eleştirmiştir.⁴⁵

Günümüzde, tüketim, bireyin bireysel kimliğinin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Chaney'e göre, "günümüz tüketim merkezli toplumsal yaşamında, kişinin bireysel kimliğini oluşturmada dayanacağı toplumsal etik, tanım itibarıyla post modern olmak durumundadır. Geçmişten farklı olma anlamına gelen sözü edilen etiği belirleyen, tüketim temelinde yükselen bir hayat tarzı (life style)dır. "Life Style", bireylerin cinsiyet, yaş ve eğitim gibi özellikleri gözardı edilerek, onları birbirinden farklı kılan bireyselliği ve seçkinliği temsil eden davranış biçimleri yani "yaşam tarzı" dır. Yaşam tarzı bireyin vücudunun, giysilerinin, konuşmasının, yemek seçiminin, evinin arabasının, bireysel zevki, stil duygusu ve boş zamanlarını kullanma biçimi gibi her türlü tüketim alışkanlığının belirlenmesidir.⁴⁶

Tüketim olgusunun güncel yaşamımızda ne anlama geldiğini açıklamak üzere bir sene önce okuduğum dikkat çekişi bir habere yer vermek isterim. Elle Dergisi'nin düzenlediği Women in Hollywood gecesine katılan Lady Gaga, törene neden takım elbiseyle katıldığını açıklıyordu. Davete gelmeden önce, kıyafet üstüne kıyafet denediğini, birçok ayakkabıyı giyip çıkardığını, en güzel mücevherleri taktığını, ipek kumaşlı elbiselerini denediğini ancak, bir süre sonra, kıyafetlerin midesini bulandırdığını o anda ben ne yapıyorum diye düşündüğünü, insanları etkilemek için kıyafet giymenin yanlış olduğunu düşündüğünü Hollywood da Kadın gecesinde söylüyordu.⁴⁷ Galbraith'e göre, "Birey, sisteme tasarruflarını yatırarak değil, sermaye ile sistemi besleyerek değil, ancak, sistemin ürünlerini tüketerek hizmet eder.". Bauman (1999), tüketim tarzlarıyla kimlik arasındaki bu ilişkinin post modern tüketim kültürü zemininde oluştuğunu ileri sürerek, tüketim kültüründen bütün kimliklerin faydalandığını belirtir. Tüketim toplumundaki bireylerin kimlikleri, tüketim tarzlarına ve işlevlerine göre

45 Derya Güler Aydın, "Kapitalizmde Bireyin Sorgulanması: Yabancılaşma ve Demir Kafes," *Amme İdaresi Dergisi* 43, sayı.2 (2010): 28.

46 Ömür Alyakut, "Postmodern Toplumda Değişen Evler: Yeni Yaşam Tarzı Vadeden Ev Reklamlarının Göstergibilimsel İncelenmesi," *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 1, sayı.44 (2017): 243-262.

47 "Ünlü Şarkısı Gözyaşları İçinde Anlattı: Tecavüze Uğradım," *Cumhuriyet*, Ekim 17, 2018, erişim Şubat 28, 2019, www.cumhuriyet.com.tr/foto/foto_kultur_sanat/1113722/1/Unlu_sarkici_gozyaslari_icinde_anlatti_Tecavuze_ugradim.html

belirlenmektedir. Böylece ortaya çıkan yeni tüketim anlayışı, geleneksel sınıf bağlarını çözerek, sınıfsal eşitsizliğe yeni boyutlar kazandırma yoluyla kimliklerin parçalanmasına zemin hazırlamaktadır. Topluluk içinde birey olarak standart ölçüsünde tüketim gerçekleştiremeyenler ise “yeni yoksullar” grubunu oluşturmaktadır. Bu anlamda tüketim kültürünün etkileşim ortamında bulunan ve yeterince tüketemeyen “defolu tüketici”lerin bireysel kimlikleri, “yeni yoksulluk” kavramıyla tanımlanmaktadır.⁴⁸

1990’lı yıllarda endüstri sonrası toplum teorileri, yeni biçimleriyle hayatımıza girdi. Bu tezler esnek uzmanlaşmadan yola çıkarak, yalın üretim, post-fordizm ve bilgi ekonomisi gibi isimler altında yeniden üretildi.

Geçmişle aralarındaki en büyük süreklilik ise, “günümüz toplumunu ‘enformasyon toplumu’ olarak nitelendiren görüşte” ortaya çıkmaktadır. Bu tezler kendi aralarında birtakım farklılıklar barındırmalarına rağmen, şu gibi ortak temalara sahiptir; (1) Büyük firmalar eliyle yürüyen, kitlesel üretime dayanan ve standart bir çalışma düzenine sahip ‘eski ekonominin’ yerini ağırlıklı olarak hizmet sektöründeki esnek, yaratıcı ve bilgi temelli çalışmanın alması. (2) Geleneksel denetimin yerini, kültürel koordinasyon, içselleştirilmiş bir bağlılık ve işçilerin öz disipliniyle yürütülen bir emek sürecine bırakması. (3) Hiyerarşinin yerini, ağların, sınırları ortadan kalkmış veya bir merkezi olmayan birimlerin alması. Jessop’un ifadesiyle “Post-Fordist emek sürecinin en önemli donanımı, mikro-elektronik temelli enformasyon ve iletişim teknolojileridir. Post-Fordist emek süreci, aynı zamanda, giderek artan oranda kodların işlenmesine ve kodlanmış bilgiye dayanan akıllı yazılımlara güvenir. Böylece, işgücü piyasasında farklılaşma olur; daha iyi eğitilmiş, daha bağımsız, daha güvenilir ve daha ilgi çekici işleri yürütecek “bilgi işçileri” ile süreç yönetilir. Bu bilgi işçisinin popüler imajı, “...genellikle genç, kurumuna ve işine kişisel olarak bağlı, sorumlulukları artırılmış bir işte uzun saatler çalışmaya hazır, kendini geleneksel anlamda çalışandan ayrı bir yere konumlandıran, bireysel bir kariyer görüşüne sahip olan kimsedir.”⁴⁹

1848’de Marx bir deftere şunları yazar: “Eğer işçiler üretim süreçlerinden tamamen dışlanırsa, üretimi, makineler, süreçler

48 Mehmet Karakaş, “Yeni Yoksulluk Bağlamında Sosyal Kimlik ve Tüketimde Eşitsizlik,” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7, sayı.2 (2005): 1-16.

49 Bahadır Nuro, “*Beyaz Yakalı Emek*in Dönüşümü: Finans Sektöründe Emek Süreçleri,” (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014), 87.

gerçekleştirir hale gelirse, işçiler sadece bunu izler hale gelirse, bu durumda bilgi toplumsallaşır ve bilginin, daha önce başka hiçbir yerde kullanmadığı bir kavram olan ‘ortak bilgi birikimi’ tarafından ele geçirilir.” Bugün, ortada otomasyon, toplumsal bilgi ve ortak bilgi birikiminde depolanan enformasyon var. İşte tam da bu noktada, ortak bilgi birikiminin nasıl ve ne yönde ve kimler tarafından kullanılacağı sorunu karşımıza çıkar. Kişisel bilgi ve verilerin özel şirketlerin kullanımında olması, facebook skandalı ile ne derece tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini gözler önüne serdi.⁵⁰

Programlanabilir robotlar, yapay zekâ, bütün bu teknolojik ilerleme, kol gücüne dayalı çalışmanın ve mesleklerin yok olma tehlikesi içerisinde olduğunu gösterir, ancak, daha da ilerisi bilişsel güce sahip çalışanların, bazı bilim adamlarına göre otonom karar alma mekanizmalarına sahip yapay ajanlar ile mücadele etmesi için genetik kodlarının değiştirilmesi ve insanüstü ırkın var edilmesi kaçınılmaz gibidir.

İnsan Ötesi Toplumda Yeni Sosyal Politikalar

En büyük payı endüstri robotlarının aldığı, robot satış rakamları, 2015’te Siemens verilerine göre 25 milyar ABD dolarını geçti. Japonya, G. Kore, Almanya ve ABD, İmalat sanayiinde en fazla robot kullanan dört ülkedir.⁵¹ 2015 yılında 1.5 milyon olan dünya robot nüfusu, 2019’da 2,5 milyona ulaştı. Dünyada robot kullanım oranlarında başı Asya ülkeleri çekmektedir.⁵² Ünlü fizikçi Stephen Hawking, robotların, otonom sistemler ve otomasyon nedeniyle düşük-orta sınıf işlerde çalışanların boşa çıkacakları ve işsizliğe yol açacakları endişesi taşımaktadır. Hawking’e göre, bu durum dünyada ekonomik eşitsizliği derinleştirecektir. Zira internet ve teknoloji sayesinde çok küçük bir grup, az sayıda kişiyi istihdam ederek inanılmaz kazançlara sahip olacak ve bu da sosyal bunalıma yol açacak. Bilhassa, Dördüncü Sanayi Devriminin yıkıcı yan etkileri, birçok çalışanın yaşam standardını düşürürken, işsizliğe ve çaresizliğe de yol açabilir. Yöneticilerinin yapay zekâ sekreterler kullandığı ünlü işadamı Bill Gates ise, kurumları otomasyondan vazgeçirmek için küresel robot vergisi konulmasını talep

50 “Karl Marx Doğumundan 200 Sonra Neden Hâlâ Güncel?” *BBC Türkçe*, Mayıs 5, 2018, erişim Şubat 3, 2019, www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44012778.

51 Fevzi Yılmaz, “Robotlar Hayatımızda”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri D.*, Sayı.12, (2018): 113.

52 “Robot Nüfusu 2.5 Milyonu Aştı,” *NTV*, Mart 13, 2019, erişim: Mart 23, 2019, https://www.ntv.com.tr/teknoloji/robot-nufusu-2-5-milyonu-asti,B4_gWl_DJkaqHuKG4ipvtw.

etmektedir. Tesla CEO'su Elon Musk, madem işlerimizi robotlar devralacak ve üretimi onlar yapacak, o zaman onların ürettiği ekonomik değeri herkesle paylaşalım demektedir. O, robotlara karşı çözüm olarak “evrensel gelir” kavramını yani bir bakıma çok tartışılan temel gelir kavramını önermektedir.⁵³

Teknolojinin işsizliğe ve göçe neden olacağı varsayımı üzerinden hareketle sosyal politika alanında yeni bir dönemin başlayacağını kestirmek zor olmasa gerek. Almanya ile Türkiye arasında yapılan ikili anlaşma çerçevesinde 1960'lı yıllarda büyük miktarda işçi bu ülkeye gönderildi. 1973 yılında Almanya'daki yabancı işçi sayısı 2.4 milyona ulaşır. Avrupa ülkelerinin yoğun işçi alımı, 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler ile durmuş, bazı Türk işçiler geriye dönmüştür. Avrupa'nın yüksek oranlı işçi alımı, İkinci Dünya Harbi sonrası azalan nüfusu ve fordist üretim sistemine bağlı olarak artan nitelsiz işgücü ihtiyacı ile doğru orantılıdır.⁵⁴ Bilakis post fordist üretim sistemi, kol gücüne dayalı emeği, hatasız, hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleştirmenin yolunu programlanabilir endüstriyel robotlar ve enformasyon teknolojisi ile çözdüğü için, bu durum günümüzde gelişmiş ülkeleri katı göç politikaları uygulamaya itti. Bu noktada, artan terör olayları ve işsizlik nedeniyle ortaya çıkan göç dalgaları ve bu göçün yarattığı sosyal sıkıntıların çözümü ile ülkelerde artan işsizlik ve eşitsizliğin yarattığı kaosu kontrol altında tutulması için suçu önleyici, yapay zekâ donanımları ile oluşturulan yeni politikalar gündemdedir.

Otomasyon, Artan Rekabet, İşgücü Piyasası ve Sosyal Politika

Teknolojik gelişme, zaman içinde yaşam standartlarındaki artışın arkasındaki katalizör olmuştur. Teknolojik ilerlemenin bir yönüde otomasyondur. Otomasyon, diğer teknolojilerden daha fazla, iş gücü üzerinde artan etkilere sahiptir. II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar rutin işlerin büyük çoğunluğu otomatikleştirilmiştir (örneğin, Amazon marketleri). Sezgisel işler, en son yeniliklere kadar insan emeği alanına aitti. Ancak, bu yenilikler işgücü alanında kökten değişiklikler üretebilir, maalesef yeni istihdam fırsatları, bilgisayarlaşan eskileri kadar hızlı şekilde işgücü piyasasında yerini alamamakta. ABD ekonomisindeki tüm malları üretmek için ihtiyaç duyulan çalışma saatlerinin miktarı

53 Yılmaz, “Robotlar Hayatımızda,” 116.

54 Birsen Şahin Küçük, “Türkiye’den Batı Avrupa’ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları,” *Sosyoloji Konferansları*, sayı.52 (2015): 613-614.

yakında keskin bir şekilde azalacak. Bu durumun hem kısa hem de uzun vadeli etkileri vardır. Kısa vadede, doğru becerilere sahip olanlar finansal olarak fayda sağlarken, eksik ve hatalı becerilere sahip olanlar bu cömert hasattan yararlanamayacak. Teknolojik ilerleme ve artan rekabete cevaben, toplumu sürekli olarak teknoloji seviyesi ile eşleştirecek şekilde eğitmek zorunludur.

ABD şu anda, değerli ürünler üretenleri doğru şekilde ödüllendiren kapsamlı bir patent sisteminin bir sonucu olarak teknolojik gelişmede dünya lideridir. Bu yenilikler, daha kapsamlı sağlık hizmetleri, daha konforlu yaşam ve daha düşük vergiler ile yeni işler üretir. Ancak, toplumdaki herkes teknolojideki gelişmelerden faydalansa da, kısa vadede bazı kesimler için negatif dışsallıklar yaratır. Örneğin, montaj hattı sisteme uyarlandığında, ürünü baştan sona yapan esnaf ve sanatkârlar için işsizliğe neden oldu. Teknolojik gelişme ve montaj hattı hernekadar toplum için daha fazla değer yaratsada, bazılarının işlerini sonlandırdı. Bu fenomen yaratıcı yıkım olarak bilinir. Yaratıcı yıkım bir yeniliğin doğal sonucudur. İnnovasyon, işyeri ve iş modellerininin modasını sonlandırır. Ancak uzun vadede, meslekleri yeni teknolojilerle ele geçirilmiş işçiler bile kazançlı işlerde istihdam edilebiliyor. İnsan emeği teknoloji ile değişiyor. Nasıl değiştiğini ve toplumun yeni çevreye en iyi şekilde uyum sağlamak için neler yapabileceğini bilmek önemlidir. Zira iyi yönetilmeyen bir toplumda işsizlik ve çaresizlik nedeniyle sosyal endişe ve kargaşalar tetiklenecektir.⁵⁵

Sosyal politikanın hedefi, suça neden olan sosyal nedenleri, azaltmak, zamanla yok etmektir. Suç siyaseti ise, bilhassa suçlu ile ilgilenir, cezanın suçlunun suçu tekrar işlememesi için geliştirilmesi gereken, suçlunun şeref ve haysiyetini zedelemeyen suçu tekrar işlemesini önleyecek şekilde yapılandırılmasını ister.⁵⁶

Hans Boutellier⁵⁷ makalesinde polis ve adli makamların bir sorunu olan şiddet ve suç konusunun yerel politikaya geçişi tartışmaktadır. Boutellier, yirmi birinci yüzyılın başında güvenliğinin, yerel sosyal politika bağlamında en önemli konulardan biri haline geldiğini ifade etmiştir. Zira hırsızlık ve başkalarına verilen zarar ile tehdit, büyük

55 Loren Nerhus, "Automation and the Labor Force," *Major Themes in Economics*, sayı.16 (2014): 65-66.

56 Sulhi Dönmezler, "Suç Siyaseti," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 52, sayı.1-4, (1984): 1-2.

57 H. Boutellier, "The Convergence of Social Policy and Criminal Justice," *European Journal on Criminal Policy and Research* 9, sayı.4 (2001): 364.

şehirlerde farklı oranlarda yaygın fenomen haline geldi. Hernekadar oranı ve önemi abartılsada, insanların şiddet problemine karşı endişeleri haklı nedenlere dayalıdır. Nitekim bu endişe son yıllarda artmıştır. Kamu düzenini korumak Avrupa’da önceleri her zaman belediye başkanı ve yerli politikacıların sorumluluğundaydı. Bununla birlikte, yerel otoritelerin güvenlik problemleriyle ne ölçüde karşılaştıkları oldukça yeni bir konudur. Zira Birçok kasaba ve şehirde, yerel makamlar hala bu yeni politika alanına alışmaktadır. Sonuçta, polis ve adli makamlar daima öncelikle suçla mücadeleden sorumlu olmuştur. Yerel bir güvenlik politikası oluşturmak çoğu zaman karmaşıktır ve uygulamada genellikle zahmetli bir süreçtir. Gençlerin bakımı, gençlik çalışmaları, sosyal yardım hizmetleri, topluluk çalışmaları, eğitim kurumları ve tabii ki polis ve adli makamlar gibi yerel güvenlik politikalarına birçok parti katılmaktadır. Ancak, tüm bu kuruluşlar kendi hedeflerini gerçekleştirmeye yönelirler, güvenlik problemine dair işbirliğine ve sorumluluk almaya yanaşmazlar.⁵⁸

1994 yılında, Steven Messner ve Richard Rosenfeld, Merton, “kurumsal anomi” teorisi olarak adlandırılan çalışmalarına ilişkin yeni bir açıklama yaptı. ABD’de artan şiddet ve suç oranını, “bireysel rekabet” koşulları altında, toplumda herkesin izleyeceği, maddi başarı hedefine bağlılık gerektiren ‘geniş bir kültürel ahlak’ olarak tanımlanan “Amerikan Rüyası”nın etkili olduğunu vurguladılar. Bu kültürel ahlak, zenginlik kazanmak için güçlü bir baskı yaratıyor, ancak bu servete ulaşmanın araçları hakkında yeterli yasak içermiyor. Messner ve Rosenfeld, paranın Amerikan yaşamındaki etkisini azaltmayı amaçlayan çeşitli politika önerileri sunarlar. İşçiler için aile izni, iş paylaşımı, esnek çalışma programları ve istihdama yönelik çocuk bakımı gibi aile yanlısı politikalar, ailelere daha fazla zaman verecektir. Eğitim bilgileri ve istihdam arasındaki bağlantıyı kesmek (lise diplomasını iş için nitelik olarak vurgulayarak), öğrenmek için eğitim alan öğrenci sayısını artırır. Gerginlik teorisi, suç azaltmada sosyal politikanın neden kullanılmasını gerektiğine dair en doğrudan açıklamayı sunar. Suç siyaseti, suçun eşitsizlik kadar yoksulluktan kaynaklanmadığı konusunda da ısrar ediyor. Bazı kişilerin katılımını önleyen bir ekonomik sistemde, onları suç faaliyetine zorlayan göreceli (mutlak değil) bir yoksunluktur. Amerika Birleşik Devletleri, bir dizi önlemlerle zengin bir ülkedir ve aynı zamanda en yüksek şiddet içeren suç oranlarından birine sahiptir. Artan refah harcamalarına rağmen, artan suç oranı bazı tartışmaları beraberinde getirdi. 1980’lerde sosyal destek teorisinin ortaya çıkışı,

58 Boutellier, “The Convergence of Social Policy...” 364-365.

gerilme teorisini yeniden alevlendirdi. Psikolojik seviyedeki bireylerin yaşadığı gerginlik, öfke, hayal kırıklığı ve kaygı yaratacaktır ve bu hayal kırıklığının bir ifadesi olarak sapkın davranışlara yol açacaktır. Hannon ve DeFronzo (1998), 406 büyükşehir ülkesinde refah yardımını incelemiş ve refah ödemelerinde daha düşük suç düzeyleriyle ilişkilendirilebilecek artışlar tespit etmiştir. Sosyal yardımlar, dezavantajlı gruplar ve suç oranları arasında bilakis güçlü bir ilişkinin değil zayıf bir ilişkinin olmasını sağlar. Sosyal Destek Teorisi savunucuları arasında bazı fikir ayrılıkları var. Bunlardan en önemlisi hükümetin, üreme, paylaşılan değerler, yardım ve rahatlık sağlayamadığında ailelere ve toplulukların geleceğinin var olup olmadığı konusundadır.

ABD, sadece, dışsal askeri müdahaleler yâda içsel polisiye tedbirlerle değil, aynı zamanda enformasyon teknolojisi kullanarak zihinsel kontrol mekanizmaları ile de tüm dünyada suçu önlemeye uğraşiyor. Steven Spielberg'in 2002 yılında çektiği "Minority Report" (Azınlık Raporu) filmi, suçluların suç işlemeyen önce yakalanabildiği 2050'li yılları anlatır.⁵⁹ 2012 yılında Microsoft şirketiyle işbirliği yapan New York Eyaleti Polisi, şüpheli birinin kişisel özelliği, Bölgesel Uyarı Sistemi'ne girdiğinde, kentnin kritik bölgelerine yerleştirilmiş 3 bin kamera görüntüsü devreye giriyor ve polis takibi başlıyor. Tom Cruse'nin başrolünü oynadığı Azınlık Raporu filminde olduğu gibi kent kameraları ile şüphelinin eşleşmesi sağlandıktan sonra polis şüpheliyi yakalamak üzere harekete geçebiliyor.⁶⁰ Cinayetlerin önceden bilindiği Azınlık Raporu filmi, İngiltere ve Çin hükümetlerine de ilham vermiş görünüyor. İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nden Prof.Dr.Geoffrey Barnes ile Durham Polis Teşkilatı işbirliği sonucu gerçekleştirilen ve ismine HART (Harm Assessment Risk Tool-Zarar Değerlendirme Risk Aracı) denilen bir yapay zeka üretildi. Bu makine, sicil kaydı ve diğer istihbarat verilerini temel alarak kişilerin şüpheli olup olmadığına karar veriyor, şüpheli gözüken kişileri, derecelendiriyor ve takip edebiliyor.⁶¹ Daha ileri düzeyde suç önleme makinesini ise, Çin'de ki Claud Walk isimli şirket üreteceğini dünyaya duyurdu. Bu yapay zekâ, yüz tanıma tekniği kullanarak, kişinin farklı mekânlarda ve farklı kıyafetlerle bile olsa tanınmasını sağladığı gibi hareketlerini analiz edip, suç işleyip

59 Bont, Jan de, Goldman, Gary (Yapımcı), Frank, Scott, Cohen, Jon (Senarist), Spielberg, Steven (Yönetmen), (2002), *Azınlık Raporu* [Bilim Kurgu], Amerika: DreamWorks.

60 "Azınlık Raporu Gerçek Oldu," *Hürriyet Planet*, Ağustos 09, 2012, erişim Ocak 18, 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/azinlik-raporu-gercek-oldu-21191741>.

61 "Azınlık Raporu Gerçek Oluyor," *NTV*, Mayıs 12, 2017, erişim Şubat 03, 2019, www.ntv.com.tr/galeri/sanat/azinlik-raporu-minority-report-gercek-oluyor.

işlemeyeceğini tahmin edecek, aynı zamanda birden fazla suç aletini (bıçak, ip ve çekiş gibi) aynı anda satın alan alan her hangi bir kimsesinde şüpheli listesine alınıp izleneceğini, şirket yetkilisi Financial Times Dergi'sine verdiği röportaj ile duyurdu.⁶²

Azınlık Raporu (Spielberg, 2002), A.B.D.'de gelişen denetim ve gözetim havasını ilk algılayan filmlerdendir. Filmde, suç henüz ortaya çıkmadan engellenmenin mümkün olup olmayacağı işlenmiş, masumiyet karinesi hiçe sayılarak (yâda şüphelinin suçu işleyip işlemeyeceği noktasında hiçbir deneme yapılmaksızın) henüz suç işlememiş kişinin cezalandırıldığı despotik bir gelecek hayal etmiştir. V for Vendetta filmi de, halkın güvenliğini sağlamak için her şeyi denetim ve gözetim altında tutmayı kendine hak gören bir devletin, diktatörlükten başka bir şey olmadığını vurgulamıştır.⁶³

Toplumunu denetleyerek, gözetleyerek, müdahale ederek, dışarıdan korumaya çalışan, Birleşik Amerika'nın güvenlik mekanizmalarının işlevi, gün geçtikçe kişisel hak ve özgürlükleri engeller ve göçmen politikalarını katılaştırır şekle bürünmüştür. Bütün bu ulusal güvenlik sistemleri ve güvenlik duvarları, 22. Yüzyıl da, küresel sosyal politikaların uygulanabilirliği, yâda endüstri ilişkileri noktasında bir takım şüpheleri ve sosyal demokrasinin geleceğini sorgulamaktadır. Terminal filmindeki gümrük görevlisinin söylediği gibi, "Amerika kapalı"dır; giriş ve çıkışlar seyahat edenler için imkânsızlaşmış, göçmenlik işlemleri uzamış üniversitelere alınan yabancı öğrenci sayılarında bile düşüş yaşanmıştır.⁶⁴

Gündemimize yakın geçmişte Philip K.Dick'in romanından sinemaya aktarılan "Azınlık Raporu" filmi ile giren "Suç Öncesi" birimi ile birlikte, günümüzde, bazı ülkelerde, ileri teknoloji ürünü yapay zekâlar ile güvenliğin sağlanması büyük bir devrim niteliğindedir. Bana göre, 22.yüzyılın gelişen teknolojisi beraberinde devletlerin Adalet Bakanlığı bünyesinde oluşturacağı "Suç Öncesi" birimi, dünyada artan nüfus, eşitsizlik ve kargaşanın önüne geçilmesi için oluşturulacak bir uluslararası sosyal politika aracı olması ihtimali var olabilir. Zira

62 "Azınlık Raporu Filmi Gerçek Oluyor," *Sözcü*, Eylül 24, 2017, erişim Ocak 13, 2019, www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/rahsan-gulsan/azinlik-raporu-filmi-gercek-oluyor-2022747

63 Silver, Joel, Wachowski, L. A. (Yapımcı), Wachowski, L. A. (Senarist) ve McTeigue, James (Yönetmen), (2006), *V For Vendetta* [Bilimkurgu, Aksiyon], Amerika, İngiltere, Almanya: WarnerBros.

64 Macdonald, Laurie vd (Yapımcı), Gervasi, Sacha vd (Senarist), Spielberg, Steven (Yönetmen), (2004), *Terminal*, [Politik Komedi, Drama], Amerika: DreamWorks.

gelecekte, “sosyal politika” kavramı da büyük bir değişime uğrayacaktır. Şiddetli teknolojik gelişmeler, artan rekabet, emeğin beşeri sermayeye dönüşümü, sosyal adaletin ve eşitlik kavramının eşitsizliğe dönüşümü, yapay zekâlar, yenilenebilir enerji. Tüm bu gelişmeler, yapay zekâların insanla kıyaslandığında “düşük maliyetli, yüksek verimli ve uzun kullanımlı” olduğu bir zamanda, kapitalizmin sürdürülebilirliğini tehlikeye atacaktır.

Kontrollü Gözetim ve Suçun Önlenmesi

Biryandan insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için maksimum özgürlüğü talep eder ve bu özgürlüğü başkalarının özgürlüğün sınırlandırılması pahasına talep ederler. Bu nedenle güvenlik meselesine yönelik dikkat edilmesi gereken husus, hükümetin öncelikli olarak sorumlu tutulduğu “güvenli özgürlük” talebi olarak nitelendirilebilir. Nitekim insanlar sokakta, yüzme havuzunda ve futbol stadyumunda kendilerini güvende hissetmeyi severler. Çocuklarını güvenli okullarda göndermek ve evlerinden uzaktayken endişelenmemek isterler. İnsanlar, kişisel olarak tüketen, tüketen bir kültürün tipik risklerini hükümetler tarafından idari olarak ele alınmasını bekliyorlar. Bu da, yaşam güvenliğini sağlayan politikaların geliştirilmesini gerektiriyor.⁶⁵

Aytaç ve İlhan⁶⁶ piyasanın önceliklerinin sosyal entegrasyonunun önüne geçmesinin, esnek çalışma biçimleri ile örgütsüzleşen işgücü piyasasının toplumu bir arada tutan ilişkiler ağını zedelediğini ifade eder. Güven, bağlılık, sadakat, istikrar gibi duygular aşınmaktadır. Çalışanlar ve genel olarak toplum elektronik aygıtlar, internet ve cep telefonu sayesinde sürekli gözetlenmekte, denetlenmektedir.

20.yüzyılın sonlarına doğru, insan bedeni, tarihçilerde dâhil herkesin ilgisini çekmeye başladı. Bilhassa, insan bedeninin ve zihninin kontrol altına alındığı bir hegemonik sistemi ünlü Fransız düşünür Michel Foucault tekrar gündeme taşıdı. Bu sisteme biyopolitika yâda bio-iktidar denmektedir. Hernekadar bu kavramı ilk kez ortaya atan Foucault olmasada, tekrar yorumlayan ve gündeme taşıyan en tanınmış isimdir.

65 Boutellier, “The Convergence of Social Policy..”372.

66 Ö. Aytaç ve S. İlhan, “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, sayı.1 (2008): 182.

Kavramı ilk kez ölmeden 10 yıl önce, 1974'te bir dersinde şöyle açıklamıştır. "...Kapitalist toplum için, herşeyden daha önemli, biyolojik, hücrenel, bedensel olan biyopolitikadır. Beden biyopolitik bir gerçeklik, tıp biyopolitik bir stratejidir."⁶⁷ Foucault'un ilk kitabı *Hapishanenin Doğuşu*'nda (1992) ; iktidar kavramını sıradışı bir şekilde ele alır. Nitekim gücün nasıl oluştuğunu nasıl korunduğu tarihsel süreç içinde analiz eder. Zira iktidarın kişileri gözetim altına tutmaya yönelik mekanizmaları, disiplinleri, akıl almaz yöntemlerini inceler. Bazı insanlar tarafından insanlara egemen olmak için geliştirilen yöntemlerin nasıl bireysel veya toplu şekilde çekilen veya çektirilen acılara neden olduğunu gözler önüne serer. Foucault kitabın sonunda iktidarı "büyük bir gözaltı" olarak tanımlar. Modern iktidar, bu gözetim mekanizmasını insanı "bireyselleştirerek" yapar. Foucault'ya göre, bireyselleştirmek, gözetim altında tutmak ve cezalandırmak yani egemen olmaktır. Nitekim günümüzde modern iktidar deliyi tımarhaneye, çocuğu okulla, askeri orduyla, hastayı hastaneyle, suçluyu hapishaneyle kuşatarak, bireyselleştirmiş, kaydetmiş, sayısal hale getirmiş ve egemen olmuştur. Böylece, her bir birey, bir yerde kayıtlı hale gelince, denetim altında olacak, gözetim altında tutulacaktır.⁶⁸

Foucault neoliberalizm ile birlikte haklar ve yasaların değil, çıkar ve rekabetin kontrolünde gerçekleşen yeni bir ilkesel kavramın doğuşunu gündeme getirir: Nitekim artık iktidar özgürlüğü tekeline almış, özgürlüğün üretilmesi ve tüketilmesini yönetmeye başlamıştır. Foucault, neo-liberal yönetimsellik anlayışını özgürlüğün idaresi olarak tanımlar. Özgürlük, bireyin özneleşmesinin en önemli aracıdır, zira bireyin kendisini gerçekleştirme ve geliştirmesi için özgürlüğe ihtiyacı vardır. Ancak, bu özgürlük, söylemsel çerçeve içerisinde kendisini ancak piyasa ilişkileri içerisinde var edebilir. Böylece, neo-liberal özgürlük anlayışı, piyasa ilişkilerini bir tür özgürlük sağlayıcısı olarak sunar ve derinleştirir.⁶⁹

Foucault, iktidarın toplumsal alanda bir ağ biçiminde işleyen ilişkiler çerçevesinde çalıştığını öne sürer. Zira bireyler iktidarın alıcıları yâda uygulanma noktaları değil, taşıyıcılarıdır. Bireyin bedeni, bu tür bir taşıyıcılık konumuyla iktidarın gerçekleştirildiği ve ona direnildiği yer haline gelir. Max Weber'in yaklaşımı benimseyen çağdaş kuramcılar ise,

67 Michel Foucault, *Power*, Çev. Robert Hurley, James D. Faubion (New York: The New York Press, 2001), 137.

68 Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. M. A. Kılıçbay (Ankara: İmge, 1992), 235.

69 Michel Foucault, *The Birth Of Biopolitics: Lectures At The College De France 1978-1979*, Çev. Graham Burchell (New York: Palgrave Macmillan Press, 2008), 63.

devleti kuramsal olarak iktidarın yoğunlaştığı ve depolandığı alan olarak görürler. Devletin özgünlüğünün ve düzenleyici gücünün nedeni, “meşru şiddeti” elinin altında tutmasıdır.⁷⁰

Weber’e göre, protestan ahlakı kapitalizmin içselleştirilmesi sürecinde çok önemli rol oynar. Weber’e göre Protestan inancı ve kapitalizmin yükselişi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Protestan inancı, sıkı çalışmanın ve değer yaratmanın önemini ve dünyevi zevkten kaçınarak tutumlu olmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Protestan ahlâkını, ekonomik hayata kazandırdığı en önemli erdem bir meslek içinde düzenli ve metodik çalışmanın, bir dini görev olduğu bilincini yerleştirmesidir... Bunun yansıması iyi bir ticaret ahlâkı temin etmiştir. Başlangıçta, diğer şartlarla birlikte Protestan ahlâkı, iktisadi gelişmeyi belirlemişken; geliştikten sonra kapitalizm, Protestanlığı kendi yörüngesine çekerek bir açıdan onu belirlemiştir. Dinin belirleyen konumdan, belirlenir konuma düşmesini dramatik bulan Weber; bu durumu, “dünyanın büyüünün bozulması” ya da Nietzsche’den iktibas ettiği “dünyanın tatsızlaşması” olarak nitelendirmiştir.⁷¹ Weber, Nietzsche’den etkilenerek, rasyonel dünyayı “büyüsünü yitirmiş” (disenchantment) bir dünya olarak görür. Nitekim Weber kapitalizmin rasyonel birey fikrine tıpkı, Marx, Polanyi ve Nietzsche gibi karşı çıkar.⁷²

Sanayi sonrası çalışma ilişkilerine baktığımızda protestan ahlakının çoktan çöktüğünü görürüz. Tüm dayanakları çöken protestan ahlakının yerine karakteri aşınmış ve her türlü muamelemeye hazır yeni ve tehlikeli çalışan sınıfı eklenir. Andre Gorz (1999)’un şu sözleri durumu özetler : “Endişelenin, titreyin!” İdeolojik mesaj değişti: “İşin önemi yok, yeterki ay sonunda maaş ödensin”den “maaşın ne kadar olduğunun önemi yok, yeter ki bir işiniz olsuna dönüştü. Başka bir deyişle bir işe sahip olmak ya da sahip olunan işi elde tutak için her türlü tavize, küçük düşürmeye, boyun eğmeye, rekabete ve ihanete hazır olun; zira “işini kaybeden, her şeyini kaybeder”.⁷³

Mottosu, esneklik olan yeni kapitalizm ve onun piyasa ile özgürleşen rasyonel birey (homo economicus) kavramı, kapitalizmin ruhu olan

70 Ersin Embel, “Hegemonya ve Meşruiyet Kavramları Çerçevesinde Amerikan Müdahaleciliği: Kore ve Kosova Örnekleri,” (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 19; Tarık Şengül, “İktidar,” *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler Disiplinlerarası İlişkiler* içinde, der. Gökhan Atılgan ve Atilla Aytekin (İstanbul: Yordam kitap, 2012), 46.

71 İshak Torun, “Kapitalizmin zorunlu şartı ‘Protestan ahlâkı,’” *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3, sayı.2 (2002): 89-98.

72 Aydın, Derya Güler, “Kapitalizmde Bireyin Sorgulanması...,” 27.

73 Andre Gorz, *Reclaiming Work*, Çev. Chris Turner (Cambridge: Polity Press, 1999), 56.

protestan ahlakı yerle yeksan olurken, bir çıkmaza sürüklenir. Zira Karl Polanyi'nin Büyük Dönüşüm kitabında insan doğasına aykırı dediği piyasa özgürlüğü kavramı Şili'de, Fransa'da dünya gündemine giren son sosyal krizlerle kendini gösterir.

Belli ki, geri dönüşümü nerdeyse imkânsız olan acımasız rekabet ve piyasa ekonomisi mottosu, insanın bedenini ve zihnini ele geçirirken, yeni bir dönüşümü gerçekleştirebilecek midir?

Nietzche, üst insanı ideal fikrine hiç sahip olmadığı için güvenliğin yerine savaşı, zaferi, tehlikeyi ve macerayı tercih eden, yaşamını yükseltecek şeylerin bilgisine sahip olan, bu nedenle büyük bir sağlığa kavuşmuş insanın ötesinde bir varlık olarak tasvir eder. Üst insan geldiğinde ahlaktan bağımsız düşünemeyen insanoğlu onu bir canavar olarak görecektir, der.⁷⁴ Alan Watkins de, ancak, yüksek ahlaki kodla programlanmış yapay zekâların Hawking'in endişelerinin gerçeğe dönüşmesini engelleyebileceğini söyler. Mamafih, sanayi devriminin sefalete mahkûm ettiği ve makine ile özdeşleşen işçi sınıfı, adına "Ludizm" denilen ve Makine Kırıcıları anlamına gelen bu ilk işçi hareketini başlatmıştı.⁷⁵ Pek çok kişi "Makine Kırıcılar" terimini yeni teknolojileri benimsemeye direnen kimse olarak tanımlar. Aslında, "Ludizm" kelimesi teknolojiye aktif olarak karşı çıkan ve kelimenin tam anlamıyla ya da mecazi olarak "makineyi parçalamak" isteyen kişi anlamına gelir. Kökenleri İngiliz Endüstri tarihine dayanan İngiliz Ned Ludd tarafından başlatılan, Ludizm, daha az işçi ile daha fazla tekstil üretimi yapan makilerin devreye sokulduğu, sanayi devriminin başlangıcında, takipçilerini tekstil makilerini parçalamaya çağırması ile başlar. Ludd ve takipçileri bu ilerlemeyi durduramadılar ancak yavaşlatmayı başarırlar.⁷⁶

18. Yüzyılda, işçiler hastalık ve kaza sigortası, emeklilik, yıllık ve haftalık izin, işten atılma tazminatı, iş güvenliği ve iş güvencesi gibi haklara sahip değillerdi. Günde 16 saat, bazen daha fazla çalışıyorlardı. İşverenler, maliyeti düşük olduğu için kadın ve çocuk işçileri çalıştırıyordu. Buhar gücüyle çalışan tekstil makinelerine karşı çıkışın sembolü Makine Kırıcıları, sınıf bilincinin oluşmasında ve örgütlenmeye önemli katkılarda bulundu. İşçiler arasında birlik ve

74 Melodi Çakın, "Nietzche ve Heidegger'de Metafizik Sorunu," (Yüksek lisans Tezi, Hacettepe Üniv, Ankara, 2015), 63.

75 H.Yunus Taş, "Toplumsal Sınıfların Gelişim Sürecinde Sendikalar ve Sendikaların Geleceği," *Emek ve Toplum Dergisi* 1 (2012): 64.

76 Miller and Atkinson, "Are Robots Taking..." 2.

dayanışma duygusu gelişmeye başladı ve dayanışma dernekleri ve yardım sandıkları kurmaya başladılar.⁷⁷ Gündelik hayatta yaygınlaşan yapay zekâ kullanımı ve sanayide kullanılan endüstriyel robotlar, bazı mesleklerin yok olması ve yeni mesleklerin genç nüfusa cevap verememesi durumunda artan işsizlik nedeniyle, yeni bir Robot Kırıcıları hareketine dönüşebilir. Üretkenliği ve verimliliği artıran teknolojinin, işçilerin işlerini elinden alacağı yönündeki görüş, yeni bir “Ludizm” akımını teşvik edebilir, günümüz yüksek işsizlik oranları ile teknoloji arasında doğrusal bir ilişki kurulabilir. Verimliliğin artması, işçilerin yapması gereken işleri azaltacağından, teknolojinin çalışanların yerine geçerek işsizliği artıracığı görüşü vardır. Yeni işlerin üretileceğini düşünenlerin çoğu bile, uzun vadede kaybedilenlerin yerini alacak kadar çok iş üretilemeyeceği endişesi taşımaktadır. Bütün bu gelişmeler Batı Toplumunda yeni bir Ludizm hareketinin hoş karşılanmasına yol açıyor. Bir başka bakış açısı ise, robotlar, otomasyon, makineler ve üretkenlik: bunlar insanlığın geleceği için anahtar faktörlerdir ve kesinlikle toplam istihdam için tehdit sayılmazlar.⁷⁸ Larry Elliot, Ocak ayında Seattle’da bulunan Amazon merkezinin bodrum katında bir market açıldığını, yapay zekâlarla çalışan markette, müşterilerin girerken, telefonlarını taratarak, raftan istediklerini seçip tekrar geri çıktıklarını anlatıyor. Herhangi bir kasiyerin ve çıkış noktasının bulunmadığı ve oyalanmadan hızlıca çıkılan marketten alışveriş yaptıktan kısa bir süre sonra, alışveriş faturanız cep telefonunuza geliyor. Elliot, eskisi gibi teknolojik ilerleme ile baş etmenin yolunun, yeni işler üretilmesinden geçtiğini söylüyor. Bunu yaparken işin ne olması gerektiği ve faydaları konusunda derin bir inceleme yapılması ve hem sağ hem de sol için çözüm olarak evrensel temel gelir uygulamasının iyi olacağını belirtiyor.⁷⁹ Bilindiği üzere, gerek iç gerekse dış göç işsizlikle ilgilidir. Yaşadığı ülkede iş bulamayan yâda sahip olduğu işle ilgili sosyo & ekonomik tatminsizlik yaşayan kişilerin başka ülkelere doğru gerçekleştirdikleri göç hareketine işgücü göçü denir. Uluslararası işgücü göçünün %50’den fazlası az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerden gerçekleşmektedir. Uluslararası işgücü göçü, iç ve dış ekonomik nedenlerden ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerden bazıları; işgücü ücretlerinde ülkeler arası

77 Taş, “Toplumsal Sınıfların Gelişim Sürecinde...,”64.

78 Miller ve Atkinson, “Are Robots Taking...,” 22.

79 Larry Elliott, “Robots Will Take Our Jobs, We’d Better Plan Now, Before It’s Too Late,” *The Guardian*, Şubat 01, 2018, erişim March 02, 2019, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/feb/01/robots-take-our-jobs-amazon-go-seattle>.

farklılıkların olması, yoksul ve zengin ülkeler arasındaki farkın artması, küreselleşme, demografik farklılıklar olarak gösterilebilir. Uluslararası işgücü göçünün farklı çeşitleri bulunmakla birlikte temel olarak üç çeşit üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar; kesin göç, geçici göç ve beyin göçüdür.⁸⁰ Uluslararası Çalışma Örgütü'nün yaptığı çalışmada 232 milyon göçmenin, 150,3 milyonunu göçmen işçilerin oluşturduğu söylenmiştir. Dünyadaki 150,3 milyon göçmen işçinin hemen hemen yarısını (%48,5) Kuzey Amerika, Güney Avrupa, Kuzey Avrupa ve Batı Avrupa'daki göçmen işçiler oluşturmaktadır.⁸¹ Savaş, terör olayları ve politik huzursuzluklar sonucunda yaşadıkları yeri veya işlerini kaybedenlerin hayat standartlarının düşmesi sebebiyle oluşan işgücü göçü nedenidir. Günümüzde uluslararası işgücü göçü, kaynak ülkelerdeki yaşam standartlarının düşüklüğü, kaynak ve hedef ülkeler arasında her geçen gün artan ücret farklılıkları, belirsizlik ve güvensizlik gibi itici etmenlerin etkisiyle gerçekleşmektedir. Bir başka ifade ile uluslararası işgücü göçü hareketlerinin düşük gelire sahip ve yoksul ülkelere yüksek refah düzeyine sahip ve gelişmiş olan ülkelere doğru olduğu söylenebilir.⁸²

Göçmen sorununa en sert tepki gösteren ve engellemek için uğraşan, AB üyesi devletlerdir. Özellikle Almanya, Hollanda ve Danimarka'da 2000'li yılların başından itibaren yabancı karşıtı politikaları ile oylarını artırmaya başlayan sağ partiler hatta sol partiler dahi ülkelere yaşanan göç ve mülteci sorununa karşı tepkilerini -özellikle ekonomik sıkıntı yaşayan orta sınıftan insanlar ile birlikte- yansıtmaktadırlar. Her konuda özgürlük ve demokrasinin varlığından söz eden ve kendi sınırları içerisinde serbest dolaşımı teşvik eden AB devletlerinin, mültecilere karşı "giriş ve yaşama koşullarını zorlaştırıcı ama ülkeden sınır dışı etmeyi kolaylaştırıcı" sert kanunlar içeren önlemler alması kendi içerisinde tezatlık barındırmaktadır.⁸³ Dünyada gelişmiş ülkelerde yükselen göç karşıtı politikaların teknolojinin getirdiği işsizlikle doğrudan bağlantısı vardır. Bu nedenle gelişmiş ülkeler, işsizlikten kaynaklanan suç ve terörü engellemek ve vatandaşlarının yaşam

80 Onur Çayan, "Uluslararası İşgücü Göçü ve İşsizlik Üzerine Etkisi: 2009-2015 Yılları Arası Türkiye İncelemesi," (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2018), 37-41.

81 "Yeni ILO Verilerine Göre Küresel İşgücünde 150 Milyon Göçmen Yer Alıyor," *ILO*, Ocak 04, 2016, erişim Mart 06, 2019, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_440647/lang-tr/index.htm.

82 Çayan, "Uluslararası İşgücü Göçü...",49.

83 Taşkın Deniz, "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", *TSA* 18, sayı.1 (2014): 179-180.

standartlarını korumak üzere yeni yapay zekâ sistemleri ile iç güvenliklerini sağlayacak yeni sosyal politikalara yönelmektedirler.

Sonuç

Çalışma hakkı, insan hakları içinde önemli bir yere sahip olan, ekonomik ve sosyal haklar kümesinin en çok tartışılan konusudur. Çalışma hakkı günümüz Anayasalarının önemli bir bölümünü oluşturur. Ancak, bazı ülkelerde çalışma hakkı devlete yükümlülük getiren bir anlayış iken bazı ülkelerde ise devletin yükümlülüğü dışında görülür. Sosyal devletin işlevleri arasında görülen çalışma hakkı, çalışma gücünde ve isteğinde olan herkesin çalışarak kendisine insanlık onuruna yaraşır bir gelir sağlayabilme hakkı olarak açıklanır. Bazı çalışmacı sosyal devlet modellerine sahip ülkelerde örneğin Almanya gibi, eğitim politikaları ve istihdam politikaları bir arada yürütülür. Alman devleti, her bir Alman vatandaşının çalışma hakkının yükümlülüğünü alır ve herkesi eğitim durumuna uygun bir işe yöneltir. Eğer kişi çalışmak istemiyorsa psikolojik bir sorunu olup olmadığına bakılır ve iki yıl boyunca devlet kontrolünde psikişik sağlığı düzeltilmeye çalışılan birey, ya çalışma hayatına kazandırılır yâda işsizlik sigortası alır. Bu noktada, sanayi 4.0 beraberinde düşük orta ve yüksek nitelikte pek çok işin ya endüstriyel robotlar yâda yapay zekâlar tarafından daha iyi bir şekilde yapılabilme olanağı vardır ve bu durum yeni üretilen işlerin artan dünya nüfusunu yeter seviyede istihdam edip edemeyeceği sorunsalını karşımıza çıkarır. İlaveten, sanayi sonrası çalışma ilişkileri, giderek artan düzeyde, sosyal hakların azaldığı, rekabetin arttığı, sürekli değişen ve dinamik bir sisteme dönüşmüştür. Fordizm beraberinde protestan ahlakı, sıkı çalışmanın ve tasarrufun bireyi yüceltmesi üzerinedir. Ancak, günümüz koşullarında çalışma ilişkilerinde güven ve istikrar zedelenirken, uzun bir çalışma hayatı ve disiplin bireye iyi bir mevki getirmemektedir. Sürekli değişmesi kendini yenilemesi ve dinamik olması istenen birey, sıkı gözetim mekanizmaları ile kontrol edilmekte gerçek anlamda özgürleşmemektedir. Emegın yerini beşeri sermaye alırken, kendine yatırım yapan, dinamik bireyler rekabete uyum sağlayabilmektedir. Barro'ya (1991) göre, beşeri sermaye stoku bakımından güçlü olan ülkeler, teknolojiyi daha etkin kullanarak, toplam faktör verimliliğini daha çok artırabilir ve böylece ekonomik büyümeyi hızlandırabilirler Öğrenen ve becerilerini geliştiren, nitelikli beşeri sermayenin ekonomik büyüme için kilit bir rol oynadığını söyleyen Dünya Bankası, dinamik bir işgücü için eğitim ve sağlık politikalarının tekrar gözden geçirilmesini şart koşturmaktadır. Ancak, az

gelişmiş, yüksek teknoloji üretmeyen ve nüfusun büyük bir kısmı işsiz olan ülkelerden artan göç dalgaları, endüstrileşmiş ülkelerin hoşuna gitmemektedir. Birleşik Amerika, neredeyse beyin göçü dışında diğer zorunlu yasal yâda olmayan göçe karşı çıkmakta ve giderek korumacı politikalara geri dönmektedir. İşsizlik ve dışlanma nedeniyle ortaya çıkan terörizm ise yine yüksek teknoloji ürünü yapay zekâlarla suç önleyici birimler tarafından kontrol altında tutulmak istenmektedir.

Kaynakça

- Ahmed Celal Ali. *Batılışma Hastalığı: Batıdan Gelen Veba*. Çev. Fatma Nur Altun, İstanbul: Umut Matbaası, 2009.
- Akdemir, Sevim. “Yapısal Uyum Programları ve Uygulamaların Değerlendirilmesi.” *Ekonomik Yaklaşım* 12, sayı.40 (2001): 45-72.
- “Alan Watkins’dan Yapay Zekâ Ve Robotların Geleceği Öngörülerini.” *Xtrlarge*, Nisan 18, 2018. Erişim. Haziran 9, 2019. www.xtrlarge.com/2018/04/18/alan-watkins-yapay-zekâ-robot-ongoru.
- Allen, R.C., *Explaining The British Industrial Revolution From The Perspective of Global Wage and Price History*. Dept. of Eco., Nuffield College, England: Oxford Univ.Press, 2006.
- Alçın, Sinan. “Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0.” *Journal of Life Economics* 3, sayı.2 (2016):19-30.
- Alyakut, Ömür. “Postmodern Toplumda Değişen Evler: Yeni Yaşam Tarzı Vadeden Ev Reklamlarının Göstergibilimsel İncelenmesi.” *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 1, sayı.44 (2017): 243-262.
- Atik, Hakan. “Finansal Krizlerin Gölgesinde Yükselen Piyasa Ekonomileri.” Uzmanlık Tezi, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ankara, 2005.
- Aydın, Derya Güler. “Kapitalizmde Bireyin Sorgulanması: Yabancılaşma ve Demir Kafes.” *Amme İdaresi Dergisi* 43, sayı.2 (2010): 17-32.
- Aydın, Mustafa Kemal ve Eyüp Ensar Çakmak. “Sosyal Devletin Temelleri.” *Bilgi*, sayı.34 (2017): 1-19.
- Aydınlı, Halil İbrahim. “Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Sanayi Ötesi Yaklaşımlar.” *Kamu İş* 7, sayı.4 (2004): 1-20.
- Aytaç, Ö. ve İlhan, S. “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, sayı.1 (2008):182-210.

- “Azınlık Raporu Filmi Gerçek Oluyor,” *Sözcü*, Eylül 24, 2017. Erişim Ocak 13, 2019. www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/rahsan-gulsan/azinlik-raporu-filmi-gercek-oluyor-2022747.
- “Azınlık Raporu Gerçek Oldu.” *Hürriyet Planet*, Ağustos 9, 2012. Erişim Ocak 18, 2019. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/azinlik-raporu-gercek-oldu-21191741>.
- “Azınlık Raporu Gerçek Oluyor” *NTV*, Mayıs 12, 2017. Erişim Şubat 03, 2019. www.ntv.com.tr/galeri/sanat/azinlik-raporu-minority-report-gercek-oluyor.
- Bauman Zygmunt. *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. Çev. Ü. Öktem, İstanbul: Gündüz Basım, 1999.
- Boutellier, H. “The Convergence of Social Policy and Criminal Justice.” *European Journal on Criminal Policy and Research* 9, sayı. 4 (2001): 361-380.
- Barro R.J. “Economic Growth in a Cross Section of Countries,” *The Quarterly Journal of Economics* 106, sayı. 2 (1991): 407-443.
- BBC Türkçe. “Karl Marx Doğumundan 200 Sonra Neden Hâlâ Güncel?” *BBC* Mayıs 05, 2018. Erişim Şubat 03, 2019. www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44012778.
- Bont, Jan de, Goldman, Gary (Yapımcı), Frank, Scott, Cohen, Jon (Senarist), Spielberg, Steven (Yönetmen). (2002). *Azınlık Raporu [Bilim Kurgu]*. Amerika: DreamWorks.
- Brown Wendy. *Halkın Çözülüşü Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. Çev. B. E. Aksoy, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2018.
- Bulut, Nihat. “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?” *AÜHFD* 52, sayı.2 (2003): 173-197.
- Clifton Jim. *The Coming Job War*. New York: Gallup Press, 2011.
- Çakın, Melodi. “Nietzsche ve Heidegger’de Metafizik Sorunu.” Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2015.
- Çayan, Onur “Uluslararası İşgücü Göçü ve İşsizlik Üzerine Etkisi: 2009-2015 Yılları Arası Türkiye İncelemesi,” Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2018.

- Deniz, Taşkın. “Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, *TSA* 18, sayı.1 (2014) : 175-204.
- Donnelly, Jack. “Human Dignity and Human Rights.” *The American Political Science Review* 76, sayı. 2 (Jun. 1982): 303-316.
- Dönmezler, Sulhi. “Suç Siyaseti.” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 52, sayı. 1-4 (1984): 1-33.
- Drucker, Peter F. *Kapitalist Ötesi Toplum*, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1994.
- Elliott, Larry “Robots will take our jobs. We’d better plan now, before it’s too late,” *The Guardian*, Şubat 01, 2018. Erşim Mart 02, 2019. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/feb/01/robots-take-our-jobs-amazon-go-seattle>.
- Erdut, Zeki. “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika.” *Çalışma ve Toplum* 2 (2004): 11-37.
- Embel, Ersin. “Hegemonya ve Meşruiyet Kavramları Çerçevesinde Amerikan Müdahaleciliği: Kore ve Kosova Örnekleri.” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2004.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. M. A. Kılıçbay, Ankara: İmge, 1992.
- Foucault, Michel. *Power*. Çev. Robert Hurley ve James D. Faubion. New York: The New York Press, 2001.
- Foucault, Michel. *The Birth Of Biopolitics: Lectures At The College De France 1978-1979*. Çev. Graham Burchell. New York: Palgrave Macmillan Press, 2008.
- Gorz, Andre. *Reclaiming Work*. Çev. Chris Turner. Cambridge: Polity Press, 1999.
- Gökbayrak, Şenay. “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü.” *Çalışma ve Toplum*, sayı.2 (2010): 141-162.
- Gündoğan, Naci. “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele.” *ASOMEDYA* 1 (2008): 42-56.

Häusermann, Silja. "Post-Industrial Social Policy Reforms in Continental Europe: What Role For Social Partners?" *18th Conference Of Europeanists* sunulan bildiri. Barcelona, Spain, June 20-22, 2011. Erişim Ekim 10, 2019.
http://www.mwpweb.eu/1/22/resources/publication_955_1.pdf.

İşığışık, Özlem. "Küreselleşme Sürecinde İnsana Yakışır İş." *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sayı.56 (2010): 308-331.

İnsel, Ahmet *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Karakaş, Mehmet. "Yeni Yoksulluk Bağlamında Sosyal Kimlik ve Tüketimde Eşitsizlik." *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7, sayı.2 (2005): 1-16.

Kineşçi, Erdinç "Düşünümsel Sosyoloji Açısından Zygmunt Bauman Sosyolojisi," *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 19, sayı.33 (2017): 61-70.

Keskin, Abdullah. "Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye." *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 25, sayı. 3-4 (2011): 125-153.

Kocabaş, Fatma. "Endüstri İlişkilerindeki Dönüşüm." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı.10 (2004): 33-54.

Koroğlu, Yavuz. "Yapay Zekânın Teorik ve Pratik Sınırları." *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sayı.56 (2017): 307-331.

Kütük, Birsen Şahin. "Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları." *Sosyoloji Konferansları*, sayı. 52 (2015): 609-654.

Lee, Jong-Wha and Hanol Lee. "Human Capital and Income Inequality." *Journal of The Asia Pacific Economy* 3, sayı.4 (2018): 554-583.

Lindbeck, Assar. "Full-Employment and Welfare State." *The Industrial Institute For Economic And Social Research Working Paper*, sayı. 469 (1996).

Macdonald, Laurie vd (Yapımcı), Gervasi, Sacha vd (Senarist), Spielberg, Steven (Yönetmen), (2004), *Terminal*, [Politik Komedi, Drama]. Amerika: DreamWorks.

- Miller Ben and Robert D. Atkinson. “Are Robots Taking Our Jobs, or Making Them?” *ITIF*, Eylül 09, 2013. Erişim Eylül 10, 2019. <https://itif.org/publications/2013/09/09/are-robots-taking-our-jobs-or-making-them>.
- Mundy, Karen and Francine Menashy. “Investing in Private Education for Poverty Alleviation: The Case of the World Bank’s International Finance Corporation.” *International Journal of Educational Development*, sayı.35 (2014): 16-24.
- Murat, Güven. “Dünya’da ve Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikalarının İşgücü Piyasalarına Yansımalarına Bakış.” *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* 20, sayı.3 (2018): 153-183.
- Nerhus, Loren (2014). “Automation and the Labor Force.” *Major Themes in Economics*, sayı.16 (2014): 64-79.
- Nurul, Bahadır. “Beyaz Yakalı Emeğin Dönüşümü: Finans Sektöründe Emek Süreçleri.” Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2014.
- Özalp, Ahmet. “Diyalektik Düzlemde Refah Devleti ile Yeni Sağ İlişkisi.” *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı. 23 (2008): 106-119.
- Özsuca, Şerife. “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi.” *AÜSBFD* 58, sayı.2 (2003): 133-152.
- “Robot Nüfusu 2.5 Milyonu Aştı” NTV, Mart 13, 2019. Erişim Mart 23, 2019. https://www.ntv.com.tr/teknoloji/robot-nufusu-2-5-milyonu-asti,B4_gWl_DJkaqHuKG4ipvtw.
- Seçer, Barış. “Amerika Birleşik Devletleri’nde Çalışan Yoksullara Yönelik Sosyal Refah Politikaları.” *Kamu-İş* 9, sayı.2 (2007): 137-164.
- Shilling, Melissa A. *Strategic management of Technological Innovation*. New York: McGraw-Hill, 2016.
- Silver, Joel, Wachowski, L. A. (Yapımcı), Wachowski, L. A. (Senarist) ve McTeigue, James (Yönetmen), (2006), *V For Vendetta* [Bilimkurgu, Aksiyon], Amerika, İngiltere, Almanya: WarnerBros.

Sunal, Onur. "Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme." *AÜSBFD* 66, sayı.3 (2011): 283-305.

Şenses, Fikret ve Erol Taymaz. "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor Ne Olmalı ?" *ERC Working Papers in Economics* 03/01 (2003): 1-24.

Şan, Mustafa Kemal ve İsmail Hira. "Modernlik ve Post Modernlik Bağlamında Tüketim Toplumu Kurumları." *Bilgi*, sayı.8 (2004): 1-19.

Şahin, Çağatay Edgücan. "Tüketim Toplumu ve Mükemmele Evrilen Politika." *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları Kitabı* içinde, derleyen Banu Dağtaş ve Erdal Dağtaş, 103-142. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2009.

Şanlı, Yeliz. "Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları: Sığınma Hakkı." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2004.

Şengül, Tarık. "İktidar." *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler Disiplinlerarası İlişkiler* içinde, derleyen Gökhan Atılğan ve Atilla Aytakin, 41-53. İstanbul: Yordam Kitap, 2012.

Taş, H.Yunus. "Toplumsal Sınıfların Gelişim Sürecinde Sendikalar ve Sendikaların Geleceği." *Emek ve Toplum Dergisi* (2012/1): 60-80.

Torun, İshak. "Kapitalizmin zorunlu şartı 'Protestan ahlâkı' *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3, sayı.2 (2002): 89-98.

Torun, Tuğba. "İktisat Etik İlişkisine Sosyal Darwinist Bir Yaklaşım." *İş Ahlakı Dergisi* 6, sayı.2 (2013): 135-163.

Uyar, Tefvik. "Ya Yapay Ahlâk?" İnsanlaşan Makinalar ve Yapay Zekâ." *İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayını*, sayı. 75 (2017): 18-20

"Ünlü Şarkısı Gözyaşları İçinde Anlattı: Tecavüze Ugradım," *Cumhuriyet*, Ekim 17, 2018. Erişim Şubat 28, 2019. www.cumhuriyet.com.tr/foto/foto_kultur_sanat/1113722/1/Unlu_sar_kici_gozyaslari_icinde_anlattı__Tecavuze_ugradim.html.

Wheeler, Brian. "İngiltere'de Das Kapital tartışması: Marks ne demişti?" *BBC*, Mayıs 05, 2017. Erişim Ekim 02, 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39847139>.

Yavuz, Gülin. “Washington Uzlaşması Sonrası Dünya Bankasından Bir Açılım Önerisi; Kapsamlı Kalkınma İçin Çerçeve.” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9, sayı.3 (2007): 181-196.

“Yeni ILO Verilerine Göre Küresel İşgücünde 150 Milyon Göçmen Yer Alıyor.” *ILO Ocak* 04, 2016. Erişim Mart 06, 2019.
https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_440647/lang—tr/index.html.

Yentürk, Nurhan. “Finansal Sermaye Girişi Gölgesinde İstikrar Uygulaması: İstikrar Paketinin İncelenmesi.” *Körlerin Yürüyüşü, Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler Kitabı* içinde, derleyen İstanbul Üniversitesi, 57-73. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2003.

Yılmaz, Fevzi. “Robotlar Hayatımızda.” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı.12 (2018): 109-120.

“201 Milyon İşsiz.” *Hürriyet*, Ekim 10, 2017. Erişim Eylül 19, 2019.
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/201-milyon-issiz-40605381>.

Kitap İncelemesi / Book Review

Yayın Geliş Tarihi / Received: 08.11.2019

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 25.11.2019

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 20, Yıl: 2019, Sayfa: 163-173

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Eryılmaz, Doğanay. "Ermeni İddiaları Üzerine Çoklu Bakış Açısı." *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes* 20, (2019): 163-173.

Doğanay ERYILMAZ

Dr. Öğretim Üyesi

Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü

Ankara Üniversitesi

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0001-5278-7552>

**ERMENİ İDDİALARI ÜZERİNE
ÇOKLU BAKIŞ AÇISI
(MULTIPLE PERSPECTIVES ON
ARMENIAN CLAIMS)**

163

Yazar: Birsen Karaca

Kitabın adı: Ermeni İddiaları ve Tamalgı Sorunu

Yayınevi: Tün Yayınları

Yayın yılı: 2019

Yayın yeri: Ankara

Dili: Türkçe

Sayfa sayısı: 157

ISBN: 978605692384

Prof. Dr. Birsen Karaca tarafından hazırlanan *Ermeni İddiaları ve Tamalgı Sorunu* adlı eser, Tün Yayınları tarafından Nisan 2019'da yayımlanmıştır. Eser toplam 157 sayfadır ve Ön Söz hariç 10 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler yazarın Ermeni iddialarıyla ilgili 2003 yılından günümüze kadar değişik tarihlerde verdiği konferansların ve çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinin gözden geçirilerek

güncellenmiş halidir. Her bölüm Ermeni iddialarına farklı bir perspektiften bakarak değişik konuları ele almaktadır. Eserde Ermenice, Rusça, İngilizce ve Türkçe kaynaklardan yararlanıldığı görülmektedir. Ermeni iddiaları bağlamında farklı dillerde üretilen görsel ve yazılı metinlerin incelenmesi, Ermeni iddialarının yalnızca siyasi boyutunu değil, beslendiği sosyal ve kültürel kaynakların değerlendirilmesine de imkân tanımıştır. Hedefinin “Ermeni iddialarının neden olduğu soruna farklı bir perspektiften bakmak” olduğunu belirten yazar, belirlediği hedef bağlamında, Ermeni iddialarını üreten kaynakların çeşitliliğini, Ermeni terörünü, önyargıların düşünme yetisi üzerindeki olumsuz etkisini, yeni bir toplumsal bellek üretimi için kullanılan kitle iletişim araçlarını araştırma konusu yaparak incelemektedir.

Prof. Dr. Birsen Karaca, 1996 yılında YÖK kararıyla doktora yapmak üzere Moskova Devlet Üniversitesi’ne gitmiştir. 1999 yılında Rus dili ve edebiyatı ve Ermeni dili ve edebiyatı alanlarında doktorasını tamamlayarak Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ndeki görevine dönmüştür. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdüren Karaca, aynı zamanda Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü ve Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı başkanlıklarını yürütmektedir.

Kitabın “Ermeni İddiaları ve Tamalgı Sorunu”¹ başlıklı ilk bölümünde yazar, 27.01.1973 tarihinde Mehmet Baydar ve Bahadır Demir’in Gurgen Yanıkyan tarafından şehit edildiği öğrenildiği zaman meydana gelen şaşkınlığı örnek vermekte ve bu şaşkınlığın nedeni olarak Ermenilerin o zamana kadar Türkiye’nin algılarında tehlike unsuru olarak yer almadığına vurgu yaparak Ermeni iddiaları konusunda günümüzde hala tamalgının sağlanamadığına dikkat çekmektedir.

Bu bölümde, 24 Nisan 1915 tarihinde ne olduğu konusu irdelenmektedir. Bilindiği üzere, Ermenistan’da 24 Nisan tarihi “soykırım”ın yıldönümü olarak anılmaktadır. Prof. Dr. Birsen Karaca bu tarihin, devleti yıkmaya yönelik faaliyetler gerçekleştiren Ermeni komitelerinin kapatılmasına, yönetici ve eylemcilerinin tutuklanmasına dair Osmanlı İmparatorluğu tarafından çıkarılan genelgenin yıldönümü olduğunu imlemiştir. Bu tarihte tutuklananların bilgileri resmî kayıtlarda bulunmaktadır. Ayrıca tutuklananların kim oldukları, sayıları, nereye gönderildikleri ve akıbetleri ile ilgili Ermenilerin ve Türklerin birbirini doğrulamayan çalışmaları da mevcuttur. Karaca, imlediği çalışmalarda tutuklularla

1 Birsen Karaca, *Ermeni İddiaları ve Tamalgı Sorunu* (Ankara: Tün Yayınları, 2019), 11.

ilgili olarak verilen sayıların, dünya kamuoyunun belleğine kaydedilmiş sayılardan çok daha düşük olduğuna ve 24 Nisan tarihinde kaydedilen bir can kaybı olmadığına vurgu yapmakta ve Ermenilerin 24 Nisan 1915 tarihinde gerçekleştiğini iddia ettikleri soykırımın yaşamını yitirenlerin sayısı ile ilgili verdikleri büyük rakamların ve bu rakamlara dayanarak yapılan tartışmaların, yazılan kitapların işlevinin dünya kamuoyunda bir algı yaratmak olduğu çıkarımında bulunmaktadır.

Prof. Dr. Karaca, bu bölümün sonunda 24 Nisan 1915 tarihinin reel bir soykırım tarihi olmadığını, Türk-Ermeni ilişkilerini zedelemek ve toplumsal bellekte tahrifat yapmak amacını güden Ermeni iddialarının mimarları tarafından iddiaları tarihsel bir zemine oturtmak amacıyla seçilen bir tarih olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, Türkiye’de sorunla ilgili tamalgı sağlanmadan savunma mekanizmasını çalıştırma yönündeki çabalar yoğunluktadır.

Kitabın ikinci bölümü “Ermeni İddialarının Propagandasında Algı Yönetimi İçin Kullanılan Materyaller: Göç ve Göçmen Anıları”² başlığını taşımaktadır. Yazarın yaptığı gözlemler, Osmanlı topraklarında 1915 yılında yaşanan Ermeni göçleri ile ilgili anıların fazla olduğu ve bu anıların sadece Ermenilere değil, tüm dünyaya, özellikle de Türklere seslendiği yönündedir. Bu durum, söz konusu anıların sadece toplumsal kimlik inşası için kullanılmadığını göstermektedir.

Bu bölümde Ermeni iddiaları gün yüzüne çıkmadan önce yaşanan tarihsel olaylara da değinen Karaca, sorunun başlangıcında Osmanlı Devleti’nin siyasi yaşamında rol alan Ermeni partilerini görmektedir. Daha sonra bu tabloya, Karekin Pastırmacıyan (Armen Garo), Christapor Mikaelyan (Hellen, Topal, Edward) ve Hayk Tirakyan gibi partili teröristlerin eklenildiği görülüyor.

Aynı bölümde ayrıca, yabancı ülkelere görevli olarak gelen ve ülkelere döndükten sonra Türkiye’de ya da Osmanlı Devleti’nde yaptıkları gözlemleri yayımlatan kişilerin kitapları da incelenmektedir.

Üçüncü bölüm “Terör Algısının ve Teröre Karşı Verilen Tepkilerin Değişim Sürecinde Ermeni Terörü”³ başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında, öncelikle terör olaylarının tarihçesi hakkında bilgi verilmektedir. İlk olarak Sicarii grubu tarafından gerçekleştirildiği belirtilen terör

2 A.g.e., 19.

3 A.g.e., 33.

olaylarının çok eski dönemlere (66-71 yılları) tarihleniyor olmasına rağmen, “terör” sözcüğünün Fransız Devrimi sırasında kullanılmaya başlandığı bilgisi yazar tarafından özellikle vurgulanmaktadır, çünkü yazara göre Fransız Devrimi, devlet terörü kavramının belirginleşmesine neden olan bir olaydır. Milliyetçi akımların oluşmasına neden olan bu Devrim, daha sonra tarihte “terör dönemi” olarak anılan ve Fransız devrimini gerçekleştiren kişiler tarafından gerçekleştirilen olaylar, terörün o dönemde devlet eliyle yapıldığını göstermektedir.

Fransız Devrimi'nin sembollerinin çağının ruhuna uygun olduğunu ve bu nedenle benimsendiğini vurgulayan Karaca, sonrasında meydana gelen gelişmelerin, dönemle ilgili yapılan çalışmalarda, etki altında kalan ülkelerin farklılıkları göz önünde bulundurulmadan mutlak ölçüt kabul etme eğiliminde olmalarını eleştirmektedir. Yazara göre, bu devrimin sanayileşme sürecini tamamlayamamış ülkelerdeki etkileri ve sonuçları kendi içinde değerlendirilmelidir. Karaca, bu konuyu açıklığa kavuşturmak için Osmanlı İmparatorluğu'nu örnek olarak vermektedir.

Devrimden kısa bir süre sonra, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan Balkan Yarımadası'nda terör eylemlerinin başladığını, bu terör eylemlerinin isyanlara dönüştüğünü ve 1913 yılında bu bölgede bulunan milletlerin bağımsız bir devlet olduğunu belirten yazar, buradaki terör olaylarının temelinde, Fransız Devrimi'nin gerçekleşme sebeplerinden çok farklı bir yapının olduğuna vurgu yapmaktadır. Fransa'da amaç, var olan siyasi ve ekonomik yapıyı dönüştürmektir, Balkanlardaki terör olaylarında ise bağımsız bir devlet kurma amacı söz konusudur. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim sistemini değiştirmeye yönelik bir tehdit algısı oluşmamıştır.

Ermeni terörü konusunda da ilginç saptamalarda bulunan yazar, farklı örneklerle okuyucuya bu terör olaylarının yapısı hakkında bilgi vermektedir. Örneğin, 1897 yılında Van'da kurulan “Kara Haç” adlı terör örgütünün faaliyetlerinin hedefinde Ermeni milliyetçi hareketini desteklemeyen Ermenilerin olduğunu belirtmektedir.

Karaca, Ermeni terörünün bir başka boyutunu daha ön plana çıkartıyor. Bu boyutta, Fransız Devrimi'yle benzer sloganlarla Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yapısında değişiklik yapmak ve meşrutiyeti ilan etmek için Jön Türklerle işbirliği yapan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ile Ermeni Devrimci Federasyonu'nun faaliyetleri ortaya konmaktadır.

Ermenistan'ın 1918 yılında bağımsızlığını ilan etmesi, 1920 yılında SSCB egemenliği altına girmesi, 1922'de TBMM'nin aldığı kararla saltanatın kaldırılması gibi önemli olayların ardından uzun bir süre ara verilen Ermeni terörünün, 27 Ocak 1973 tarihinde Gurgen Yanıkyan'ın iki Türk diplomatı, Mehmet Baydar ve Bahadır Demir'i katletmesiyle tekrar canlandığı yazar tarafından verilen bir diğer bilgidir. Karaca, bu olayın mahkemede soykırım davası sürecine çevrilmek istendiğini, söz konusu çaba başarılı olamasa da ASALA terör örgütünün kurulmasına öncülük ettiğini belirtmektedir.

Kitaptaki bir sonraki bölüm “Ermeni İddiaları için Ciddi Bir Dayanak: Önyargılar”⁴ başlığını taşımaktadır. Konu kapsamında öncelikle önyargıların gücünden bahsedilmekte, imgeler aracılığıyla önyargıların nasıl oluşturulduğuna değinilmekte ve Ermeni iddiaları çerçevesinde üretilen imgelerin tarih tasarımıyla ilişkilerini gösteren veriler irdelenmektedir. Bu önyargıları incelerken yazar, çok yönlü bir bakış açısıyla olaylara yaklaşmaktadır.

Yazar önyargılarla ilgili olarak ilginç bir örnek sunmaktadır: Türkiye, dünya kamuoyunda var olan Der-Zor imgesini neden hiç sorgulamadı? Der Zor imgesinin Ermeni iddiaları çerçevesinde şekillendirildiğini belirten yazar, Kurtuluş Savaşı'na katılıp Kocatepe'yi savunurken 26 Ağustos 1922 tarihinde şehit düşen 1889 doğumlu Der Zorlu Mehmet oğlu Ahmet'le okuyucunun empati kurmasına olanak veriyor: Ahmet'in memleketine dönüş hayalleri, geride bıraktığı sevdikleri, cephedeki arkadaşlarına memleketini anlatışı hayal edildiğinde, oluşan önyargıların, yazara göre, bir düşünce tembelliğinden ibaret olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bölümde yazar, önyargılarla ilgili pek çok örnek vermekte ve bu önyargı oluşturma çabalarının temelinde Ermeni milliyetçiliğinin farklı amaçlar etrafında toplandığını, ancak tüm bu amaçların ortak paydasının Türk'e karşı ayrımcılık olduğunu vurgulamaktadır.

Kitabın beşinci bölümü, “Milliyetçi Bakış Açılarının Neden Olduğu Yanılsamalar ve Ermeni İddiaları”⁵ başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında Ermeni milliyetçiliğinin dünya milliyetçilik tarihi içerisindeki görüntüsü resmedilmektedir.

4 A.g.e., 51.

5 A.g.e., 67.

22 Temmuz 2011 tarihinde Oslo’da Anders Behring Breivik tarafından gerçekleştirilen ve 90’den fazla insanın ölümüne neden olan saldırının ardından Breivik’in köktendinci bir Hristiyan ve etnik milliyetçi olduğunun ortaya çıktığını belirten yazar, Breivik’in manifestosunda bulunan Türkiye aleyhine söylemlerin Ermeni milliyetçiliğinin ürettiği ifadelerle süslenmesine dikkat çekmektedir.

Bu örnekten sonra, milliyetçiliğin tarihçesine değinen Prof. Dr. Birsen Karaca, Anthony D. Smith’in etnik kimliğin tarihin her döneminde önemli olduğu şeklindeki düşüncesini aktarmaktadır. Milliyetçilik kavramı ortaya atılmadan çok önce milliyetçiliğin olduğunu ortaya koyan örneklere de kitabında yer veren yazar, Ermeni milliyetçiliği ile ilgili ilk örneğin 2. yüzyıla kadar uzandığını belirtmektedir.

Yazara göre, Fransız Devrimi ve sonrasında ortaya çıkan Romantizm akımı millet ve milliyetçilikleri var etmemiş, ancak yeniden üretmiştir.

Bu bölümde ayrıca, Ermenistan milliyetçiliğinde 18. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında yaşanan milliyetçi faaliyetler de çeşitli örneklerle vurgulanmakta ve Ermeni milliyetçiliğinin yapısı tarihsel süreci içerisinde değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, insanlığın sosyal yaşamının batıerkil tasarımıyla şekillendiğini belirten Karaca, modernizmin alkışladığı etnik milliyetçiliğin ırkçı boyutlara ulaşabildiğini ve Ermeni milliyetçiliğinin yapısında da kin ve nefret yüklü, saldırgan ve babadan oğula geçen bir yapı olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.

“Yeni Bir Toplumsal Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları”⁶ başlıklı bölümde ise Ermeni iddialarının arka planında bulunan yeni bir toplumsal bellek kurma çabaları irdelenmektedir. Prof. Dr. Birsen Karaca, bu bölümde toplumsal belleğin dinamiklerini yönlendirmek için kullanılan kitle iletişim araçlarını odak noktasına almaktadır.

Toplumsal belleğin biyolojik bellekle bağları konusuna da değinen yazar, Ermeni halkının toplumsal bellek inşasında yer eden derin kırılma noktalarına vurgu yapar. Bu noktalar, yazarı kimlik bölünmesi sorununu ele almaya iter, çünkü Ermeni toplumunun son derin kırılma noktasında, Ermeni kimliğindeki Türk’ün yok edilmesi faaliyetleri vardır. Kamuoyuna sunulan Ermeni anlatılarında Türklerle yaşanan kötü anlar

6 A.g.e., 85.

lanse edilirken, iyi anlardan kesinlikle bahsedilmediğine dikkat çeken Karaca, konuyu Amin Maalouf'un *Ölümcül Kimlikler* adlı kitabındaki kimlik bölünmesi ile ilgili düşünceleri ile açıklar. Maalouf, ataları Osmanlı vatandaşı, kendisi Lübnan asıllı Fransız vatandaşı bir yazardır. Kimliğin tek bir aidiyete indirgenmesinin aşırı olumsuzluklara neden olacağı görüşünü savunmaktadır. Prof. Dr. Birsen Karaca, Maalouf'un bu görüşlerini destekleyici nitelikte gazete haberlerinden örnekler sunarak, Türkiye'deki yaşantısından memnun olan Ermenilerin, Ermeni iddialarına karşı çıkamama nedenini de anlama çabası içindedir.

Yazar daha sonra Ermeni iddialarının mimarları ve propagandistlerinin Türkiye'ye karşı çalışmalarında neyi anlattıklarını ve nasıl anlattıklarını incelemektedir. Neyi anlattıkları sorusuna Karaca, "tehcir" diye adlandırılan göçün anlatıldığı cevabını vermekte ve "tehcir" kelimesine "soykırım" anlamı yüklenmeye çalışıldığını belirtmektedir. Nasıl anlattıkları sorusunun cevabı ise daha karmaşık, zira incelenmesi gereken metinler tek tip değil ve tüm iletişim araçlarının kullanımı söz konusu. Örneğin, anıtlar, edebiyat ürünleri, sinema, haberler ve terör gibi araçların yanı sıra, Fransa'da bir okulda 13 yaşındaki bir Türk öğrencinin soykırımı reddettiği gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılması ve soykırımla ilgili bir ödev hazırlamak zorunda bırakılmasına kadar uzanan geniş bir anlatım ağı mevcut.

Tüm bu verilerin ışığında, yazar, kurmacaların diliyle üretilen Ermeni iddialarına olabildiğince hızlı ve henüz üretim aşamasındayken müdahale edilmesi, daha önce üretilmiş olanlarda ise Ermeni iddialarının tek taraflı algılamalardan kurtarılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Kitabın yedinci bölümü "Ermeni Tarihçileri Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar"⁷ başlığıyla sunulmaktadır. Bu bölümde Ermeni tarih yazıcılığı ve anlatımı irdelenmektedir. Yazar konuya giriş yapmak için, Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilan edildiği 1991 yılından beri Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin sorunlu olmasına neden olan etmenlerden bahsetmektedir. Soykırım iddialarının ve bu iddiaları kabul ettirmek için yapılan eylemlerin altında, maddi olarak toprak ve tazminat talepleri, manevi olarak ise Ermenilerin kimlik sorunlarının çözülmesi olduğunu vurgulayan Karaca, tarihte Ermenilerin Türklere karşı gerçekleştirdikleri eylemlerden örnekler sunmaktadır.

7 A.g.e., 103.

Tarih yazımı sırasında Ermenilerin sadece Türklere karşı değil, geçmişte birlikte yaşadıkları pek çok halka karşı aynı tutumu sergilediklerinin vurgulandığı bölümde, Kevork Bardakçıyan örneği, tarih yazımının nasıl gerçekleştirildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bardakçıyan'ın Ermenilerin soykırımı uğradıkları iddiasını konu alan bir haber bülteni için araştırma yaparken Hitler'in kendini savunmak amacıyla Türkiye'yi andığı iddia edilen sözlerini bulmaya çalışır. Ancak hiçbir yerde bulamayınca, Hitler'in bu sözü, not alınmasını yasakladığı bir toplantıda söylediğini belirtir.

Bölüm sonunda yapılan değerlendirmede Ermeni Soykırımı Projesi'nin uygulayıcılarının psikolojik savaşa önem verdikleri ve kamuoyunun her şeyi tüm detaylarıyla bilmesini engelledikleri belirtilerek bu durumun Ermeni ve dünya kamuoyunda, Türk ve Ermeni halklarıyla ilgili yanlış imgelerin yerleşmesine neden olduğu tespiti yapılmaktadır.

“Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Ermeni Sorunu”⁸ başlıklı bölümde, Ermeni Sorunu'nun bir proje olarak üretildiğini belirten Karaca, bu düşüncesini Kevork Bardakçıyan'la yapılan bir röportajı alıntılıyarak desteklemektedir. Bardakçıyan söz konusu röportajda, konferans, bilimsel toplantı, buluşma ve yayınlar yoluyla Türkiye'ye Ermeni iddialarını kabul ettirme yolunu denemek zorunda olduklarını ve bu tür toplantıların ve yayınların arttırılması gerektiği görüşünde olduğunu belirtmektedir. Bardakçıyan, bu röportajıyla Ermenilerin yaptıkları faaliyetlerin niyetlerini net bir şekilde açıklamaktadır.

Ermeni kitle iletişim araçlarında da Bardakçıyan'ın açıkladığı niyetler doğrultusunda faaliyetler göze çarpmaktadır. Yazara göre, söz konusu iletişim araçları Ermeni iddialarını destekleyen imgeleri bireylerin ve toplumların belleğine işlemek için yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu durum, Türkiye için büyük bir stratejik sorun yaratmaktadır. Çözüm üretilebilmesi için gerekli düşünce merkezinin Türkiye'de olması gerekmektedir. Çünkü Avrupa ve Amerika'da Ermeni iddiaları konusunda Türkiye'ye karşı bir önyargı oluşmuş durumdadır.

Prof. Dr. Birsen Karaca, bu bölümde konu ile ilgili önemli bir örnek daha sunmaktadır. Bu örnek dönemin Ermeni Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Armen Rustamyan'ın *Hayots Aşhar* gazetesine verdiği 11 Haziran 2005 tarihli röportaj, Letonya Milli Meclisi'nde “Ermeni Soykırımı” tasarısının reddedilişi ile ilgilidir. Rustamyan'ın

8 A.g.e., 117.

açıklamaları ilginç veriler içermektedir. Letonya, Rus-Ermeni ilişkileri ile ilgilenmektedir, ancak Ermeniler imzalanacak antlaşma metnine Ermeni-Türk ilişkilerinin de eklendiği söz konusu röportajda dile getirilen unsurlardandır. Röportajda değinilen en önemli konulardan biri, Letonya parlamentosunun tasarımı reddediş sebebinin Türkiye'nin gerçekleştirdiği karşı propaganda olması ve Ermenistan'ın propaganda alanında yapması gerektiği çalışmaları savsakladığı vurgusudur.

Sonuç olarak, Prof. Dr. Birsen Karaca, Türk kamuoyuna psikolojik baskı yapmak amacıyla belgeler sunulduğunu, Türk kamuoyunun bilinçlendirilmesi gerektiğini, Ermeni soykırımı iddiasının sahiplerinin sürdürdükleri propagandalarla Türkiye'nin istikrarını bozmaya çabaladıklarını, diasporadaki propagandistlerin Türkiye'de bu iddiaların savunucusu olanlar kadar emin ve tek doğrultuda olmadıklarını, Avrupa'daki ve Amerika'daki Ermeni enstitülerinin amaçlarının bilimsel çalışma yapmak olmadığını, gerçeklerin açığa çıkarılması için Ermeni arşivlerinin açılması ve Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili düşünce merkezinin Türkiye'de olması gerektiğini belirtmektedir.

“Ermeni Sorunu’nda Gözden Kaçırıldıklarımızın Ermeni Basınındaki İz Düşümleri”⁹ başlığı altında Prof. Dr. Birsen Karaca, öncelikle Ermeni iddiaları ile ilgili araştırmaların ve tartışmaların birbirine tamamen zıt iki kutupta yürütüldüğünü belirtmektedir. Bunların biri, Türklerin kesinlikle suçlu olduğuna inanan Ermeni iddialarının savunucuları, diğeri ise konuya Türkiye'nin bakış açısından yaklaşan ve Ermeni iddialarını kanıtlayacak herhangi bir belge olmadığını söyleyen araştırmacılarıdır.

Bu bölüm, konuyla ilgili bugüne kadar yapılan değerlendirmelere farklı bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Ermeni soykırımı iddiasını bir proje olarak hazırlayıp dünya kamuoyuna sunanların bakış açısı araştırılmaktadır.

Konu ile ilgili öncelikle, Türk kamuoyuna yönelik psikolojik baskı unsuru olarak kullanılan bir slogana, “Ermeni araştırmacıların 90 yıldır yaptıkları çalışmaları bu aşamadan sonra yok etmeye gücünüz yetmez” sloganına odaklanılmaktadır. Karaca, bu sloganla, Ermenilerin yarattığı Türklere karşı önyargının Avrupa toplumundaki izini silmenin imkânsız olduğu mesajı verilmeye çalışıldığını belirtmekte ve Avrupa’da daha önce çok katı önyargılarla yaklaşmış bazı konuları örnek olarak göstermektedir. Ayrıca, Avrupa parlamentolarında alınan konu ile ilgili

9 A.g.e., 135.

kararların söz konusu parlamentoların yasalarındaki boşluklardan yararlanılarak alındığı bilgisini de eklemektedir.

Prof. Dr. Birsen Karaca'nın yaptığı alıntılar, Ermeni sorunu ile ilgili bilgileri doğrudan Ermenilerden öğrenmenin önemini ortaya koymaktadır. Karaca, üçüncü şahısların yaptığı çevirilere güvenildiği takdirde aktarılan bilgilerde hata ihtimalinin arttığı ve bilgilerin kişisel çıkarların kurbanı olabildiği görüşünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, Ermeni sorunu ile ilgili Batı'nın önyargılarının yıkılması gerektiğinin de bir kez daha altını çizmektedir.

Kitabın son bölümü "Ermeni Sorunu'yla İlgili Olarak Toplumsal Bellek Oluşturmak Yönünde Ermeni Kitle İletişim Araçlarının Oynadığı Rol"¹⁰ başlığını taşımaktadır. Bölümün amacı, Ermeni kitle iletişim araçlarının Ermeni Sorunu bağlamında geçmişi unutturarak, unutulmanın yerine koymak için oluşturulmaya çalışılan yeni toplumsal belleğin niteliklerine dikkat çekmek olarak belirtilmektedir. Ermenice, Türkçe ve Rusça yazılmış metinlerdeki bilgilerin karşılaştırmasının yapıldığı çalışmada, çözüm önermek değil, analiz yapmak hedeflenmektedir.

Kitabın yazarı, öncelikle Ermeni Sorunu'nun sadece Türkiye'nin uluslararası arenada mücadele etmesi gereken bir sorun olmadığını, aynı zamanda Ermeni etnik kökenli bireylerde ve Ermeni toplumunda kimlik bölünmesine neden olan bir fenomen olduğunu vurgulamaktadır.

Yazılı metinlere ilk örnek olarak yazar, Franz Werfel'in *Musa Dağ'da Kirk Gün* adlı romanını göstermektedir. Yaygın olarak servis edilen bilgilere göre, Werfel işlemek üzere seçtiği konuyu Türk tarihinden almıştır ve Suriye ve Antakya'da yaşanan gerçek olayları anlatmaktadır. Ayrıca, kitabın ilk basımının üzerinden yetmiş yıl geçtikten sonra romanın sonuna anlatılanların inandırıcılığını arttırmak için adı verilmemiş bir Fransız'ın kişisel arşivinden alınan fotoğraflar eklenmiştir. Eser, 1933 yılında tamamlanmıştır.

Prof. Dr. Birsen Karaca, Werfel'in eserini, yine aynı dönemde yaşamış, biri Ermeni diğeri Türk olan iki yazarın eserleriyle karşılaştırmaktadır. Bu yazarlardan ilki Mkırtiç Armen'dir. *Hegnar Çeşmesi* adlı uzun öyküsünde yazar, Gümrü'de Türk, Ermeni ve Rum etnik kökenli insanların uyum içerisindeki yaşantısını anlatmaktadır. Karşılaştırmaya konu olan diğeri eser ise, Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri

10 A.g.e., 147.

olan Ömer Seyfettin'in *Ashab-ı Kehfimiz* adlı eseridir. Bir Ermeni gencinin İstanbul'da yaşadıklarının anlatıldığı eserde, Ömer Seyfettin bu gencin milliyetçi duygularına hoşgörüyüyle bakmakta ve onu Türk aydınlarına örnek olarak göstermektedir.

Bu noktada Karaca, olaylarda taraf olması gereken Türk ve Ermeni yazarların, o dönemde Werfel'in anlattığı olayları görmemesinin ya da duyarsız davranma ihtimallerinin olup olmadığını sorgulamaktadır. Cevabını ise *Ermeni Sovyeti Ansiklopedisi*'nde yer alan Musa Dağ'ında yaşananların anlatıldığı verilerde bulmaktadır. Bu ansiklopedide verilen bilgiler ile Werfel'in eserindeki verilerin birbiriyle uyuşmadığı tespitini yapan Prof. Dr. Karaca, Werfel'in eserinin dünya kamuoyunda Türkiye'ye karşı önyargı oluşturmak hedefi güttüğünü belirtmektedir.

Ayrıca Ermeni etnik kökenli olmayan ve Ermeni Sorunu ile ilgili çalışma yapan kişilerin Ermenice metinleri anlamak için mutlaka bir Ermeni'den yardım alması gerektiği konusuna değinen yazar, bu duruma ünlü Rus şair Bryusov'un *Ermenistan Şiir Antolojisi* adlı kitabını ve bir başka Rus yazar Andrey Bitov'un *Ermeni Dersleri* adlı anı formundaki eserini örnek olarak göstermektedir.

Bellek çalışmalarının, bireylerin aynı olayları farklı yorumladıkları ve anımsadıkları sonucunu verdiğine vurgu yapan yazar, konuya edebiyat dünyasından örneklerle açıklık getirmektedir.

Sonuç olarak, Ermeni Sorunu'nun Türkiye'ye karşı sistemli bir psikolojik savaş planı olduğunu belirten yazar, Ermeniler için yeni bir toplumsal bellek oluşturulmaya çalışıldığını belirtmektedir. Bölümde ayrıca, bu amaç doğrultusunda Ermenilere Türk halkıyla olan ortak geçmişlerinin unutturulmaya çalışıldığı tespiti yapılmaktadır.

Toparlayacak olursak, Prof. Dr. Birsen Karaca'nın, çeşitli sempozyum ve konferans bildirileri ile bilimsel makalelerini bir araya getirdiği *Ermeni İddiaları ve Tamalgı Sorunu* adlı kitabında, Ermeni iddialarının neden olduğu sorunlara farklı bir perspektiften bakma hedefini gerçekleştirdiği görülmektedir. Bir edebiyat bilimcinin gözünden Ermeni iddiaları üreten kaynakların çeşitliliği, Ermeni terörü, önyargıların düşünme yetisi üzerindeki olumsuz etkisi, yeni bir toplumsal bellek üretimi için kullanılan kitle iletişim araçları gibi pek çok konu işlenmektedir.

Kitap İncelemesi / Book Review

Yayın Geliş Tarihi / Received: 18.11.2019

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 03.12.2019

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 20, Yıl: 2019, Sayfa: 175-181

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Şahin, Fethi Kurtiy. "Ukrayna'nın Maidan'ı, Rusya'nın Savaşı." *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes* 20, (2019): 175-181.

Fethi Kurtiy ŞAHİN

Doktora Adayı

Araştırma Görevlisi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6619-3023>

**UKRAYNA'NIN MAIDAN'I,
RUSYA'NIN SAVAŞI**

***(UKRAINE'S MAIDAN,
RUSSIA'S WAR)***

175

Yazar: Mychailo Wynnyckyj

Kitap Adı: Ukraine's Maidan, Russia's War: A Chronicle and Analysis of the Revolution of Dignity

Yayınevi: ibidem Press

Yayın yılı: 2019

Yayın yeri: Stuttgart, Almanya

Dili: İngilizce

Sayfa Sayısı: 423

ISBN: 9783838213279

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının arkasından bağımsızlıklarını elde eden devletlerin kendilerini dönüştürme çabaları ve bu süreç zarfında yaşadıkları çalkantılar sosyal bilimciler için oldukça ilginç örnekler oluşturmaktadırlar. Bu ülkelerin bağımsızlıklarının

arkasından bir dönüşüm süreci yaşayıp Batı tipi liberal demokrasilere dönüşecekleri literatürde bir süre tartışılmıştır. Ancak, yaşanan siyasi olaylar böyle bir analizin mümkün olmayacağını ve yaşanan her dönüşüm sürecinin özgün bir karaktere sahip olacağını göstermiştir.

Ukrayna'nın Kasım 2013 ve Şubat 2014 tarihleri arasında deneyimlediği *EuroMaidan* da Sovyetler sonrası dönüşüm süreci ile derinden ilişkilidir. Mychailo Wynnyckyj'nin *ibidem-Verlag* tarafından 2019 senesinde yayımlanan ve Andreas Umland tarafından 2019 yılında başlatılan "Ukraynalı Sesler" (*Ukrainian Voices*) serisinin ilk kitabı olan 'Ukrayna'nın Maidan'ı, Rusya'nın Savaşı: Onur Devrimi'nin Bir Kroniği ve İncelemesi' (*Ukraine's Maidan, Russia's War: A Chronicle and Analysis of the Revolution of Dignity*) isimli eser de *EuroMaidan*'ı ve yarattığı etkileri farklı açılardan inceleme iddiasında olan bir monografidir. Kitap akıcı anlatımı ve anlaşılır dili sayesinde konuya ilgi duyan akademisyen olsun olmasın, herkes tarafından kolaylıkla okunabilir. Yazara göre, Ukrayna'da bugün "Onur Devrimi" (Ukr. *Революція гідності*) olarak adlandırılmakta olan ve ülkenin bağımsızlığını gerçek anlamda elde ettiği olaylar olarak tanımlanan *EuroMaidan*; Fransız, Amerikan ve Rus devrimleriyle karşılaştırılacak kadar büyük etki yaratan bir vakadır. Bu açıdan bakıldığında *EuroMaidan*'ın Ukrayna toplumunu kökünden değiştirdiği gibi dünyayı da etkileyecek bir değerler bütünü oluşturduğu iddia edilmektedir.

Mychailo Wynnyckyj, Sosyoloji ve Modern Toplum Siyaseti yüksek lisans derecesi (1997) ile Sosyoloji doktora derecesini (2003) Cambridge Üniversitesi'nden almıştır. Şu an Kyiv Mohyla Akademisi Millî Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir. Üniversitenin Sosyoloji Bölümüne mensup olan Wynnyckyj, İşletme Bölümünde de dersler vermektedir. Yazar aynı zamanda okulun doktora programlarının yöneticiliğini de yürütmektedir ve ülkede Sovyetler Birliği'nden kalma *aspirantura* sisteminin Batı tarzı doktora sistemine dönüştürülmesi konusunda özel bir proje de yürütmektedir. Mychailo Wynnyckyj akademik çalışmalarının yanında bazı özel şirketlere danışmanlık yapmaktadır.¹ Wynnyckyj, 2013 senesinde başlayan *EuroMaidan* olaylarında aktif olarak yer almıştır. Bu süreç zarfında özellikle sosyal ağlar ile internette yayın yapan medya organlarında gözlemediği bilgi kirliliğiyle mücadele etmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda, gösterilerin içinden doğru ve düzenli bilgi akışını sağlamak amacıyla sosyal medyada ve e-posta

1 Mychailo Wynnyckyj'nin özgeçmişine <https://dfc.ukma.edu.ua/coming-to-naukma/lecturers/mychailo-wynnyckyj> adresinden ulaşılabilir.

gruplarında analizler yayınlamış ve süreci anlatan kısa yazılar yazmıştır. 'Ukrayna'nın Maidan'ı, Rusya'nın Savaşı: Onur Devrimi'nin Bir Kroniği ve İncelemesi' kitabı yazarın bu yazılarına, süreç zarfındaki gözlemlerine, şahsi deneyimlerine ve yaptığı mülakatlara dayanarak hazırlanmıştır. Yazar, olaylara kendi isteğiyle katılmış olduğunu, bu sebeple *EuroMaidan* konusunda önyargılara sahip olduğunu kitapta açıkça dile getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında yazarın açık şekilde taraf alıyor oluşu bir sorun olarak kabul edilebilir. Ancak, aynı zamanda bir sosyoloji doktorunun deneyimlemiş olduğu bu yoğun ve karmaşık süreç hakkında analitik bir bakış geliştirmeye çalışması, arkasından da bu olayı 'büyük' devrimlerle karşılaştırmak için teorik bir tartışmayı bizlerle paylaşması kitabı farklı bir şekilde değerlendirmemizi gerekli kılmaktadır. İncelenen toplumsal olayın gerçekleştiği anda orada bulunan ve yaşanan olayları bir aracı olmadan gözlemleyebilen bir sosyal bilimcinin yaptığı incelemeler literatür için değerlidir. Aynı zamanda olaylar sırasında insanları etkileyen ve olayların gidişatını değiştiren nitel verilerin bu şekilde elde edilmesi ve bir metodolojik disiplin içinde aktarılması literatürde çok karşılaşılan bir durum değildir. Bu özellikleri sebebiyle kitabın literatüre ilginç bir katkı yaptığını ve dikkate değer bir içeriğe sahip olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Harvard Ukrayna Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Serhii Plokh'y'nin ön sözüyle yayımlanan kitap üç ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, çalışmanın ana hatlarının anlatıldığı ve genel anlamıyla bir özet niteliğindeki giriştir. Arkasından kitap iki ana parçaya bölünmüştür. İlk kısımda *EuroMaidan* öncesi, olayların gelişimi ve *EuroMaidan* sonrası siyasi ortam adım adım incelenmiştir. Olayların öncesi incelenerek *EuroMaidan* başladığı sıradaki siyasi ve toplumsal yapının nasıl oluştuğu ve olaylar sırasındaki siyasi ortam okuyucuya anlatılmıştır. Farklı bölgelerdeki durumların anlaşılması için yazar, istatistiklere dayanarak yerel dinamikleri de tartışmıştır. Takip eden bölümler sırasıyla *EuroMaidan*'ın başlangıcı, eski Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in ülkeden kaçışı ile 21 Şubat 2014'te parlamentonun ülkede yönetimi ele alışı ve Petro Poroşenko'nun 25 Mayıs 2014'te Cumhurbaşkanı seçilmesi gibi önemli dönüm noktalarına odaklanarak alt bölümlere ayrılmıştır. Bu alt bölümler somut demografik veriler, yazarın şahsi deneyimleri, görgü tanıklarının ifadeleri ve yazar tarafından yapılan mülakatlardan elde edilen verilere dayanmaktadır. Ayrıca yazarın olaylar sırasında internet ortamında paylaştığı blog yazılarına, uluslararası kurumlarca hazırlanan belgelere ve haber ajanslarından elde edilen ikincil verilere de sık sık referans verilmiştir. Kitapta sunulan 2015 ve 2016 seneleriyle alakalı reform çalışmaları tablosu oldukça

faydalıdır ve kullanışlıdır. Kullanılan haritalar ülke genelindeki durumu anlamamıza yardım etmektedir.

İkinci kısımda ise yazar *EuroMaidan* ve sonrasını Rusya'nın temel aktör olduğu, jeopolitik şartlarla ilişkili bir kriz olarak tartışıldığı bağlamdan bakarsak Ukrayna'da olanları anlayamayacağımızı iddia etmiştir ve *EuroMaidan*'ı tartışmak için yeni bir bağlam önermektedir. Yazara göre *EuroMaidan* bir toplumsal olay olmanın yanında düşünsel/fikri bir olgudur. Bu olgu Rusya'nın Ukrayna'ya karşı operasyonu başladığında ülkenin savunulması için ülkedeki vatanseverleri harekete geçiren etkenlerin oluşup gelişmesini sağlayan bir altyapı teşkil etmiştir. Yazara göre *EuroMaidan*'ın, Ukrayna'da kullanılan resmî ismiyle Onur Devrimi'nin belirleyici özelliği bu altyapıyı yaratmış olmasıdır. Daha önce var olamayacağı düşünülen tepki işgal durumunda bu alt yapı sayesinde ortaya çıkmıştır. Bu özellikleri sebebiyle de Rusya ve Ukrayna ilişkilerinden çok daha öte bir anlam içermektedir. Ülkeyi tarihi mirasıyla yüzleşmeye götürmesi ve Batı Medeniyeti ile bütünleşme yolunda bir iradenin ortaya çıkmasını sağlaması açısından bakıldığında ülkeyi kökünden değiştirmiş bir 'devrimdir'.

Bu noktada yazar Arendt'in büyük devrimleri incelerken kullandığı yöntemleri *EuroMaidan*'a uygulamaktadır ve olayların içinden çıkan değerlere odaklanmıştır. Yazara göre, *EuroMaidan* literatürün bir kısmında iddia edildiği gibi aşırı sağdan destek alan, aşırı milliyetçi bir toplumsal hareket değildir. Aksine; Ukrayna vatandaşlarının geneline hitap eden, tabanda örgütlenmiş, lidersiz ve aktörlerinin toplum içerisinden kolektif örgütlenmeyle çıktığı bir süreçtir. Sovyet mirasının oluşturduğu güç ilişkilerinin ve kısır döngülerin dışında doğal olarak oluşmuştur. Bu sebeple de ulusal bir devrimdir. Bu süreç neticesinde daha önce siyasete karşı ilgisizliğin çok yüksek olduğu ülkede halk siyasî süreçlere giderek daha fazla dahil olmaya başlamıştır. *EuroMaidan* neticesinde ülkedeki yatay ilişkiler güçlenmiş ve modern toplumda yeri olmayan meritokratik, hiyerarşik ilişkiler kırılmıştır. Bunların yerine şahısların toplumsal iş birliğine katılımlarının önem kazandığı yatay bağlar kuvvetlenmiştir. Bu tartışmanın ışığında yazar Onur Devrimini ferdiyetçi/bireyci (İng. *individüalist*)² değil, 'şahıssal' (İng. *personalist*)³ bir devrim olarak değerlendirmektedir. Yazar bu şekilde Aydınlanma'ya ait bireyci değerlerin değil, şahısların toplum içerisinde yaptıklarıyla ve karakter özellikleriyle ilişkili bir değerler

2 *Individual*, diğer grup üyelerinden ve gruba ait olanlardan bağımsız olan anlamına gelen İngilizce kelimedir.

3 *Person*, kendi karakter özelliklerine sahip olan kimse anlamına gelen İngilizce kelimedir.

bütünün ön plana çıkmaya başladığını savunmaktadır. Bir diğer deyişle ülke içinde 'insanlık onuru' (İng. *Human dignity*) kavramının algılanışının değiştiğini ve şahısların toplum içinde var oluş şekillerinin ve toplumla ilişkilerinin önem kazandığını dile getirmiştir. Bireyin kendisine faydası değil, kendisini gerçekleştirirken topluma nasıl bir fayda sağladığı öncelikli sorunsal olmuştur.

Son derece ilginç bu çıkarımlar sunulurken yazarın kitap genelinde olayları 'biz ve onlar' ikiliği içinde anlattığı hissedilmektedir. Kitapta yer yer şahsî yargıların yansıdığı kelimeler de kullanılmıştır. Yazarın eski ve yeniye karşılaştırırken 'kötü ve kurtulmak gereken eski' ile 'fedakârlık yapılarak elde edilen ve korunması gereken yeni' şeklinde bir ikilik kurduğu olayların geneline buradan yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bu noktada ülkenin iyiye gittiği inancı ve *EuroMaidan*'ın iyi ve doğru bir olay olarak yüceltilmesi açıktır. Her sosyal olguda olduğu gibi iyi ve kötü yanları olan bir süreç olarak değerlendirilmemesi de aslında yazarın vaat ettiği 'doğru' ve kapsayıcı yaklaşımı sunmaktan uzaktır. Kitap genelinde kullanılan dil ve *EuroMaidan*'ın açık bir şekilde yüceltiliyor olması okuyucuyu rahatsız edebilir. 'Ukraynalı' bir pozisyon alınırken geliştirilen analitik anlatım önemlidir, ancak bu taraflılık sebebiyle okuyucuyu kitaba temkinli yaklaştırmaya sevk etmektedir.

Yazarın ülke genelinde yükselişte olan yeni kimlik tanımlarının homojen bir şekilde yayıldığı düşüncesine kapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu yorum sağlam verilerle desteklenmemiştir. Yeni kimliklerin yükselişi literatürde doğrulanıyor olsa da ülke içerisinde hala daha ciddi tartışmalar devam etmektedir ve önemli bir muhalefetin varlığı aşıkardır. Bu tartışmaların ülke içindeki farklı anlatıların (İng. *narrative*) bir çatışmasından kaynaklandığı bilinmektedir. Yazar, bu çatışmanın önemini vurgulamıştır ve *EuroMaidan* sonrasında batı yanlısı Ukraynalı bir anlatının kazandığının altını çizmiştir. Ancak, bir devrim olarak irdelenen ve yeni bir değerler bütünü ürettiği için farklı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği iddia edilen *EuroMaidan*'ın kendisinden önceki anlatılarla bu şekilde ilişkilendirilmeye devam edilmesi sorunlu bir yaklaşımdır. Aynı zamanda, *EuroMaidan*'dan önceki bir anlatının zafer kazandığını kabul eden bir analizin, oluştuğu iddia edilen yeni değerlerin bu anlatı ile neden ve nasıl ilişkilendiğini de geniş bir şekilde irdemesi beklenirken kitapta bu eksiktir. Yazarın kitap genelinde bu konuda doğrudan ya da dolaylı olarak kurduğu ilişkiler daha çok kendisinin ön kabulleri ile ilişkilidir ve ayrı bir tartışma olarak sunulmak yerine kurulan çatı içinde parça parça verilmiştir. Yeni bir değerler bütününe oluşmaya başladığı, bunun özellikle genç nesil arasında ve

yeni bir sınıf içerisinde yer ettiğini iddia etmek mümkündür. Ukraynacı yaklaşımın bağımsızlık sonrasında ilk defa bu kadar öne çıktığı da açıktır. Lâkin, bu değerlerin ülkenin tamamında bir zafer kazandığı ve bütün ülkeyi kökünden değiştirdiği biraz zorlama bir iddiadır.

EuroMaidan sonrası süreç anlatılırken devrimi gerçekleştiren sınıf temsilcilerinin yönetimde önemli noktalara geldiğinin altı çizilmiştir. Ancak, günümüze geldiğinde reform konusunda Ukrayna'nın hala daha büyük adımlar atmakta çok zorlandığı ve kemikleşmiş eski mekanizmalara *EuroMaidan* kadrolarının girmesinin çok yavaş gerçekleştiği ve bu süreçte ciddi sorunların olduğu bölge uzmanları tarafından gözlemlenmektedir. Bunun en önemli göstergesi olarak *EuroMaidan* sonrasında göreve gelen kadrolar arasında istifa edenlerin çokluğu gösterilmektedir. Bu durum *EuroMaidan* sonrasında yönetime gelen kadroların eski sisteme girmekte zorlanmaları olarak açıklanabilir. Ancak, *EuroMaidan* sonrasında kazanan Ukraynacı bakışı ve yeni değerleri açıkça destekleyen Cumhurbaşkanı Poroşenko'ya desteğin giderek azalması son derece ilginçtir. Bu durumu tartışmak için yazarın kullandığı *yenilik hasreti/ızdırabı (pathos of novelty)* kavramı bu örneği kavramamıza çok yardımcı olmaktadır. Ülkenin taşıdığı mirastan çok yorulduğu ve kesin bir değişim/yenilik aradığı yaklaşımı yerinde bir analizdir. Aynı zamanda bunun en kısa sürede olması istenmektedir. Böyle bakıldığı zaman halk tarafından aranan şey eskiyi temsil eden her şeyden tam manasıyla bir kopuş mudur, yoksa sadece yeni bir düzen midir sorusunu sormak yerinde olacaktır. Ancak, yazar kurduğu genel çerçevede böyle bir tartışmaya girmekten kaçınmıştır. Tam da bu nedenden ötürü kitap içerisinde *EuroMaidan* ile barışık olmayan ve 'Onur Devrimi' süresince uygulanan reform hareketlerinden rahatsızlık duyan kesimlere kitapta çok fazla yer verilmemiştir. O kesimleri temsil eden bir grup elit kitapta savaşılan 'eski'nin temsilcileri olarak yer almış olsa da bu yeterli değildir. Aynı zamanda 'Onur Devrimi'nin başarısını ve büyüklüğünü tartışan böyle bir kitabın ülke içinde devrime karşı olan kesimlerden çok bahsetmemesi, 'yeni' sisteme muhalif olan bu grupların da Ukrayna toplumunun bir parçası olduğunu kabul eden bir bakış sunulmamış olması önemli bir eksiktir.

Yazarın bu süreci incelerken literatürde yer ettiğini ileri sürdüğü 'büyük' devletlerin çatışmasının bir nesnesi durumunda olan Ukrayna yaklaşımına karşı takındığı tutum değerlidir ve Ukrayna'nın bilgisini Ukrayna'dan üretme çabası göz ardı edilmemelidir. Ukrayna'nın içinden bir bakış geliştirmeye çalışılması ve bu olayların Ukrayna için ne ifade ettiğinin tartışılması literatür için son derece önemlidir. Aynı zamanda

insanların öznel deneyimlerine daha yakından bakmamıza olanak verecek kadar ayrıntı içermesi açısından kitap önemli bir kaynak durumundadır. Bu konumu sayesinde *EuroMaidan*'ın yeni bir teşkilatlanma şekliyle ilginç bir toplumsal hareket örneği oluşturması gözlemlenebilmiştir. Bu hareket lidersiz, yatay teşkilatlanmış ve bu teşkilat içerisinde karşılıklı iletişim ve yardımlaşmayı onurlu bir davranış olarak kabul eden bir özelliğe sahiptir. Bu sayede ülkenin siyasetinde önemli değişimlere yol açmıştır ve yazarın aradığı devrimsel değişimlerle en çok ilişkili olan bu karakterdir. Yenilik ve değişim kavramları da bu bağlamda ayrıca önem kazanmaktadır.

Kitabın dayandığı birincil veriler ve olayların içinden sunulan bakış *EuroMaidan* hakkında daha geniş bir kavrayış geliştirilmesine destek olacaktır. Kolay okunan dili ve akıcı anlatımı ile kitap okuyucuyu zorlamamaktadır. Kitap, Ukrayna konusuna ilgi duyan herkesin okuyabileceği şekilde hazırlanmıştır. Ancak, yazarın da en başta dile getirdiği 'tarafsız kalamama' durumu akılda tutulmalıdır ve veriler başka kaynaklara dayanarak yapılacak bir kontrol sonrasında kullanılmalıdır. Yer yer son derece cüretkâr argümanlarla dolu olan bu kitabın önermelerinin hepsine katılmak kolay değildir. Yazarın önermelerini savunma şekli ve Ukrayna'nın içinden geçtiği süreci bir değerler çatışması olarak değerlendiriyor olması sayesinde konu hakkında son derece faydalı bir tartışma sunulmuştur. Yazarın kitapta 'sihirli' bir süreç olarak tanımladığı *EuroMaidan*'ı Ukrayna'nın sorunlarını çözecek bir sihirli değnek olarak kabul etmek gerçekçilikten uzaktır. Ancak, *EuroMaidan*'ın yarattığı rüzgârın kısa ve orta vadede büyük değişiklikleri mümkün kıldığı göz ardı edilemez bir gerçektir. Buna rağmen *EuroMaidan*'ın, referans olarak alınan 'büyük' devrimlerin yarattığı bölgesel ve küresel etkiyle boy ölçüşecek bir dalga oluştuğunu söylemek zordur.

Kitap İncelemesi / Book Review

Yayın Geliş Tarihi / Received: 25.10.2019

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 27.11.2019

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 20, Yıl: 2019, Sayfa: 183-187

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Ertekin, Berfin Mahide. “Kelebek Etkisi: Rusya’nın Türk Dış Politikasına Etkisi – Kuzey Afrika.” *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes* 20, (2019): 183-187.

Berfin Mahide ERTEKİN

Misafir Araştırmacı

Avrasya İncelemeleri Merkezi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5121-8910>

KELEBEK ETKİSİ: RUSYA’NIN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ – KUZEY AFRİKA

(BUTTERFLY EFFECT: THE IMPACT OF RUSSIA ON TURKISH FOREIGN POLICY – NORTHERN AFRICA)

183

Yazar: Numan Hazar

Kitap Adı: Sovyet Tehdidinin Gölgesinde Türk Dış Politikası Kuzey Afrika Örneği

Yayınevi: Dış Politika Enstitüsü

Yayın yılı: 2018

Yayın yeri: Ankara

Dili: Türkçe

Sayfa Sayısı: 309

Emekli Büyükelçi Numan Hazar, geçmişte dünyanın birçok yerinde büyükelçi olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda Dışişleri Bakanlığında Afrika, Doğu Asya, Pasifik ve İslam İşbirliği Teşkilatından sorumlu İkili Siyasi İlişkileri Genel Müdürü görevinde bulunmuş, Avrupa Konseyi ile UNESCO’da Türkiye Daimi Temsilcisi

olarak görev yapmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem ve Dışişleri Bakanlığında çeşitli dairelerde görev almış ve Milli Savunma Bakanı dış politika danışmanlığı da yapmıştır. Emekli Büyükelçi Numan Hazar tarafından kaleme alınan “Sovyet Tehdidinin Gölgesinde Türk Dış Politikası Kuzey Afrika Örneği” başlıklı kitap Türk Dış Politikası Enstitüsü tarafından Mart 2018 tarihinde yayınlanmıştır.

Hazar, ilgili kitapta İkinci Dünya Savaşı ertesinde Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye teşkil ettiği tehditleri ve bu tehditler neticesinde Türkiye’nin Batı ile *zorunlu* olarak ittifak yapmasını incelemektedir. Batı ile ittifak sonucunda da Türkiye’nin bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletler ile istediği doğrultuda bir dış politika geliştiremediğini savlayarak bu savını Kuzey Afrika örneği özelinde okuyucuya sunmaktadır.

Numan Hazar, SSCB ve Türkiye ilişkisini tarihsel süreç içinde değerlendirerek birbirini tetikleyen olayları neden-sonuç çerçevesi içinde ele almaktadır. Hazar, Rus ve Osmanlı İmparatorluğu, Rusya/Sovyetler Birliği-Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri analiz ederken tarihteki bir olayın uzun vadedeki sonuçlarına dikkat çekerek ileri bir döneme etkisini de okuyucuya sunmayı amaçlamıştır. Belirtmek gerekir ki ilgili kitap bir tarih kitabı değildir, tarihsel gelişmeler, konu kapsamında mikro düzeyde okuyucuya sunulmaktadır. Zira tarihi olaylar uzun vadede Rusya’nın amacını anlama konusunda rehberlik etmektedir. Bu bağlamda kitabın bir diğer argümanı ise Rus İmparatorluğu’nun emperyalist tutumunun Sovyetler Birliği döneminde de sürdüğü ve “Rus İmparatorluğu” ile “Sovyetler Birliği” arasında bu yönden bir farkın bulunmadığıdır.

Kitap, kronolojik sıra ile yirmi iki bölümden oluşmaktadır; 1.-5. Bölümlerde Rus İmparatorluğu’nun genişlemeye başlamasından itibaren İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar olan dönemde Türk ve Rus ilişkileri kapsamında Rus İmparatorluğu/Sovyet Rusya’nın Türkiye üzerindeki emellerinden bahsetmektedir. 6.-8. Bölümlerde İkinci Dünya Savaşı sonrası süreci ve Sovyet Rusya’nın Türkiye’den talepleri ile Türkiye için yarattığı tehdit anlatılmaktadır. 9.-19. Bölümlerde Türkiye’nin Sovyetlerden gelen tehdit üzerine Batı ittifakına yönelişini konu eden gelişmeleri kapsamaktadır. 19.-22. Bölümlerde ise Türkiye’nin Batı ile ittifakı sonucunda nasıl yeni bir dış politika yapım sürecine girdiğini anlatan örnekleri içermektedir ve örnek olarak da Kuzey Afrika ülkeleri verilmiştir.

Vurgulanması icap eden bir diğer husus ise Hazar'ın kitapta referans gösterdiği kaynaklar Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri, raporları gibi birincil kaynakları içermekle beraber bahse konu ettiği dönemlerin büyükelçileri tarafından kaleme alınmış, “hatıra ve anılarını” konu eden kitaplarını da içermektedir.

Kitapta, 1. Petro döneminde Rus İmparatorluğu'nun, Osmanlı Devleti bünyesindeki Ortodoks Hristiyanların hamisi olma isteğine değinen Hazar, aynı zamanda 1805 yılında Rus İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti arasında yapılan İttifak Antlaşması çerçevesinde Rusların Boğazlar üzerinde kazandığı avantajlara değinmiştir.¹ Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, 1918 yılında ve akabinde Sovyet Rusya'nın barış görüşmelerine rağmen Türkiye Ermenilerine imtiyaz tanıma talebi ve bu doğrultudaki eylemlerini, Hazar detayları ile okuyucuya sunmuştur.² Türk İstiklal Savaşı döneminde de Sovyet Rusya'nın yine Türkiye'den Ermeniler adına toprak talebi olmuştur.³ Verdiği bu tarihi örnekler ile Hazar argümanını, Osmanlı Devleti/Türkiye ve Rus İmparatorluğu/Sovyet Rusya ilişkileri kapsamında Rusların Türklere ne gibi bir tehdit oluşturduğunu, Rus çıkarlarına değinerek doğrulamaktadır; “Sovyet görünümlü emperyalist Rus İmparatorluğu'nun” varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir.

Hazar, hem Dışişleri Bakanlığı kaynaklı hem de yabancı kaynaklı belgeler ile Sovyet Rusya'nın Türkiye'den boğaz ve üs taleplerine ilişkin konuya da açıklık getirmektedir; 1945 yılında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov ve Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Sarper arasındaki görüşmeden bahsetmiştir. Boğazlarda üs talebi, Montreux Sözleşmenin revize edilmesi talebi ve toprak talebi bu bölümde Hazar tarafından detaylı şekilde okuyucuya iletilmektedir.⁴ Kitabında Sovyetler Birliği'nin kendi çıkarları için Ermenileri ve Türkiye'de yaşayan Ermeni asıllı Türk vatandaşlarını “araç” olarak kullandığına da değinen Hazar bu durumu yine Rusların tarihten gelen emelleri ile bağlantılamıştır.⁵ Ermeni sorununa da değinen hazar bu konuyu Sovyet Rusya'yı ilgilendiren kısmı ile ele almıştır ve Rusya'nın emelleri uğruna Ermenistan'ı nasıl kullandığını anlatarak yine savunduğu argümanı ile bağlantı kurmuştur.

1 Numan Hazar, *Sovyet Tehdidinin Gölgesinde Türk Dış Politikası Kuzey Afrika Örneği* (Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 2018),18.

2 A.g.e., 38.

3 A.g.e., 49.

4 A.g.e., 85.

5 A.g.e., 104.

Bu bağlamda Hazar'ın farkındalık yarattığı husus, 1. Petro Rusya'sı ve Sovyetler Birliği arasında bir fark olmadığıdır, dış politikalarının süreklilik arz ettiği. Aradan geçen yıllara ve değişen rejimlere rağmen Rusların Türklere yönelik taleplerinde bir değişiklik olmadığı, sadece form değiştirerek ya da "kılıfına uydurulmaya çalışılarak" Türklere karşı Rus tehdidinin tarihin her döneminde var olduğu bu kitap ile okuyucuların dikkatine sunulmuştur. Sovyetler Birliği'nin emperyalist tutumuyla Türkiye'den üs ve toprak talebinde bulunması üzerine Türkiye Sovyet Rusya'yı tehdit olarak algılamış ve akabinde ittifak arayışı için Batı'ya yönelmiştir. Hazar'a göre aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin, Rusların Türkiye'ye olan tutumunun altında yatan sebeplerini anladıktan sonra, Türk Hükümetine destek olmaya başlaması, Türkiye ile yakınlaşması, Türkiye'deki hükümeti güvende hissettirmiştir ve böylece Batıya Batı'ya yönelik başlamıştır. Hazar bu duruma bir Eleştiri getirmektedir; Atatürk'ün bağımsız ve tarafsız dış politikasından bu olaylardan sonra uzaklaşıldığı belirtmiştir.⁶

Hazar bu noktada Batı ile ittifakı sonucu Türkiye'nin bağımsız ve istediği şekilde bir dış politika yürütememesini öne sürmektedir. Zira Batı ittifakının en kendini belli eden görünümü elbette ki NATO örneğidir. Bu kapsamda Hazar, Türkiye'nin NATO üyeliğine giden yolu Rusya özelinde incelerken aynı zamanda NATO üyeliği sebebi ile de bağımsız bir dış politika yürütemediğini belirtmektedir.⁷ Hazar, bu *bağımlı dış politikaya* örnek olarak da kitabın son bölümlerinin içeriği olan Kuzey Afrika'yı göstermektedir. Kuzey Afrika ülkelerini ayrı başlıklar altında alarak Batı ittifakı içerisinde yer alan Türkiye ve bağımsızlıklarını yeni kazanan Kuzey Afrika ülkeleri arasında *kurulamayan* ya da bir diğer deyişle *kurulmaya zorlanan* ilişkileri ele almaktadır.

Hazar'ın bu *kurulamayan ilişkilere* verdiği örneklerden biri de "Cezayir" Konusudur. Hazar, Türkiye kamuoyu tarafından tartışılan, 1955 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurlunda Cezayir konusunun oylanmasına ilişkin hususa da konu bağlamında, Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri ile açıklık getirmiştir. Türk hükümetinin benimsediği politikanın eleştirilmesi üzerine argümanı doğrultusunda gerçekliği ve BM'deki Türk tutumunun sebebinin kitapta açıklamaktadır. Türkiye'nin niyetinin tamamen Sovyet tehdidine karşı kendini korumaya aldığını belirtmiş, Hazar, Türk kamuoyu ile birlikte aslında dönemin hükümet ve

6 A.g.e., 110.

7 A.g.e., 124.

muhalefetinin de “manevi” ya da hissiyat anlamında Cezayir’den yana olduklarını belirtmiştir.⁸

Tüm bu bilgiler ışığında Emekli Büyükelçi Numan Hazar’ın kitabı, Osmanlı Devleti-Rus İlişkileri ve Sovyetler Birliği/Rusya-Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri döneminin bu günden farklı olmadığını okuyucunun gözleri önüne sermektedir. Ayrıca Hazar, Rusların geçmiş dönemlerindeki tutumlarına bakarak bu güne dair bir niyet okuyuculuğu yapabilmeyi imkânsız olmadığını göstermektedir.

Brest-Litovsk Anlaşmasını tarihi açıdan Rusların taleplerini okumak doğrultusunda referans noktası olarak alındığında, 2. Dünya Savaşından sonra Kars ve Ardahan’ı istemelerinin tesadüfî olmadığı göze oldukça net bir şekilde çarpmaktadır ve bağlantılanan bu durum ile Hazar, Sovyetler Birliği’nin Rusya’dan bir farkı olmadığı argümanını bir kez daha sunmuştur. Bu bağlamda Hazar’ın kitabı aslında bir nevi uyarı niteliği de taşımaktadır zira Rusya ile olan ilişkilerin tarihten bu yana tekerrür ettiğini, Türkiye ile çıkar çatışması yaşadığını ve tarihten gelen emellerinin bu güne de yansımaları olacağını da belirterek dikkatli olunması konusunda uyarıda bulunmaktadır. Hazar, PKK vb. terör örgütü yapılanmalarına Rusya’nın silah verdiğini de aktarmıştır ve bu durumu 1. Dünya Savaşı sırasında ayaklandırılan Ermeniler ile de benzeştirmiştir. Zira Ermenilerin 1. Dünya Savaşındaki rolünü anlatmış ve bu bunun en çok Rusya’nın işine yaradığı çıkarımının yapılmasını sağlamıştır.

Emekli Büyükelçi Numan Hazar’ın bulunduğu görev sebebi ile de ilgili kitap, akademik çevreler için hem deneyiminden hem de kitapta geçen bazı olaylara şahitliklerinden dolayı büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Hazar, sade ve anlaşılır dil ile derlenmiş önemli bilgileri okuyucuya sunmuştur. Bu sebeptendir ki ilgili kitap toplumda herkes tarafından rahatça okunabilir.

8 A.g.e., 231.

Kitap İncelemesi / Book Review

Yayın Geliş Tarihi / Received: 18.11.2019

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 03.12.2019

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 20, Yıl: 2019, Sayfa: 189-194

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Ketkanlı, Muhammed Nurullah. "Geçmişle Cesur Bir Yüzleşme." *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes* 20, (2019): 189-194.

Muhammed Nurullah KETKANLI

Yüksek Lisans Öğrencisi

Bölge Çalışmaları

Karabük Üniversitesi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6728-8470>

GEÇMİŞLE CESUR BİR YÜZLEŞME

(A BRAVE ENCOUNTER WITH THE PAST)

189

Yazar: Svetlana Aleksiyeviç

Kitap Adı: İkinci El Zaman-Kızıl İnsanın Sonu

Yayınevi: Kafka

Yayın yılı: 2018

Yayın yeri: İstanbul

Dili: Türkçe (Ruşçadan Çeviren: Sabri Gürses)

Sayfa Sayısı: 524

ISBN: 9786054820382

“İkinci El Zaman-Kızıl İnsanın Sonu” başlıklı eserin yazarı Svetlana Aleksiyeviç, 31 Mayıs 1948 tarihinde o dönem Sovyetler Birliği’ne içinde yer alan Ukrayna’da, İvano-Frankivsk’te doğmuş bir Belarus’tur. Üniversite eğitimini Belarus Devlet Üniversitesi’nde tamamlamıştır. Yazar eserlerinde, Sovyet

Dönemi önemli olayları ve toplumu incelemiş, bu kapsamda eserlerinde bir nevi geçmişle hesaplaşma içine girmiştir. Yazarın önemli eserleri “Çinko Çocuklar,” “Çernobil’den Sesler,” “Savaşın Kadını Olmayan Yüzü,” “Son Tanıklar: Çocuksu Olmayan Öyküler ve Ölümle Efsunlananlar,” İkinci Dünya Savaşı, Sovyet-Afgan Savaşı, Çernobil kazası gibi önemli olayları toplumun gözünden anlatmıştır. “İkinci El Zaman – Kızıl İnsanın Sonu” adlı çalışmasında ise yazar, Sovyet dönemini daha genel bir çerçevede ve bireysel hikayeler yoluyla irdelemiştir. Bu bakımdan “İkinci El Zaman – Kızıl İnsanın Sonu” adlı eser adeta yazarın diğer tüm eserleri için yazılmış bir sonuç kısmı niteliğindedir. Bunun dışında yazarın tiyatro eserleri ve hazırladığı belgesel metinleri de vardır. 2015’de Nobel Edebiyat Ödülü’ne hak kazanan Svetlana Aleksiyeviç, birçok uluslararası ödülün sahibidir.

İlk kez 2013 yılında yayımlanan eser, Sovyetler Birliği’nde yaşayan insanların, resmi tarih yazımından yer almayan, yaşadıkları farklı toplumsal sorunları, yaşamlarını nasıl şekillendirdikleri, zihinsel yapılarını, devlete ve dünyaya bakış açılarını içten bir perspektif ile ortaya koymaktadır. Bu bakımdan kendisi de bir zamanlar “homo sovieticus” olan yazar, deneme ve söyleşi tarzında kaleme aldığı eserinde kendi görüşlerini de ortaya koyarak Sovyetler Birliği dönemi ve sonrasında yaşananları kendi gözünden okuyucuya aktarmaktadır. Yazarın, eserin ilk bölümünde yer alan “Ben zaten dünyaya insancıl bakıyorum, tarihçi olarak değil. İnsan şaşırtıyor beni...”¹ sözü bunu açıkça ortaya koymaktadır. Yazar, Aleksandr Grin’in “Gelecek nedense kendi yerinde durmuyor”² sözüne atıfla kitabına “İkinci El Zaman” başlığını vermiştir. Yazar kitabına bu başlığı verirken Sovyetler Birliği’nde yer alan parti sistemine benzer bir sistemin ve o dönemin parti genel sekreterine benzer bir şekilde başkanın olması, ayrıca insanlarda eski imparatorluğa özlem fikirlerinin yayılmasına ve bu ölçüde eski ideolojiye de dönme eğilimlerinden ortaya çıkarak geleceğin geçmişe benzemesine atıfla bu başlık üzerinde karar vermiştir. Kitabın başlığı ve anlatmaya çalıştıkları bakımından yazarın amacına ulaştığı söylenebilir.

Kitap yazarın önsözü niteliğinde bir bölüm ile iki ana bölümden oluşmaktadır. Önsözde yazar, döneme ve sonrasına dair kendi duygularını ve düşüncelerini, kitapta değindiği insanların sözleriyle destekleyerek, anlatmıştır. Birinci kısım ise Sovyet insanının

1 Svetlana Aleksiyeviç, *İkinci El Zaman: Kızıl İnsanın Sonu*, (İstanbul: Kafka, 2018), 13.

2 A.g.e., 18.

tecrübelerine ve sonrasına odaklanarak onların yaşamlarını ve pişmanlıklarını, kendi kendileri ve çevreleri ile hesaplaşmalarını anlatmıştır. İkinci kısımda Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ve sonrasında genelde farklı etnik kimliklere sahip insanların birbirlerine bakışları ve yaşadıkları olaylar üzerinedir.

Eserin en güçlü yönü, Sovyetler Birliği dönemi ve sonrası olayları okuyucuya aktarırken bunu temel tarihsel olgularla değil, sıradan insanın yaşantısı ve düşünceleri, onların duyguları üzerinden aktarmasıdır. Yazarın bunda başarılı olmasının nedeni, söyleşi yaptığı insanlara yaklaşırken onlara temelde Soğuk Savaş döneminin ideolojik ve askeri mücadelesinden ya da iç politikadan ziyade yaşamın içinden sorular sormasıdır. Yazar bunu, “tanıdık yüzler. Sosyalizm hakkında soru sormuyorum; aşk, kıskançlık, çocukluk, yaşlılık hakkında soruyorum”³ şeklinde ifade etmektedir. Okuyucuyu esere bağlayan bir başka nokta ise resmi tarihte yer almayan bilgilerin uyandırdığı meraktır. Örnek vermek gerekirse “Ama insan... normal insan tarihte yaşamıyor, daha sade yaşıyor: Seviyor, evleniyor, çocuk yapıyor. Ev inşa ediyor. Ülke kadın çizmesi ve tuvalet kâğıdı olmadığı için, portakal olmadığı için yıkıldı”⁴ sözü olayları sıradan halkın gözünden etkileyici bir şekilde aktarması bakımından ilgi çekicidir.

Bir diğer önemli nokta eserin genel çerçevesi içindeki özgürlük tartışmasıdır. Eserin en etkileyici yönlerinden biri budur. Sovyetler Birliği'ne veya başka bir totaliter yönetime dışarıdan bakan insanların ve onu yaşayanların bakış açılarındaki farklar çok ilginçtir. Burada, insandan insana ve zamandan zamana değişen özgürlük anlayışı eserde çok çarpıcı bir şekilde yansıtılmıştır. Büyük fedakârlıklar yapılarak sahip olunan bir özgürlük mü? Yoksa özgürlükten ziyade, istikrarlı ve düzenli bir hayat sürmek mi? Ya da daha temel bir soru sormak gerekirse; özgürlük nedir? 1991 yılında, Mihail Gorbaçov'u görevden almak amacıyla yapılan darbe girişiminde, toplumun 1985'den itibaren elde ettiği demokratik hakları savunmak ve darbeyi engellemek adına sokaklara çıkması ve bu uğurda “özgürlük” adına yaptıkları fedakârlıkların ardından ülkenin içine düştüğü büyük ekonomik krizler ve yeni bir elit grubun iktidara gelmesi, toplumun birçok kesiminde pişmanlıklara ve eski yönetime yeniden özlem duyulmasına sebep olmuştur. Bu durum eserde etkileyici bir şekilde şu söz ile somutlaştırılmaktadır: “Bize kimse özgürlüğü öğretmemişti. Sadece

3 A.g.e., 13.

4 A.g.e., 59.

özgürlük adına ölmeyi öğretmişlerdi.”⁵ Kitabın ilk bölümünde özgürlüğün ne olduğu ile ilgili olan sorgulamada, Dostoyevski'nin “Büyük Engizisyoncu” adlı eserine yapılan atıf, üzerinde durulan bu tartışmanın etkileyciliğini arttırmıştır.

Kitabın oldukça iyi bir şekilde yansıttığı bir diğer konu, halkın gözünde bir dönem adeta bir kahraman olan kişilerin başka bir zamanda bir suçlu ve haine dönüşebilmesidir. Glasnost ve Perestroyka gibi iki önemli proje ile iktidara gelen Mihail Gorbaçov, ilk başta Sovyetler Birliği'ni ileri taşıyabilecek, halkın sorunlarını çözecek bir figür, bir kahraman olarak ortaya çıkmışken, sonradan insanların gözünde bir haine, günah keçisine dönüşmüştür. Hemen ardından gelen Boris Yeltsin'in de kahraman olarak ortaya çıkması ve sonrasında ülkeyi kapitalistlere ve oligarklara teslim eden bir haine dönüşmesi halkın gözünden etkileyici bir şekilde yazılmıştır.

Sovyetler Birliği dönemi sosyal politikaları ve yönetimin bu konuda aldığı kararlar ve tasarladığı projeler de kitapta başarılı bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır. Özellikle, kitabın temelinde yer alan Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci ve Boris Yeltsin'in iktidarda olduğu dönemin haricinde, Stalin ve Kruşçev döneminde yapılan toplum mühendisliği, o dönemin insanların gözünden yansıtılmıştır.

Dönemi yaşamamış, o mekâna ve zamana dışarıdan bakan okuyucu açısından kitapta “Kızıl İç Kısımda On Hikaye” bölümünün ilk iki başlığı “Diktatörün Güzelliği ve Betondaki Kelebeğin Sırrına Dair” ve “Erkek ve Kız Kardeşlere, Cellatlar ve Kurbanlara...ve Seçmenlere Dair” adlı hikayeler dönemi farklı bakış açılarıyla görmek ve bazı mevcut sorunları günümüze uyarlamak ve değerlendirmek açısından değerlidir. “Diktatörün Güzelliği ve Betondaki Kelebeğin Sırrına Dair” adlı hikâyenin kahramanlarından Elena Yuryevna, Sovyetler Birliği Komünist Partisi üyesi, komünist rejime sadık eski bir parti bürokratıdır. Hikâyenin diğer kahramanı Anna İliniçna ise eski komünist rejime muhalif ve daha liberal bir karakterdir. Elena Yuryevna'nın, eski Sovyet yönetiminin geçmişte uyguladığı bazı yanlış politikaları ve aldıkları yanlış kararları inkâr etmemekle birlikte dile getirdiği “Sosyalizm sadece toplama kampı, muhbirlik ve demir perde değil, adil, parlak bir dünya: herkesle paylaşmak, güçsüzlere vermek, merhamet etmek, altında kalanları ezmek”⁶ ve “Tanrım! SSCB

5 A.g.e., 14.

6 A.g.e., 58.

liderleri orta sınıf biznesmen [iş insanı] düzeyinde yaşıyordu, oligarkların yanına bile yaklaşamazlardı. Tanrı'ya şükür!"⁷ sözleri, komünist ideolojiye olan inancının ve Sovyet sonrası dönemde yaşananlardan dolayı yaşadığı pişmanlığı çarpıcı bir şekilde yansıtması açısından önemlidir. Arkadaşı Anna İliniçna'nın ise Sovyet Dönemi yönetiminin baskısından dolayı ağır biçimde kısıtlanan düşünce özgürlüğü ve refah düzeyinin düşüklüğü üzerinden yaptığı eleştiriler ise iki arkadaşın düşüncesi karşılaştırıldığında, devlet yönetiminin nasıl olması ve nerelerde durması gerektiği açısından dikkat çekici bir kıyaslama şansı sunmaktadır. Diğer başlığın kahramanı Marina Tihonovna İsayçik ise geleneklerine bağlı muhafazakâr bir dındardır. Onun anlattığı hikayede İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan Alman işgali ve kendi ülkelerinin işgal altında kalanlara savaş sonrası yaklaşımı dramatik bir şekilde yansıtılmıştır. Ayrıca SSCB'nin rakibi Batı ile mücadele edebilmek için insanları yoğun bir propaganda ile sisteme inandırması ve bu sayede insanını kontrol altında tutabilmesine dair yöntem ve uygulamaları bu bölümde farklı bir açıdan görülmektedir. Sadık bir eski parti bürokrati, özgürlük yanlısı bir muhalif ve muhafazakâr bir insanın hayatından kesitler sunan bu iki hikâyenin bu başlıklarda arka arkaya gelmiş olması okuyucu açısından dönemin somutlaştırılması açısından iyi bir örnek oluşturmuştur. Ayrıca yazarın Elena Yuryevna ve Anna İliniçna'ya hikâyenin sonunda nasıl arkadaş kalabildiklerine dair soru ve alınan "Bir anlaşmamız var; bu konulara girmiyoruz. Birbirimizi üzmüyoruz. Tartıştığımız zaman ilişkimiz yara alıyor. Yıllarca konuşmadık birbirimizle. Ama bu geçti"⁸ cevabı günümüz toplumunun durumu açısından da önemlidir.

Eserin eleştirilebilecek bir tarafı, yazarın önsöz niteliğinde olan bölümün başlığını "Bir Suç Ortağının Notları" olarak seçmiş olmasıdır. Açıkçası yazarın kitabın giriş bölümünde böyle bir başlık kullanması tüm Sovyet toplumunu suçlu gibi göstermektedir. Halbuki toplumdaki birçok insan suç ortağından ziyade en hafif tabir ile ancak kurban olarak nitelenebilir. Eserde yer alan bölümlerde de görülebileceği gibi birçok insan saf düşünceler ve ideallerle hareket etmiş, bunun yanı sıra manipüle edilmiştir.

Genel itibarıyla, Svetlana Aleksiyeviç'in bu eseri, Sovyet dönemi toplumunu farklı yönleriyle ele alması ve bu işi farklı bir tarzda

7 A.g.e., 58.

8 A.g.e., 86.

Muhammed Nurullah KETKANLI

yapması bakımından emsalsiz bir kitaptır. Dönemi ve sonrasını anlatan eserlerin birçoğu akademik çalışmalardır. Bunlar dışındaki eserler ise bu ölçüde etkileyici olmayı başaramamıştır. Sonuç olarak, Svetlana Alexsiyeviç'in "İkinci El Zaman: Kızıl İnsanın Sonu" başlıklı eseri Sovyetler Birliği'ne ilgi duyan okuyucuların gözden kaçırmamaları gereken bir eserdir.

ULUSLARARASI SUÇLAR ve TARİH

Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History (UST), yılda bir kez yayınlanan hakemli akademik bir dergidir. Dili, İngilizce ve Türkçe'dir. Yayın hayatına 2006 senesinde başlamıştır. UST'nin inceleme alanları Balkanlar, Kafkasya, Avrasya ve Orta Doğu'da toplumlar arasındaki, etnik gruplar arasındaki, dini gruplar arasındaki ve uluslar arasındaki anlaşmazlıklar, çatışmalar ve işlenen suçlardır. UST, TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Makale Gönderme Kuralları

- Makaleler, e-posta yolu ile UST Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Dr. Turgut Kerem Tuncel'e iletilmelidir (tuncel@avim.org.tr).
- Makaleler, Türkçe veya İngilizce dillerinde olmalıdır.
- Makaleler, Microsoft Word Programında yazılmış olmalıdır.
- Makaleler, 12 punto büyüklüğünde *Times New Roman* karakterleri kullanılarak, 1.5 satır aralığıyla ve yeterli kenar boşlukları bırakılarak (1-1/2 inch) yazılmalıdır. Makalenin sayfaları, 1'den başlayarak numaralandırılmalıdır.
- Makalelerde, Chicago Referans Sistemi kullanılmalıdır. Referanslar metin içerisinde değil dipnotlarda belirtilmelidir.
- Gönderilen dosyalarda, yazar(lar)a dair aşağıdaki bilgiler bulunmalıdır:
 - Ad ve soyad(lar)ı
 - Yazar(lar) hakkında kısa biyografik bilgi
 - Halihazırdaki akademik ünvan(lar)ı
 - Halihazırda mensubu buldukları kurum(lar) veya üniversite ve bölüm(ler)
 - E-post adres(ler)i
 - Açık posta adres(ler)i, cep telefon numara(lar)sı ve faks numara(lar)sı
- UST'de yalnızca akademik **makale** ve **kitap incelemeleri** yayınlanmaktadır.

- **Makaleler**, dipnotlar ve bibliyografyayı da kapsayacak şekilde 7000-9000 kelime arasında olmalıdır. Tüm makalelerin, 150-200 kelime arasında değişen özleri ve 4-6 adet alfabetik sıraya göre yazılmış ve indeksleme için uygun anahtar kelimeleri olmalıdır (ideal şartlarda, anahtar kelimeler makalelerin başlıklarında geçmemelidir).
- Başlık ve alt başlıklar arasında açıkça anlaşılacak bir hiyerarşi olmalıdır.
- 40 kelimedenden uzun alıntılar, metin içinde sağ ve sol kenar boşlukları metinden daha geniş olacak şekilde ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.
- **Kitap İncelemeleri**, UST'nin ilgi alanları dahilinde olan konularla ilgili yayınlanmış yeni eserler hakkında ve dipnotlar dahil 3000-4000 kelime uzunluğunda olmalıdır. İncelemesi yapılan eser hakkındaki aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir.
 - Yazar(lar)ın veya editor(ler)ün ad ve soyad(lar)ı
 - Eserin başlığı
 - Yayın yılı
 - Yayın yeri
 - Yayınevi
 - Sayfa sayısı
 - Eserin dili
 - ISBN numarası
- UST Sorumlu Yazı İşleri Müdürü, gönderilen makale ve kitap incelemelerinin en kısa sürede hakemler tarafından değerlendirilmesini sağlayacaktır. E-posta yoluyla gönderilen makaleler Sorumlu Yazı İşleri Müdürü'ne ulaştığında yazar(lar) e-posta yolu ile bilgilendirilecek(ler)dir.

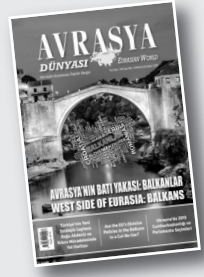
INTERNATIONAL CRIMES and HISTORY

Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History (ICH) is an annual peer-reviewed bilingual (Turkish and English) academic journal dedicated to the study of inter-communal, inter-ethnic, inter-religious and international conflicts and crimes. First published in 2006, the ICH has been a platform for the scholarly investigation of conflicts and crimes registered in the Balkans, the Caucasus, the Eurasia Region, and the Middle East. The ICH is indexed in the Scientific and Technological Research Council of Turkey-Turkish Academic Network and Information Center (TUBİTAK-ULAKBİM).

Notes for Contributors

- Manuscripts should be submitted via email to the Managing Editor of the ICH Dr. Turgut Kerem Tuncel (tuncel@avim.org.tr).
- Manuscripts should be in English or in Turkish.
- Manuscripts should be word processed using Microsoft Word.
- Manuscripts should be 12 point font, Times New Roman, and 1,5 spaced throughout allowing good (1-1/2 inch) margins. Pages should be numbered sequentially.
- International Crimes and History adheres to the Chicago reference style. References should be given in footnotes.
- All manuscript submissions should include
 - Full name(s) of the author(s)
 - Short biographical note(s) about the author(s)
 - Professional position(s) of the author(s)
 - Current department and institutional affiliation(s) of the author(s)
 - Email(s) of the author(s)
 - Full address(es)/phone(s)/fax details of the author(s)
- The Editors welcome the submission of manuscripts as **Main Articles** and **Book Reviews**.

- **Main Articles** should be 7,000–9,000 words including footnotes and bibliography. They should include an abstract between 150–200 words and 4–6 keywords (in alphabetical order, suitable for indexing. Ideally, these words should not have appeared in the title).
- There should be a clear hierarchy of headings and subheadings.
- Quotations more than 40 words should be indented from both the left and right margins and single-spaced.
- **Book Reviews** should be 3,000–4,000 words including footnotes on recently published books on related subjects. The details of the book under review should be listed with the following details:
 - Author(s) or Editor(s) first and last name(s) of the book under review.
 - Title of book
 - Year of publication
 - Place of publication
 - Publisher
 - Number of pages
 - Language of the book
 - ISBN number
- The editorial office will make every effort to deal with manuscript submissions as quickly as possible. All papers will be acknowledged on receipt by email.

SİPARİŞ FORMU

Sayın Okuyucularımız

Sürelî yayınlarımız tüm arşiviyle AVİM websitesi ve Dergipark sistemi üzerinden açık erişime sunulmaktadır.

Dergi arşivimiz ve açık erişime sunulan diğer tüm yayınlarımız için www.avim.org.tr adresini ziyaret edebilirsiniz.

Diğer taraftan, yayınlarımızı basılı olarak edinmek isteyen okuyucularımız için abonelik ve diğer kitap ücretleri aşağıdadır.

Adı : Adres :
Soyadı :
Telefon :
E-mail :

Aboneliklerimiz

☐ Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık	Yıllık 108 TL
☐ Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 72 TL
☐ Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı	Yıllık 36 TL
☐ Avrasya Dünyası / Eurasian World Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 40 TL

Kitaplar

☐ Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı) Derleyen: Ömer Engin LÜTEM	15 TL
☐ Armenian Diaspora - Diaspora, State and the Imagination of the Republic of Armenia / Turgut Kerem TUNCEL	35 TL
☐ Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR	25 TL
☐ Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus	20 TL
☐ Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar / Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset Editörler: Ayşegül AYDINGÜN, Ali ASKER, Aslan Yavuz ŞİR	30 TL
☐ Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine / Bilâl N. ŞİMŞİR	20 TL
☐ Ermeni Sorunuyla İlgili İngiliz Belgeleri (1912-1923) / British Documents on Armenian Question (1912-1923) / Tolga BAŞAK	30 TL
☐ Türk Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2018 / Editör: Alev Kılıç	35 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası: Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

ISSN: 1306-9136

9 771306 913004

Fiyatı / Price: 36 TL